

**M. de Vries (1882). Inleiding. *Woordenboek der Nederlandsche Taal*,
deel I. 's-Gravenhage/Leiden etc.: M. Nijhoff/A.W. Sijthoff etc.,
p. i-cxxvi.**

INLEIDING

Bij de voltooiing van het Eerste Deel van het Woordenboek der Nederlandsche Taal is de tijd gekomen om den oorsprong, de lotgevallen, den aard en de strekking van dit vaderlandsche werk in een geregeld overzicht te ontvouwen, opdat men wete, wat wij bedoelen, wat wij tot stand wenschen te brengen; maar tevens, met welke zwarigheden wij te worstelen hebben in het volbrengen onzer groote taak. Het is waar, gedurende de jaren van voorbereiding is de zaak van het Woordenboek altijd met die openbaarheid behandeld, die zij als eene aangelegenheid van nationaal belang verdiende. Het plan en de inrichting van den arbeid, de beginselen die daarbij tot leiddraad verstrekken, de gang der werkzaamheden en de geheele geschiedenis der onderneming, dat alles is volledig en nauwkeurig uiteengezet in het Ontwerp, de vier Verslagen en de latere Mededeelingen, achtereenvolgens voorgedragen in de Taal- en Letterkundige Congressen te Brussel, Utrecht, Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Brugge en Rotterdam, en alle zoowel in de Handelingen dier Congressen als ook afzonderlijk uitgegeven. -In zooverre kon het misschien voldoende schijnen naar die stukken te verwijzen, die den lezer genoegzaam zouden inlichten omtrent alles wat tot eene juiste waardeering van het Woordenboek vereischt wordt. Doch die stukken dagteekenen reeds van de jaren 1852—1865. Bij de ouderen van dagen zijn zij in vergetelheid geraakt; het jongere geslacht — op enkele uitzonderingen na — heeft ze nooit gekend. Vandaar, zelfs bij personen op wier oordeel wij prijs stellen, velerlei misvatting omtrent den aard en het doel van ons streven. Vandaar menige scheeve beoordeeling bij het groote publiek, uit den aard der zaak geneigd onzen arbeid af te meten naar een bekrompen maatstaf, die de onze niet is en niet wezen mag. Het zal dus niet overbodig zijn,

II

de heugenis van het verledene eens op te frisschen en nogmaals eene openlijke verklaring af te leggen omtrent het wezen en de beteekenis der taak, die wij — misschien al te stout, maar in blijmoedig vertrouwen — in dienst van het vaderland hebben aanvaard..

I. GESCHIEDENIS.

Sedert meer dan eene eeuw is de behoefte aan een Woordenboek onzer Nederlandsche taal, bestemd om al hare schatten behoorlijk ten toon te spreiden, algemeen en diep gevoeld, tallooze malen luide uitgesproken, door iedereen erkend — en betreurd. Herhaaldelijk werden pogingen in 't werk gesteld om aan aller rechtmatig verlangen te voldoen. Aan opwekkingen, uitnoodigingen, voorstellen, beraadslagingen, heeft het niet ontbroken. Plannen werden ontworpen, voorbereidselen gemaakt, proeven geleverd, telkens en telkens weder. Maar telkens ook liep alles op louter teleurstelling uit. Bij de toenemende kennis en de hoogere schatting der moedertaal in onzen leeftijd begon de behoefte al meeren meer als eene waarlijk nationale te gelden. Doch wat men ook klaagde en aandrang en beproefde, zij bleef onbevredigd. Het scheen dat in dit opzicht op onze „zoo rijke en zoo schoone" moedertaal een droevig noodlot rustte. Of liever, het bleek dat juist haar rijkdom en hare schoonheid het dubbel moeilijk maakten, voor haar een Museum, harer waardig, te stichten.

Reeds in 1762 werd de aandacht onzer landgenooten gevestigd op het onderwerp, dat sedert zooveel geschrijf zou uitlokken, eer men van spreken tot handelen kwam. In de *Tael- en Dichtkundige Bydragen*, die toen maandelijks werden uitgegeven, plaatste JOSUA VAN IPEREN, een niet onbekwaam taalbeoefenaar van die dagen, eene „Uitnoodiginge der liefhebbers en kenners van onze moedertale, tot het helpen toestellen van een oordeelkundig Nederduitsch Woordenboek ¹⁾". Streng gispde de ijverige taalvriend de lauwheid zijner tijdgenooten. „Elk", schreef hij, „ziet op tegen den arbeid, en wanhoopt aan de uitkoomste. Wat zal ik zeggen? Zyn de Hollanders dan droomers, gelyk hun zekere Engelsch Schryver nageeft? Men zou het haast in dezen gelooven moeten van eene beschaafde Natie, die zoo vele Rymers, Taalzifters, Poëten en andere Schryvers in de Moedertale uitlevert, zonder dat zy zig op het vervaardigen

¹⁾ *Tael- en Dichtkundige Bydragen*, D. II, bl. 509—514 (Sept. 1762).

III

van een goed Oordeelkundig Woordenboek durven toeleggen ¹⁾". In een volgend nummer gaf hij eene „schetse" of proeve van de „woorden-scharinge en zinsbepalinge", d. i. de rangschikking en verklaring der woorden, die hij gevolgd hoopte te zien ²⁾; en een ander taalminnaar, HERMAN TOLLIUS, die daar eenige opmerkingen aan toevoegde, getuigde mede dat hij meermalen ondervonden had, „hoe lastig en schadelijk het gemis van een goed Neêrduitsch Woordenboek" was ³⁾. Men ziet, toen reeds werd de behoefte levendig gevoeld. En natuurlijk. Bij de toen algemeene liefhebberij voor de „fraaie letteren" had men geenerlei hulpmiddel om den schat der moedertaal te leeren kennen. De *Thesaurus* van PLANTIÏN en het *Etymologicum* van KILIAAN, hoe uitstekend ook voor hunnen tijd en hoe belangrijk nog steeds voor de kennis der taal in de 16de eeuw, behelsden niets van het latere spraakgebruik. De woordenboeken van MELLEMA, HALMA, HOOGSTRATEN en anderen waren blootelijk ingericht voor het vertalen in en uit het Fransch of Latijn. Al die eerstelingen der lexicographie waren op beperkte schaal aangelegd, alleen bestemd voor practisch gebruik. Intusschen hadden TEN KATE en HUYDECOPER de historische taalstudie geschapen, een gansch nieuw en onafzienbaar veld van onderzoek en kennis ontsloten. Nu begon men in te zien, dat geheel andere middelen noodig waren. Er moest een woordenboek zijn, dat de taal op zich zelve — buiten rechtstreeksch verband met andere talen — behandelde, al den rijkdom harer woorden en vormen omvatte, en tevens verklaarde wat in den loop der tijden duister was geworden. Doch terwijl de letterkundigen zóó tot het besef kwamen van hetgeen men miste, begonnen zij zich tevens rekenschap te geven van den omvang en de uitgebreidheid der taak, die hen wachtte, en die, hoe meer men er over nadacht, des te dreigender oprees in het verschiet. Geen wonder, dat men in den aanvang voor die taak terugdeinsde. De tijd was nog niet rijp om aan zulke eischen te voldoen.

Toch ontbrak het niet aan goeden wil, noch aan lust en ijver. De opwekking van VAN IPEREN bleef niet zonder gevolg. In 1766 werd de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden opgericht: eene vereeniging van drie genootschappen, aan taal- en dichtkunde gewijd. Die kring telde onder zijne leden een aantal hoogst bekwame mannen, met warme liefde voor de moeder

¹⁾ *Tael- en Dichtkundige* Bydragm, D. II, bl. 512.

²⁾ Aldaar, bl. 541—551.

³⁾ Aldaar, bl. 583. Het stuk is geteekend H. v. B., d. i. *Harmen van Breda*, het pseudoniem van

taal beziel. De dringendste behoefte op letterkundig gebied moest wel in de eerste plaats hunne aandacht trekken, en het edele voorbeeld van „andere beroemde Academiën of Maatschappijen van geleerde mannen, in Italië, Frankryk en Duitschland tot volmaking der landtaale reeds in vroeger tyden opgericht ¹⁾”, tot loffelijken naijver prikkelen. Zoo werd dan reeds in 1769 door AHASUERUS VAN DEN BERG een voorstel ingediend tot „het toreden van een volkomen omschryvend Nederduitsch Woordenboek”. Dit voorstel, met groote belangstelling ontvangen, gaf aanleiding tot een in 1771 ontworpen en twee jaren later voltooid „Beredeneerd Plan tot het vervaerdigen van een Algemeen Omschryvend Woordenboek der Nederlandsche Tale”: een plan, waaraan mannen als P. VAN DEN BOSCH, HINLOPEN, KLUIT, KREET, VAN LELYVELD en VALCKENAER hadden medegewerkt, en waarin achtereenvolgens „het oogmerk, de vereischten, de inhoud, de bronnen en de wijze van bewerking” werden omschreven. Na verdere overweging en wisseling van denkbeelden werd dit „Plan” gevolgd door een nader „Ontwerp”, bestemd om bij den arbeid tot leiddraad te dienen, en dat in de vergadering van 1774 werd vastgesteld na eene opwekkende, nog in onzen tijd zeer behartigenswaardige toespraak van den Voorzitter D. VAN ALPHEN, over het nut en de strekking van het groote werk, dat de Maatschappij gereedstond te ondernemen. „Zoodaanig een Woordenboek”, zoo getuigde de redenaar, „indien het te eeniger tyd zal moogen in een volkoomen orde volbragt worden, zal van een onwaardeerbaar nut voor ons gemeene vaderland zyn.” Doch de taak was niet licht. „Ik meene niet te veel te zeggen”, ging VAN ALPHEN voort, „wanneer ik beweere, dat het maaken van een in alle deelen volmaakt Woordenboek, waarvan de verdiensten nooit hoog genoeg zullen kunnen worden gewaardeerd, is de moeilykste, doch ook tevens de voortreflykste arbeid van het menschlyk verstand”. En na eene beknopte maar zaakrijke opsomming van hetgeen het werk zou behooren te omvatten, riep hij uit: „Wie onzer bezeft niet de groote, ja de onuitspreeklyke nuttigheid van zulken Woordenboek? Maar wie onzer begrypt ook niet den oneindigen arbeid, die aan het vervaardigen van hetzelfde is gehecht? Ondertusschen ligt onzen Vaderlander en aan zulken Woordenboek zeer veel geleege; en het zal voor ons allen een schat zyn, welks rechte waarde wy nu nog niet genoeg kunnen bezeffen, maar dan eerst

¹⁾ Woorden van den Voorzitter D. VAN ALPHEN IN zijne straks aan te halen Toespraak ter Jaarlijksche Vergadering, 12 Juli 1774, blz. 10.

wel zullen leeren kennen, wanneer wy het uitneemend geluk moogen hebben van dien te bezitten ¹⁾".

Eere den man, die reeds eene eeuw geleden zulk een hoog denkbeeld koesterde van de bestemming van een nationaal woordenboek, en met zooveel geestdrift de grootsche gedachte verkondigde, die onze tijd eerst door het genie van een JACOB GRIMM volkomen helder heeft leeren begrijpen. Zijn bezielend woord was niet vruchteloos gesproken. Een aantal leden toog aan 't werk om bouwstoffen te verzamelen, en de namen van ALEWIJN, HIERON. VAN ALPHEN, FORTMAN, VAN HALSEMA, HINLOPEN, KLUIT, VAN LELYVELD, SCHEIDIUS, J. J. SCHULTENS, VAN SPAAN, M. TYDEMAN, TOLLIUS, TE WATER, VAN WIJN en anderen, die men daaronder vermeld vindt, gaven recht om het beste te verwachten. Aanvankelijk werd die verwachting ook niet beschaamd. Men maakte uittreksels uit verschillende schrijvers, doorzocht oude oorkonden, landrechten, handvesten, keuren enz., bracht gewestelijke en plaatselijke woorden, volkssprekewijzen en kunsttermen bijeen, en liet lijsten drukken om de spelling, vervoeging enz. der woorden te bepalen. Ieder jaar, van 1774 tot 1794, deed de Maandelijksche Vergadering aan de Jaarlijksche verslag omtrent de zaak van het Woordenboek. Zoo werden de toebereidselen langen tijd voortgezet. Doch, helaas! allengs met minder gunstig gevolg. Van jaar tot jaar verkoelde de ijver. Het bleek ook nu weder, hoe luttel op den duur het samenwerken van velen beteekent, waar eenheid en krachtige leiding ontbreken. Vergeefs werd in 1783 het kloeke drietal, VAN LELYVELD, CLIGNETT en STEENWINKEL, als „Gekommitteerden tot 'het Woordenboek" benoemd: drie jaren later moesten zij berichten, „dat de voorraad tot het toereden van het Woordenboek nog zeer onvolkomen was, ja misschien nog niet toereikende zou zijn, om een *Specimen* of Proeve te geven". Vergeefs legde men in 1787 eene „Alphabetische Woordenlijst uit de voorhanden zijnde excerpten," een register op de verzamelde woorden, ter perse: midden in de letter H moest de druk worden gestaakt. Vergeefs droeg men later aan nieuwe com-missien nieuwe lastgevingen op ²⁾, en trachten een HINLOPEN, een H. A. SCHULTENS

¹⁾ Toespraak ter Jaarlijksche Vergadering van 1774, blz. 3—5.

²⁾ Zoo werd nog in 1789 eene nieuwe Commissie van zeven leden benoemd (VAN DEN BERG, HINLOPEN, KLUIT, TE WATER, VALK, CLIGNETT en NOZEMAN), om „voor te stellen wat er, hunnes oordeels, dient gedaen te worden, om met den meesten spoed ter eindlyke voltoyinge en uitgave van het Woordenboek werksaem te zyn." Die Commissie bracht in 1791 verslag uit, door overlegging van een nieuw „Ontwerp tot het opstellen en bewerken van een Nederduitsch Omschrijvend Woordenboek." De steller van dat verslag, N. HINLOPEN, zegt op bl. 9: „Een voorganger is oneindig veel waardig." Doch juist aan een voorganger haperde het. Er kwam verder niets van.

en enkele anderen de zaak nog te redden. De onrust en ongunst der tijden, het afsterven der bekwaamste voorstanders van het voorgenomen werk, en wat niet al oorzaken meer? dat alles verijdelde de zoo goed gemeente, zoo lustig ondernomen poging. Na 1794 bleef het Woordenboek rusten. Al die bemoeiingen, gedurende 25 jaren met de beste voornemens telkens herhaald, hadden tot geene andere uitkomst geleid dan tot eene (voor onzen tijd weinig meer beduidende) verzameling van bouwstoffen, die nog heden — voor zooverre zij niet allengs verloren is geraakt — in de Bibliotheek der Maatschappij de droevige herinnering bewaart van het eenmaal zoo veelbelovende, maar bij gebrek aan goed beleid en volhardende geestkracht zoo deerlijk mislukte vaderlandsche plan ¹⁾.

Gelukkig hebben die papieren toch eenig nut opgeleverd, wel niet door toedoen der Maatschappij zelve, maar door den ijver van een harer leden. In 1796 vroeg en verkreeg WEILAND vergunning, om van den opgezamelden voorraad gebruik te maken bij een door hem ondernomen „Taalkundig Nederduitsch Woordenboek“: een werk dat althans „aan eenige der vereischten“, door de Maatschappij gesteld in haar „Beredeneerd Plan“ van een „Algemeen Omschrijvend Woordenboek“, zou kunnen beantwoorden, en hoofdzakelijk strekken moest ter bevordering eener regelmatige en eenparige spelling ²⁾. Met onverdroten vlijt kweet WEILAND zich van zijne belofte. Zijn Taalkundig Woordenboek zag, van 1799 tot 1811, in elf deelen het licht. Zoo was er dan toch iets tot stand gekomen. Doch de behoefte, waarin de Maatschappij vergeefs gepoogd had te voorzien, was ook nu niet bevredigd. WEILAND stelde zich niet voor, „den ge-heelen schat onzer tale bijeen te vatten“; hij wilde slechts „een *gedeelte* van dit groote ontwerp uitvoeren ³⁾“, en, hoewel hij onder de bewerking gaandeweg zijn plan wat heeft uitgebreid, bleef hij toch binnen het gekozen bestek. Hij schreef met een bloot practisch doel, en in dat doel is hij werkelijk geslaagd. In verband met de regeling der spelling, in 1804 op last van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek door SIEGENBEEK volbracht, heeft WEILAND'S Woordenboek ongetwijfeld medegewerkt om de regelmaat en eenparigheid op

¹⁾ Een uitvoerig en nauwkeurig „Verslag van bet bij de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden weleer verrigte, ter vervaardiging van een Algemeen Omschrijvend Woordenboek der Nederlandsche taal, gedurende de jaren 1770—1796“, gaf j. T. BERGMAN in eene Bijlage tot de *Handelingen der Maal-ickappij*, van 1851, bl. 97—124. Overgedrukt in DE JAGER'S *Archief*, III, 213—250.

») Zie BERGMAN t. a. pl., bl. 122 (DE JAGER'S *Archief*, III, 247).

») Zie het „Voorberigt“ voor het Eerste Deel van WEILAND'S Woordenboek, bl. 5.

het gebied onzer taal te bevorderen. Maar het was niet bestemd om aan hoogere eischen te voldoen. Dankbaar mocht men de stalen volharding erkennen, die WEILAND met zijne beide medehelpers, J. VAN CONVENTEN G. BRUINING, in staat stelde zijn plan te volvoeren. Doch het ware onbillijk geweest meer van hen te vergen dan zij bedoelden te geven. Voor onzen tijd is hun werk in elk geval onbruikbaar geworden. De verzameling der woorden is te onvolledig; de opgave en onderscheiding der beteekenissen te gebrekkig; de opheldering door aangehaalde plaatsen uit onze schrijvers te onbeduidend; de etymologische verklaring — het kon in die dagen niet anders — te ver beneden peil. Daarbij heeft het al te veel onder den invloed van zijn Hoogduitsche voorbeeld, het *Wörterbuch* van ADELUNG, gestaan. En eindelijk, wat kan in onze dagen een woordenboek beteekenen, dat van onze gansche letterkunde in deze 19de eeuw natuurlijk nog geene kennis droeg, waarin zelfs de namen van een BILDERDIJK en VANDERPALM nog niet zijn genoemd¹⁾?

Dat WEILAND'S werk de bestaande behoefte dan ook volstrekt niet vervuld had, werd reeds door zijne tijdgenooten erkend. De wensch naar een Algemeen Woordenboek, zooals de Leidsche Maatschappij zich had voorgesteld, bleef even levendig als voorheen. Weldra werd eene nieuwe poging beproefd. Ditmaal was het een vreemdeling, van wien de opwekking uitging, maar een vreemdeling die Holland en Hollands taal liefhad. De ons opgedrongen Fransche Koning LODEWIJK NAPOLEON, niets liever verlangende dan aan de Hollandsche natie te toonen, dat hij met de beste bedoelingen bezielde was, droeg aan de Tweede Klasse van het door hem opgerichte Koninklijk Instituut den last op, „een Hollandsch Woordenboek te vervaardigen²⁾”. Hoe kon hij beter middel kiezen om de harten te winnen? De Klasse gaf aan de koninklijke oproeping gehoor, en stelde de zaak in handen eener Commissie, bestaande uit de leden SIEGENBEEK, BILDERDIJK, WEILAND, VAN DER PALM en BUSSINGH. Reeds in April 1809 bracht die Commissie bij monde van SIEGENBEEK verslag uit „aangaande de vereischten van het Woordenboek, de hulpmiddelen tot deszelfs samenstelling voorhanden, de geschikteste wijze om het ontbrekende aan te vullen, en de voorloopige be-

¹⁾ Een zeer juist en billijk oordeel over WEILAND'S Woordenboek velde DE JAGER in de *Handelingen van lust Tweede Taal- en Letterkundig Congres*, bl. 124—127.

²⁾ „De Tweede Klasse... is... belast met het vervaardigen van een Hollandsen Woordenboek”. *Règlement voor het Koninklijk Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schone Kvnsten*, door Z. M. den Koning op den 4en Mey 1808 gearresteerd, 7.

paling der taalkundige gronden, waarop hetzelfde gebouwd moet worden ¹⁾." Nu herleefde de hoop, dat het toch eenmaal gelukken zou. De Algemeene Voorzitter van het Instituut verklaarde, „dat men zich met den besten uitslag mocht vleien ²⁾”, en die der Tweede Klasse had reeds te voren getuigd: „Eene Klasse, die SIËGENBEEK en WEILAND onder hare Leden telt, mag zich van den uitslag harer taalkundige pogingen alles goeds beloven ³⁾”. Aanvankelijk scheen het inderdaad, of het nu eens ernst zon worden. Men ging weder aan het lezen van schrijvers en het maken van uittreksels, men legde een „glossarium van verouderde woorden” aan, men benoemde commissiën, bracht verslagen uit, en deed wat men in vergaderingen gewoon is te doen. Maar — men richtte niete uit. Niemand nam de leiding op zich, elk lid liet het op anderen aankomen, en de ijver duurde niet lang. Zelfs de vaderlandsche geestdrift na het herstel van ons onafhankelijk volksbestaan vermocht dien niet meer aan te vuren. De opdracht van den vreemden Vorst, die het met Hollands taal zoo goed had gemeend, geraakte in het vergetelboek. Wel mochten BILDERDIJK, KANTELAAR en JERON. DE VRIES reeds in 1816 belijden: „De Klasse heeft genoeg ondervonden, hoe onmogelijk het zij, eenen gezetten arbeid, vooral eenen eenparigen arbeid, gezamenderhand en naar een gegeven leiddraad ingericht, bij onze natie te verkrijgen of door te zetten ⁴⁾”.

Doch hoe flauwer het geleerde lichaam zijne taak behartigde, des te ongeduldiger werd de natie. Het nieuwe leven, door de herboren vrijheid in onze letterkunde gewekt, liet nieuwe eischen gelden. Het verbeterde onderwijs deed het gemis al dringender gevoelen. De opkomende taalwetenschap versterkte de overtuiging, dat het nu toch eenmaal tijd werd tot handelen over te gaan. De helderder denkbeelden omtrent de rechten en plichten, aan het begrip van nationaliteit verbonden, verwekten schaamte over al dat dralen en talmen. Men begon te beseffen, dat het een vrij en fier volk niet betaamde zoo lafhartig het

¹⁾ „Verslag, bij de Tweede Klasse des Koninklijken Institnnts, door de Commissie der Taalkundige Werkzaamheden op den 10den van Grasmaand (1809) uitgebragt, betrekkelijk de inrigting en vervaardiging van het Algemeen Hollandsen Woordenboek” (14 bladz, in 4to). Overgedrukt in DE JAGER'S *Archief*, III, 821—342.

²⁾ Proces-verbaal van de Tweede Algemeene Vergadering van het Koninklijk Instituut (28 Ang.—1 Sept. 1809, Voorzitter *i. H. VAN SWINDEN*), bl. 14.

³⁾ Aanspraak van *i. HINLOPEN*, Voorzitter der Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut, bij hare eerste gewone vergadering (21 Nov. 1808), bl. 6.

⁴⁾ Verslag van 18 April 1816 aan de Tweede Klasse van het Koninklijk Instituut, bl. 1.

dierbaar belang te verwaarloozen van de taal, die „de ziel der natie", die „gansch het volk" is. Vandaar alweder nieuwe opwekkingen, nieuwe voorstellen. OLIVIER SCHILPEROORT, LE JEUNE, SERRURE gaven plannen en proeven van een woordenboek, elk naar zijn eigen inzichten ¹⁾ Het Instituut moest menig hard woordje hooren over zijn onvergefelijk verzuim. Om toch iets te doen waardoor het zich *diligent* kon verklaren, liet het uit de verzamelde aantekeningen het Uitlegkundig Woordenboek op HOOFT bewerken: schrale vrucht van zoo lange voorbereiding ! Maar de natie, begeerig om haren geheelen taalschat te overzien, liet zich niet afwijzen met die sobere gift. Zij bleef haren eisch herhalen bij iedere gelegenheid. De Leidsche Maatschappij nam andermaal een voorstel in overweging, maar ook nu weder vergeefs ²⁾. In andere genootschappen verhieft zich menige stem. Geene bijeenkomst schier van geletterde personen, waarin het onderwerp niet ter sprake kwam, telkens met hernieuwden aandrang, dat men toch eindelijk eens handen aan 't werk zou slaan. In één woord, de wensch naar een nationaal woordenboek was in die dagen — vooral tusschen 1830 en 1850 — als 't ware een volkswensch geworden: althans in alle beschaafde kringen een dringend, en driftig verlangen, dat luide om bevrediging riep.

Ik achtte het niet ondienstig, dit alles eens in het geheugen terug te roepen. Wanneer er een begin gemaakt is met de vervulling eener lang ondervonden behoefte, wordt die behoefte al spoedig minder pijnlijk gevoeld. Men is voorloopig tevredengesteld, en andere wenschen leiden de aandacht af. Zoo geeft men zich weldra geen rekenschap meer van den drang, die den aangevangen arbeid deed ondernemen. De ervaring heeft het ook hier geleerd. Nu het werk eens aan den gang is, herinnert men zich nauwelijks meer, hoeveel moeite het gekost heeft zoover te komen. Maar het is niet kwaad, het verledene te kennen, te weten hoe het destijds geschapen stond, om billijk het streven te beoordeelen van hen, die

¹⁾ OLIVIER SCHILPEROORT in 1827, in *kort begrip van het zamenstel onzer taal*, bl. 247—278. — I'Y JEUNE in 1829, in *Bouwstoffen voor de Nederlandsche Letterkunde*, bl. 22—25, en vervolgens in 1835, in het derde stukje van dat werk, bl. V—VIII en 183—195. — SERRURE in 1841, in den *Middelaer*, II, 277—286. — Reeds vroeger had KLUIT eene zeer merkwaardige proeve van een woordenboek gegeven door de uitgewerkte behandeling van het woord *Boom*, in den *Alg. Konst- en Letterbode*, 1801, II, bl. 293—300, 309—316, 327—335 en 389—344; ook afzonderlijk uitgekomen (te Haarlem, bij A. LOOSJES PZ.). Eene soortgelijke, maar veel kortere schets van het woord *Paren* vindt men achter het bovengenoemde „*Berede-neerd plan*" der Leidsche Maatschappij, van 1778, bl. 15 en 16.

²⁾ *Handelingen der Maatschappij*. 1850, bl. 31 vlg.

zich hebben aangegord om aan het verlangen der natie — eene eeuw lang telkens teleurgesteld — naar hun beste vermogen te voldoen.

Doch ik keer tot mijn verhaal terug.

Zoo stonden dan de zaken, toen in 1849 het eerste Taal- en Letterkundig Congres te Gent bijeenkwam. De scheuring van het Koninkrijk der Nederlanden had voor onze Vlaamsche taalbroeders droevige gevolgen gehad. Gescheiden van hunne stamverwanten, voerden zij tegen de overheersching van het Fransch een ongelijken kamp. Het gevaar dreigde, dat het Vlaamsen zou afdalen tot een veracht *patois*, of althans van den oud-Nederlandschen stam afwijken en verbasteren. Als kloeke zonen van het Dietsche voorgelacht streden zij om het dierbare recht hunner moedertaal — die ook de onze is — te handhaven. In de voorste gelederen streden WILLEMS en SNELLAERT, LEDEGANCK en CONSCIENCE. Dien strijd kon het oude Nederland niet lijdelijk aanzien. De zaak van het Vlaamsch was ook die van het Hollandsch, de zaak der gezamenlijke Nederlandsche taal. Voor een klein volk is het waarlijk niet onverschillig, of zijne taal door vier, of door zeven millioen menschen gesproken wordt. „Herstel der Vlaamsche taalrechten" en „eenheid van taal in Zuid en Noord", werd nu de leuze van allen, die het waarachtig belang van beide landen begrepen. Die leuze noopte tot verbroedering en gaf aanleiding tot die reeks van Congressen, bestemd om „datgene te volbrengen wat eeuwen lang verwaarloosd werd, wat niet tot stand kon komen toen men onder een zelfde staatsbestuur in een zelfde huisgezin leefde: eenheid in de werking der Noord- en Zuid-Nederlanders tot behoud van den gemeenschappelijken volkszin en van de gemeenschappelijke volkstaal ¹⁾." En aan die bestemming hebben de Congressen boven denken en verwachten voldaan. De Nederlandsche taal is in België in eere hersteld; de taaleenheid van Noord en Zuid voor altijd verzekerd; de Nederlandsche volkszin in al de vertakkingen van den Dietschen stam tot eene levende en bezielende kracht geworden. Ja, die Congressen — waarop menig oppervlakkig toeschouwer zoo onnadenkend pleegt te smalen — zijn voor ons Nederland een ware zegen geweest!

De woorden, die ik zoo even aanhaalde omtrent het doel dier bijeenkomsten, zijn ontleend aan de hartige toespraak, waarmede SNELLAERT de te Gent vergaderde taalbroeders welkom heette. Het was te voorzien, dat in die echt vaderlandsche vereeniging de juist toen zoo algemeene wensch naar een Nederlandsch

¹⁾ Woorden van SNELLAERT in de *Handelingen van het Eerste Congres*, bl. 9.

Woordenboek zich met nadruk zou doen hooren. Welk middel kon krachtiger werken om het Congres aan zijn oogmerk te doen beantwoorden, dan zulk eene schatkamer der gemeenschappelijke taal? Maar, zoo de aansporing van dézen kring zou uitgaan, dan moest het woordenboekplan tevens eene hoogere wijding ontvangen, omdat het nu niet meer enkel de behoeften gold van taal- en letterkunde, maar ook de dierbare belangen der Nederlandsche nationaliteit, die een nieuw leven te gemoet streefde.

Wat ieder verwachtte, bleef niet uit. Eene voordracht van GERTH VAN WIJK gaf er aanleiding toe. Hij betreurde het, dat in Nederland nog niet tot stand was gekomen, wat Frankrijk, Engeland en Duitschland voor hunne talen reeds hadden verricht, en uitte den wensch, dat „op last en in naam van het Nederlandsen Taal- en Letterkundig Congres" een volledig taalkundig woordenboek mocht worden vervaardigd en uitgegeven, „geheel voldoende ingericht en samengesteld naar de eisenen van onzen tijd," „als de standaard en vertegenwoordiger onzer taalwetenschap ¹⁾." Dat zijn voorstel door de leden van het Congres met toejuiching werd begroet, behoeft niet gezegd. Meer dan ééne stem verhief zich om het aan te prijzen. Doch te recht begrepen de Gentsche broeders, dat de toevallige beraadslaging eener onvoorbereide vergadering over een zoo gewichtig vraagstuk niets anders zijn kou dan eene ijdele schermutseling, die zeker niet tot eene vruchtbare uitkomst zou leiden. Men zag in, dat er in de eerste plaats een plan vereischt werd, een welbepaald, scherp afgebakend plan, in koele en be-daarde beradenheid gewikt en overwogen, en berekend naar de krachten, waarover men te beschikken had. Men besloot derhalve de zaak tot nadere en rijpere overweging uit te stellen, en wees een tiental personen aan, allen erkende voorstanders en gelukkige beoefenaars der moedertaal, die „door het Congres werden verzocht hunne gedachten over de zaak van het Woordenboek te laten gaan, en, geheel vrij om zich met elkander in rapport te stellen of niet, op het eerstvolgend Congres hunne denkbeelden daarover zouden doen blijken ²⁾."

Aan het verlangen der Gentsche vergadering werd door de meerderheid van het aangewezen tiental bereidwillig voldaan. In het Tweede Congres, in 1850

¹⁾ *Handelingen van het Eerste Congres*, bl. 87.

²⁾ Aldaar, bl. 91. De gekozen personen waren: uit Noord-Nederland de heeren A. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, J. H. HALBERTSMA, J. A. ALBERDINGK THIJM en A. DE JAGER; uit België de heeren J. DAVID, F. A. SNELLAERT, PRUDENS VAN DUYSE, J. CRACCO, J. H. BORMANS en P. ECREVISSE.

te Amsterdam gehouden, stond de zaak van het Woordenboek op den voorgrond, en lokte eene levendige beraadslaging uit, die ik nog heden met onverzwakte belangstelling herlees, — ofschoon met weemoed, nu de meesten van die sprekers reeds ten grave zijn gedaald. BORMANS, DAVID, VAN DUYSE, DE JAGER droegen hunne verslagen voor; HALBERTSMA, DES AMORIE VAN DER HOEVEN, ALBERDINGK THIJM namen deel aan de debatten; ook JONCKBLOET en BEETS voerden het woord ¹⁾). Vele schoone denkbeelden werden daar ontwikkeld ²⁾, vele treffende wenken gegeven. Doch er was één punt, dat men met leedwezen miste, en dit gemis dreigde voor het gewenschte plan verderfelijk te worden: het was die eendracht, die macht maakt, niet alleen in het staatkundige en maatschappelijke leven, maar ook op het gebied der wetenschap, waar evenzeer versnippering en verstrooiing de bestaande krachten ondermijnen. De redenaars, geroepen om de leden van het Congres voor te lichten, hadden geen gebruik gemaakt van de hun verleende vrijheid, om zich tot elkander in betrekking te stellen. Elk hunner had de zaak bij zich zelven overwogen, en bracht alleen zijn bijzonder gevoelen uit. Vandaar, bij gelijke ingenomenheid met het beoogde doel, de meest uiteenloopende beschouwingen. Terwijl de een de dringende behoefte aan een woordenboek helder in het licht stelde, somde een ander de bezwaren op, die zich dreigende voordeden, en sprak een derde over de vereischten van samenstelling en inrichting, om straks het woord te laten aan een volgenden spreker, die dezelfde zaken in een geheel anderen geest behandelde. Geen wonder dat de beraadslaging, die op deze voordrachten volgde, vrij spel liet aan den strijd der meeningen, waaruit de waarheid, ja, op den langen duur, maar zelden binnen de perken eener vergadering ontspringt. Reeds namen de zaken eene wending, die den wensch van velen, om eenmaal een woordenboek van het Congres te zien uitgaan, teleur dreigde te stellen. Reeds scheen het, alsof het Congres, met alle waardeering van het hooge nut van zulk een werk, het echter ongeraden vond de taak zelf moedig te aanvaarden: toen eindelijk de talentrijke voorvechter der oneenparigheid — op het gebied der spelling — optrad, om hier tot eenparigheid, tot eenheid te raden. De heer ALBERDINGK THIJM ontvouwde in korte maar fiksche trekken de

i) *Handelingen van het Tweede Congres*, bl. 95—135, 142—151, 156—165, 167—171.

*) Ik neem hier en elders enkele gedeelten over uit het *Ontwerp* en de vier *Verslagen*, alleen met die verkortingen en wijzigingen, die voor deze Inleiding noodig zyn. Waar ik hetzelfde te zeggen heb als bij eene vroegere gelegenheid, acht ik het nutteloos hoofdbreken, het eenmaal goed gezegde in andere bewoordingen te verwringen.

eischen, die hij den toekomstigen Nederlandschen lexicograaf meende te moeten stellen, en drong bij de vergadering aan op de benoeming eener Commissie, wier leden „met elkander in overleg zonden treden aangaande de werkzaamheden die zouden leiden tot de vervaardiging van het gewenschte Woordenboek ¹⁾.”

Dit voorstel, voortgesproten uit de zucht om tot eenheid te geraken en om, uit de verspreide gevoelens, na rijpe overweging een vast plan ontwikkeld te zien, mocht de goedkeuring der vergadering verwerven, en zij droeg de vereerende taak van het lidmaatschap der ontworpen Commissie aan zes beoefenaren der Nederlandsche taalkunde op, drie uit het Zuiden: DAVID, SNELLAERT en VAN DUYSE, en drie uit het Noorden: KOENEN, DE JAGER en — den eenigen die van het zestal nog in leven is — den schrijver dezes.

Al de benoemde leden der Commissie gaven aan die uitnoodiging gehoor. Met vertrouwen aanvaardden wij onze lastgeving, vastbesloten ons niet te laten afschrikken door dreigende bezwaren, maar moedig te streven om het voorgestelde doel te bereiken. De drie Noord-Nederlandsche leden kwamen bijeen, om het geheele vraagstuk van het Woordenboek in rijpe overweging te nemen, in al zijne onderdeden nauwkeurig te onderzoeken en naar de eischen van onzen tijd af te meten. Met onze Vlaamsche medeleden wisselden wij schriftelijk van gedachten. Zoo kwamen wij tot eene bepaalde uitkomst, tot eene vaste en eenparige overtuiging. Aan mij, die bij de Commissie als Secretaris werkzaam was geweest, werd de last opgedragen, het uitvloeisel onzer beraadslagingen, in den vorm van een uitgewerkt plan voor het Woordenboek, in schrift te brengen en uit naam der Commissie aan het volgende Congres mede te deelen.

Dat Congres vergaderde te Brussel in 1851. In de zitting van 31 Aug. kweet ik mij van mijnen last. Veel moest ik van het geduld der aanwezigen vergen bij de lezing van dat Ontwerp, dat in druk niet minder dan 90 bladzijden beslaat. Doch de algemeene belangstelling in het onderwerp verzekerde mij een welwillend gehoor. Men was verrast, de zaak, die in onze handen was gesteld „als een warnet van twijfelingen en bezwaren”, nu terug te ontvangen „als een welbepaald en uitvoerbaar plan ²⁾”; men verheugde zich, het beeld van een Woordenboek, zooals het behoorde te zijn, nu toch eindelijk eens in scherpe en duidelijke omtrekken voor oogen te zien; men kreeg moed bij het besef, dat

¹⁾ *Handelingen van het Tweede Congres*, bl. 146. Verg. bl. 164. ²⁾

Ontwerp van een Nederlandsch Woordenboek, bl. 88.

het nu ernst begon te worden; en in de toejuicing, die het werk der Commissie bekroonde, gaf zich een gevoel van verruiming lucht, dat er nu toch eenmaal aan die lange telkens herhaalde beraadslagingen een einde zou komen, nu de oprechte gezindheid bleek om tot handelen ever te gaan. Met eenparige instemming werd het Ontwerp vastgesteld, tot de vervaardiging en uitgave van het Woordenboek op last en in naam van het Congres besloten, en aan dat besluit een begin van uitvoering gegeven door de benoeming eener Commissie van redactie, die uit drie leden bestaan zou. Tot leden van die Redactie werden de steller van het Ontwerp, Mr. L. PH. C. VANDEN BERGH en Prof. DAVID gekozen.

De keuze van Mr. VAN DEN BERGH was eene hulde aan den verdienstelijken geleerde, die in een brief aan het vorige Congres „de bewerking van een nationaal Woordenboek" met nadruk had aanbevolen en den wensch geuit, „dat de natie, die dit geschenk van het Congres verwachtte, weldra mannen mocht zien opstaan, bereid en bekwaam om met vereende krachten die eervolle taak op zich te nemen ¹⁾." Het heeft ons echter niet mogen gebeuren, de persoonlijke medewerking van Mr. VAN DEN BERGH te verkrijgen. Gewichtige werkzaamheden in een ander vak van wetenschap noopten hem zich te verontschuldigen. Op voorstel van de beide leden der Redactie, die den hun opgedragen last hadden aanvaard, werd in zijne plaats door de Permanente Commissie van het Congres Dr. L. A. TE WINKEL benoemd, die zich bereid verklaarde aan onzen wensch te voldoen: eene onschatbare aanwinst, die voor de goede zaak de heilrijkste vruchten heeft gedragen.

Zoo was dan nu, na eenig oponthoud in de uitgave van het Ontwerp, in den aanvang van het jaar 1852, de Redactie voltallig en gevestigd, gereed om met lust den arbeid te beginnen. Die arbeid bestond in de eerste plaats in het nemen van de voorbereidende maatregelen en het verzamelen van bouwstoffen. Wij togen aan 't werk om oude en nieuwe schrijvers te doorlezen en uittreksels te maken. Eene oproeping werd in de dagbladen geplaatst, om ieder, die in staat mocht zijn iets bruikbaar bij te dragen, daartoe dringend uit te noodigen. Aan tal van personen, in Nederland en België beide, die door de eigenaardige richting hunner studiën op het gebied van letteren en wetenschap, of door hunne bekwaamheid in praktische zaken, meer bij zonder in de gelegenheid waren tot ons doel mede te werken, werd een gedrukte brief gericht, met het verzoek

1) *Handelingen van het Tweede Congres*, bl. 167 vlg.

om ons de behulpzame hand te bieden, en met aanwijzing van de noodige bepalingen om eenparigheid en gelijkvormigheid in de bewerking te waarborgen ¹⁾). Die pogingen, door eene drukke briefwisseling aanhoudend gesteund, bleven niet zonder gevolg. Weldra vloeiden ons, niet alleen menigte van beloften, maar ook milde bijdragen toe, die nieuwe werkzaamheid vereischten om al het verzamelde in goede orde te rangschikken en te beheeren. De arbeid was in vollen gang gebracht.

Met de bijzonderheden van dit alles zal ik hier den lezer niet lastig vallen. In de Verslagen, door de Redactie in de vier volgende Congressen van 1854 tot 1862 uitgebracht, is van al wat door haar verricht of haar door anderen toegezonden werd, omstandig rekenschap gegeven. Van al het lief en leed dat zij in die jaren ondervond, van al de bemoediging die haar te beurt viel, en de teleurstellingen die haar niet werden gespaard, is daar een getrouw tafereel geschetst. Doch die zaken, die bij den hoorder belang konden wekken, toen de indruk nog versch was, hebben nu voor den lezer geene waarde meer. Toch is het goed dat zij zijn opgeteekend. Het kan zijn nut hebben voor wie later de wordingsgeschiedenis van het Woordenboek nauwkeurig mocht willen nagaan.

De zucht om mijn verhaal te bekorten mag mij echter niet weerhouden, nogmaals den aangenamen plicht der dankbaarheid te betrachten jegens allen, die in dit tijdperk van voorbereiding onze pogingen hebben gesteund. In mijne Verslagen heb ik telkens den dank der Redactie openlijk uitgesproken en iedera aandeel in den gezamenlijken arbeid vermeld. Doch het is mij eene behoefte, de namen van hen, die ons als bondgenooten ter zijde stonden, hier nog eenmaal erkentelijk te noemen, om eere te geven wien eere toekomt, en ons niets aan te matigen waarop anderen aanspraak hebben. Helaas, dat reeds de helft van die trouwe vrienden niet meer tot het getal der levenden behoort! Mijne dankbetuiging, die ik tot hen zelven niet meer richten kan, zij nu eene hulde aan hunne nagedachtenis.

Voor het verzamelen van uittreksels uit vaderlandsche dichters en prozaschrijvers van ouderen en nieuweren tijd zijn ons een dertigtal medewerkers behulpzaam geweest. Nu reeds overleden zijn: PH. BLOMMAERT, J. T. BODELNIJEN-

HUIS, J. M. DAUTZENBERG, PRUDENS VAN DUYSE, J. A. GERTH VAN WIJK, D. CROEBE, S. F, GROEN, A. DE JAGER, H. J. KOENEN, J. VAN LENNEP, J. W. N. MOSSELMANS, G. C. MULDER,

¹⁾ Men vindt de hier genoemde stukken afgedrukt achter het Eerste Verslag, bl. 60—69.

J. PAN, K. SYBRANDI en P. A. SNELLAERT. Hun, die nog in leven zijn, mag ik hier nogmaals dank zeggen. Het zijn: Prof. J. VAN BEERS, Prof. N. BEETS, Dr. W. BISSCHOP, Prof. W. G. BRILL, G. L. VAN DEN HELM, Prof. J. F. J. HEREMANS, Mr. R. H. J. GALLANDAT HUET, Prof. H. KERN, Mr. F. L. WILLEKES MACDONALD, Prof. H. E. MOLTZER, Dr. J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND, Mr. S. J. E. RAU, Prof. MAX ROOSES en Prof. J. A. WIJNNE, die allen, het zij dan in meerdere of mindere mate, onze verzameling van aanhalingen uit verschillende tijdperken onzer letterkunde door hunne bijdragen hebben verrijkt ¹⁾).

Bijzondere verplichting hadden wij aan Mr. H. E. T. TOE LAER, die met voorbeeldigen ijver de romantische werken van ELIZ. WOLFF-BEKKER en AG. DEKEN bearbeidde, en een schat van uittreksels opzamelde uit die geestige geschriften, onwaardeerbaar voor ons doel, omdat zij zoo geheel de taal van het dagelijksch leven wedergeven. En niet minder aan wijlen den verdienstelijken Amsterdamschen onderwijzer R. BELL, die een aantal schrijvers uit de 17de en 18de eeuw met alle zorg doorlas en ons de vruchten van die studie welwillend ten beste gaf.

Maar bovenal moet ik onze dankbare hulde herhalen aan het wakkere tweetal, dat ons den krachtigsten bijstand schonk: mijne betreurde vrienden A. C. OUDEMANS en H. I. SWAVING. Tijd noch moeite hebben zij gespaard om onze verzameling van bouwstoffen zoo volledig mogelijk te maken. Zoo dikwijls zich eenige leemte voordeed, waren zij steeds bereid die te helpen aanvullen. Meer dan eens heb ik gelegenheid gevonden de groote diensten te roemen, die zij aan het Woordenboek hebben bewezen. Het is mij een weemoedig genoegen het hier nog eenmaal te doen.

Niet minder bereidvaardige hulp mochten wij ondervinden voor het bijeenbrengen en verklaren van kunsttermen uit allerlei vakken van wetenschap en practisch bedrijf, of van gewestelijke woorden en spreekwijzen aan de volkstaal ontleend. Hier stonden ons mannen ter zijde als: F.Z.. ERMERINS, A. P. VAN GRONINGEN, H. C. VAN HALL, J. A. HERKLOTS, L. J. F. JANSSEN, P. J. VAN KERCKHOFF, H. J. KOENEN, J. G. LA LAU, H. MENSINGA, M. L. VAN NIEUWKUYK, I. A. NIJHOFF, M. J. NOORDEWIER, A. D. SCHINKEL, W. C. H. STARING, T. J. STIELTJES en A. H. VERSTER VAN WULVERHORST, allen thans reeds aan het vaderland ontruikt; en daarmeens, in wier

¹⁾ Indien wellicht in deze opgave enkele namen ontbreken, vroeger in een der Verslagen genoemd, dan is dit hieraan toe te schrijven, dat of eene gedane belofte niet vervuld werd, of eene ontvangen bijdrage bij nadere kennismaking geene waarde bleek te bezitten.

bezit wij ons nog mogen verheugen: Mr. R. A. J. COLENBRANDER, Prof. J. F. J.

HEREMANS, Maj. L. MULDER, L. OVERMAN, Dr. R. C. H. ROMER, Prof. H. SCHLEGEL, J. H. STORK, Prof. J. A.

ALBERDINGK THIJM, Mr. S. VISSERING, Mr. G. DK VRIES AZ., Prof. J. DE

WAL en w. WESSLS. Aan den ijver van zoovele en zulke medewerkers hadden wij ruime bijdragen te danken, die ons thans in staat stellen den vollen rijkdom onzer taal ook op wetenschappelijk en technisch gebied voor onze landgenooten ten toon te spreiden.

Met voldoening mag ik hier melding maken van eene tweeledige hulp, die bovenal gestrekt heeft om het goede gehalte onzer verzameling te waarborgen. Van den aanvang af had onze Redactie begrepen, dat een Nederlandsch woordenboek, om werkelijk aan de behoeften der natie te voldoen, in de allereerste plaats, „volledig en zuiver, de uitdrukking moest behelzen van die beide vakken, die meer dan eenig ander kenmerkend zijn voor de Nederlandsche nationaliteit: de zeevaart, het onderpand van Neêrlands welzijn en roem, en den waterstaat, het onderpand van Neêrlands aanzijn en behoud ¹⁾." Waar wij ook mochten te kort schieten, hier behoorden wij het beste te geven, dat bereikbaar was. Gelukkig zagen wij in beide opzichten ons ernstig streven met den gewenschten uitslag beloofd. De op ons rustende verplichting om zorg te dragen, dat zeevaart en waterstaat in het Woordenboek den eerrang bekleedden, is — niet door onze verdienste, maar door de edelmoedige toewijding van deskundigen — boven verwachting vervuld.

Voor de zeevaart hadden wij dat te danken aan wijlen onzen vriend J. MODERA, in leven Kapitein-Luitenant ter Zee en Referendaris bij het Departement van Marine: een man, die de techniek en de terminologie van ons zeewezen van vroegeren en lateren tijd kende zooals zelden iemand ze gekend heeft. Voor de zaak van het Woordenboek had hij een warm hart Al spoedig mochten wij van hem belangrijke bouwstoffen ontvangen, de zeetactiek, de zeilmakerij en de scheepstuigage betreffende, die, gevoegd bij den inhoud van het *Zeemanswoordenboek* van VAN LENNEP en de toevoegselen daarop door wijlen T. PAN gegeven, een ruimen voorraad te onzer beschikking stelden, nog vermeerderd door eene bijdrage van den heer A. LEHMAN DE LEHNSFELD en eene keurige verzameling van termen, tot den zeedienst, de verrichtingen op de zeilschepen en de artillerie ter zee behorende, met alle zorg bewerkt door den heer

¹⁾ Zie Derde Verslag, bl. 28, en Tweede Verslag, bl. 33.

L. A. F. H. Baron VAN HEECKEREN. Doch bij deze eerste hulp bepaalde de ijver van MODERA zich niet. Bij de verschillende woordenlijsten, door een vijftal personen opgesteld, konden zich licht oneenparigheden of twijfelingen voordoen, die de Redactie — geheel vreemd op dat gebied — ook met den besten wil niet zón vermogen op te lossen. Het was MODERA, die dat dreigende bezwaar ophief. Met kloek beraad zette hij zich aan 't werk. Al de bijeengebrachte bouwstof werd zorgvuldig onderzocht, gekeurd en geschift, herzien en aangevuld, tot den geheelen omvang van zeewezen, scheepsbouw en scheepvaart uitgebreid, en naar een vasten maatstaf in éénen geest bearbeid. Zoo kwamen wij in het bezit eener volledige verzameling, overal met duidelijke en beknopte verklaring toegerust, ook voor den oningewijde verstaanbaar: de rijpe en rijpe vrucht van onverkoelde belangstelling en onbezweken vlijt. Bevoegde beoordeelaars hebben mij verzekerd, dat in de tot hiertoe verschenen afleveringen van het Woordenboek het vaderlandsche zeewezen vertegenwoordigd is op eene wijze, die hunne goedkeuring wegdroeg. Aan MODERA komt daarvan de eer toe. Ons betaamt de dankbare erkenning van zulk een onschatbaar hulpbetoon ¹⁾.

Even gelukkig mochten wij slagen met den waterstaat. Wij zijn het verschuldigd aan den wetenschappelijken zin der leden van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs. De Raad van Bestuur van die geachte Instelling, tot wien onze Redactie zich wendde om zijne medewerking in te roepen, gaf aan ons verzoek op de meest verplichtende wijze gehoor. Eene Commissie werd benoemd, bestaande uit de heeren W. C. A. STARING en C. VAN DIESEN, die aan de leden van het Instituut een brief richtten om hen tot deelneming uit te noodigen, en zelf bereidwillig de leiding der werkzaamheden op zich namen ²⁾. Op den ijver onzer Ingenieurs was niet vergeefs gerekend, en die ijver droeg te ruimer vrucht door het welberaamd overleg der besturende Commissie, die de zaak tusschen de gezamenlijke deelnemers zoodanig regelde, dat elk hunner een afzonderlijk gedeelte ter behandeling koos. Het was te verwachten — ik herhaal hier wat

1) Verg. verder, over onze verzameling voor het zeewezen en de ijverige medewerking van MODERA, ons Eerste Verslag, bl. 39—41, Tweede Verslag, bl. 33—39, Derde Verslag, bl. 28—33, en mijn brief aan wylen J. M. OBREEN, afgedrukt in zijne biographie van MODERA in de *Levensberichten* van de Maatsch. der Ned. Lett., 1867, bl. 89—91.

2) De brief onzer Redactie aan den Raad van Bestuur van het Instituut, de circulaire door de Commissie aan de leden gericht, en het Verslag door de Commissie uitgebracht in de vergadering van het Instituut, zijn gedrukt als bijlagen tot ons Tweede Verslag, bl. 58—69.

ik vroeger getuigde ¹⁾ — „dat de zaak, aan zulke handen toevertrouwd, officieel als 't ware door den Nederlandschen Waterstaat in bescherming genomen, op uitstekende wijze zou worden volbracht. Die verwachting is door de uitkomst volkomen gerechtvaardigd. Het Instituut van Ingenieurs heeft een schitterend blijk gegeven, hoe hoog het de moedertaal op prijs stelt. Het heeft getoond, ten volle de waarde te beseffen eener vaste en welbepaalde terminologie, die alle verwarring en willekeur uitsluit; en te recht in eendrachtige samenwerking met de Redactie van het Woordenboek het zekerste middel gezien, om aan de eenmaal geijkte kunsttermen algemeen ingang te verschaffen, en daardoor de juistheid van taal en stijl op dit gebied te bevorderen. Een ruim veld was hier te ontginnen, waarop wetenschap en praktijk zusterlijk gepaard gaan. De leden van het Instituut, die ons hunne medewerking verleenden, hebben niet angstvallig getracht, dat veld binnen engere grenzen te beperken, maar onbekrompen de palen zooverre uitgestrekt, als de bemoeiingen hunner Instelling reiken. De bouwkunde in het algemeen, de waterbouwkunde en de waterstaat in het bijzonder, met alles wat tot den bouw of den aanleg van bruggen en wegen, van dijken, sluizen en molens in betrekking staat; landmeetkunde, landbouw en veenderijen; werktuigkunde en stoomwezen; ja zelfs de aanverwante vakken van het krijgswezen en de menigvuldige ambachten, tot dien wijden kring behoorende: ziedaar een kort begrip van den omvang der vrij willig aanvaarde en moedig volvoerde taak." Meer dan twintig leden zonden hunne bijdragen bij de Commissie in ²⁾, die vervolgens uit al het verzamelde, door vergelijking, rangschikking en nadere bewerking, een degelijk geheel tot stand bracht. Wel eene kostbare aanwinst! De geheele woordenschat dezer zoo echt nationale vakken, door zóó bevoegde deskundigen bewerkt! Het feit zelf spreekt luider dan iedere uitweiding, welke verdienste jegens de vaderlandsche zaak zich ook hier weder onze Ingenieurs en in de eerste plaats de heeren STARING en VAN DIESEN hebben verworven.

Men ziet, dat het ons in 't eerste tijdperk, in het tiental jaren aan de verzameling van bouwstoffen gewijd, niet heeft ontbroken aan krachtige en vruchtbare hulp. Voor ons zelven zijn die jaren een tijd geweest van onafgebroken inspanning, om tal van schrijvers in dicht en ondicht met de pen in de hand

¹⁾ Derde Verslag, bl. 34 vlg. Verg. Tweede' Verslag, bl. 39-43.

²⁾ Men vindt hunne namen vermeld in het Derde Verslag, bl. 35 vlg.

te lezen, alle leemten die wij opmerkten aan te vullen, het geheel der werkzaamheden te leiden, de inkomende bijdragen in goede orde te beheeren, en door geregelde studie ons voor te bereiden tot de zware taak, die ons later wachten zou. Voor het stoffelijke van den arbeid, afschrijven, nazoeken, vergelijken, rangschikken enz., zijn daarbij vroeger en later verschillende medehelpers, onder leiding van een der redacteuren, werkzaam geweest. Aan één hunner, den heer C. H. DEE, die van den aanvang af tot op den dag van heden ons getrouw ter zijde stond, en alle lief en leed met ons deelde, zij hier nogmaals eene welverdiende hulde gebracht voor zooveel ijver, door hem in al die jaren betoond.

Naarmate nu de voorraad onzer bouwstoffen allengs naderde tot die betrekkelijke volledigheid, die bij den onnitpnttelijken rijkdom onzer taal het hoogste is wat men bereiken kan, begon de tijd aan te breken om tot het tweede en gewichtigste gedeelte van den ons opgedragen last, de eigenlijke samenstelling van het Woordenboek, over te gaan. Maar vooraf hadden wij nog een omslachtig en moeilijk werk te verrichten, de oplossing van een bij uitstek netelig vraagstuk: de bepaling van het spellingstelsel, dat in het Woordenboek zou worden gevolgd.

Aan dat werk mochten wij ons niet onttrekken. De regeling der spelling, in 1804 door SIEGENBEEK tot stand gebracht, was voor die dagen een hoogst verdienstelijke arbeid geweest, en had aan de schromelijke verwarring in het schrijven onzer moedertaal een tijdlang een einde gemaakt. Doch bij den vooruitgang der taalkennis in onze eeuw was het meer en meer gebleken, dat zij herziening en verbetering behoefde. Een aantal gebrekkige schrijfwijzen, die op onjuiste woordafleidingen steunden, of waarbij de in het stelsel zelf aangenomen beginselen en regels verkeerdelijk of in het geheel niet waren toegepast, mochten op den duur niet blijven bestaan. Daarenboven was de regeling van SIEGENBEEK verre van volledig. Onderscheidene belangrijke punten waren in 't geheel niet door hem behandeld, als b. v. de wijdstrekkende vragen: welke woorden en uitdrukkingen aaneen te schrijven, welke in hunne deelen gescheiden te laten? welke verbindingsletters te bezigen tusschen de leden eener samenstelling? en hoe te handelen met de scheiding der woorden bij het afbreken? In dit alles bleef — bij volslagen gemis van eenig richtsnoer — velerlei willekeur heerschen. Geen wonder, dat de pas gevestigde spelling weldra tegenstand begon te vinden, vooral nadat in 1823 BILDERDIJK als haar heftige bestrijder was opgestaan. De

jonge dichters uit BILDERDIJK'S school verloochenden haar openlijk. Taalbeoefenaren van verschillende richting gaven het voorbeeld van menigerlei afwijking. De onzekerheid en verwarring keerden terug. De pennenstrijd over orthographie, de zoogenaamde „spellingoorlog“, raakte opnieuw aan den gang, en werd jaren lang met eenen ijver gevoerd, alsof de taalwetenschap geen hooger belang kende dan over het uiterlijk en de kleedij der woorden te twisten. Zelfs hartstochten kwamen in het spel, vooral bij die geschilpunten, waarin Holland en België tegenover elkander stonden. Blinde partijzucht mengde zich in dien strijd, en eene verhitte verbeelding ontzag zich niet de spelling — de nederige spelling! — met zaken van Kerk en Staat in verband te brengen. De kloof tusschen Noord en Zuid scheen voortaan niet meer te dempen. Nog in 1850 achtte BORMANS het orthographische vraagstuk eene zaak „van zulke aangelegenheid, dat van hare oplossing niet alleen de letterkundige betrekkingen tusschen Holland en België, maar de gansche toekomst van de gemeenschappelijke taal in 't vervolg af scheen te hangen ¹⁾.“ En PRUDENS VAN DUYSE, voor altijd aan de oplossing wanhopende, noemde dat vraagstuk kort en goed „de quadratuur des cirkels voor onze taalrepubliek ²⁾“!

Bij dien stand van zaken mocht onze Redactie niet nalaten, de herziening der spelling met allen ernst ter harte te nemen. Een Nederlandsch Woordenboek, uit zijn aard bestemd om invloed te oefenen op de ontwikkeling der taal, legde ook in dit opzicht aan zijne bewerkers eene dure verantwoordelijkheid op. Het was niet geoorloofd, hier gedachteloos voort te sukkelen met de eenmaal geijkte schrijfwijze, waarin eene halve eeuw taaistudie zoovele gebreken en leemten had aangewezen, en die eigenlijk aan niemand meer voldeed. Wij moesten trachten ons spellingstelsel zoodanig in te richten, dat het aan de eischen van onzen tijd beantwoordde, en eenmaal misschien de verzoening van Hollandsen en Vlaamsch zou kunnen uitwerken. Die taak was ons ook reeds voorgeschreven in het Ontwerp des Woordenboeks, door het Congres in 1851 vastgesteld. Daarin was tevens het algemeene beginsel aangewezen, dat bij onze regeling tot leiddraad moest strekken. De in Noord-Nederland destijds nog meest gebruikelijke spelling van SIEGENBBEK zou tot grondslag worden gelegd, behoudens zoodanige wijzigingen en aanvullingen, als de tegenwoordige stand der wetenschap ver-

1) *Handelingen van het Tweede Congres*, bl. 106. 2)
Aldaar, bl. 122.

eischte. Aan dit beginsel getrouw, dat zeker het meest practische en bruikbare was, hebben wij het geheele leerstuk der spelling aandachtig nagegaan, de betrekkelijke waarde der regels in hun onderling verband overwogen, de geschilpunten zorgvuldig getoetst, met inachtneming van alles wat daarover sedert 1804 was geschreven, en ons beijverd ook de gewichtige vragen, die SIEGENBEEK onaangeroerd had gelaten, naar ons beste weten op te lossen. De uitkomst van ons onderzoek, door ons Belgisch medelid Prof. DAVID volkomen goedgekeurd, werd door TE WINKEL te boek gesteld in de *Grondbeginselen der Nederlandsche Spelling*, waarvan de eerste uitgave, in 1863 verschenen, het *Ontwerp* der spelling voor het Woordenboek bekendmaakte. Later, na nieuwe overweging en herhaald overleg met verschillende taalkundigen, werd het voorloopige plan in een bepaald besluit veranderd en het *Ontwerp* door eene *Regeling* vervangen, waarvan wij rekenschap gaven in de herziene en vermeerderde uitgave der *Grondbeginselen*, die in 1865 het licht zag, en sedert, door de goede ontvangst bij het publiek, nog driemaal herdrukt heeft moeten worden. Ten behoeve van het onderwijs en tot practisch gebruik van hen, die zich bij ons mochten willen aansluiten, lieten wij in 1866 de *Woordenlijst voor de Spelling* volgen, die ook reeds een tweeden en een derden druk beleefde. Dit alles gaf vrij wat werk. Doch dat was niet te vermijden. Van de voorbereiding tot den lexicographischen arbeid, die ons wachtte, was het een onmisbaar bestanddeel

De zorgen, door ons aan dit onderwerp gewijd, hadden aanvankelijk geen ander doel dan het bepalen der spelling ten dienste van het Woordenboek. In hoeverre onze taalgenooten in Noord en Zuid die spelling zonden goedkeuren; of zij in ruimeren kring zou doordringen, misschien eens de leuze worden der zoo lang vergeefs gehoopte eenparigheid: dit moesten wij geduldig aan den tijd overlaten. De uitkomst is gunstiger geweest dan wij ooit dorsten vermoeden. Het algemeene verlangen om eenmaal tot zekerheid en regelmaat te geraken, kwam onze pogingen te gemoet. Men wenschte niets liever dan verlost te worden van al dat wankelen en weifelen, dat zooveel ongemak veroorzaakte en vooral belemmerend op het onderwijs werkte. Bij die diepgevoelde behoefte viel aan ons werk eene belangstelling te beurt, die onze moeite ruimschoots beloonde, en die zich — merkwaardig genoeg — allereerst in België krachtig openbaarde. Reeds den 25sten Jan. 1864 benoemde de Belgische Regeering eene Commissie, uit de voornaamste Vlaamsche taal- en letterkundigen bestaande, en belast om de hervorming van het spellingstelsel te regelen. Deze Commissie, van het beginsel

uitgaande, „dat men het verschil van spelling, hetwelk al te lang onze taal in Vlaamsch en Hollandsch heeft verdeeld, moest trachten te doen verdwijnen", nam het Ontwerp, door onze Redactie in 't licht gegeven, tot leiddraad harer beraadslagingen, vereenigde zich in de hoofdzaken met de regels, die daarin waren voorgedragen, en trad met ons in overleg omtrent sommige ondergeschikte punten, waartegen zij bedenkingen had. Het verschil werd spoedig vereffend en loste zich op in volkomen overeenstemming. Uit naam der Commissie bracht Prof. HEREMANS een even grondig als sierlijk Verslag nit, en reeds den 21sten NOV. van hetzelfde jaar werden hare voorstellen bij Koninklijk Besluit bekrachtigd, de nieuwe spelregels voor het onderwijs in de staatsscholen en voor de stukken, van de Regeering uitgaande, vastgesteld. Slechts weinige dagen later, en zij waren, met verrassende eensgezindheid, door de Vlaamsche schrijvers aangenomen en in de dagbladen ingevoerd. In ons Nederland, waar dergelijke zaken niet door staatsbemoeiing geregeld, maar alleen door vrijwillige instemming beslist kunnen worden, ging de hervorming natuurlijk niet zoo vlug. Doch langzaam gaat zeker. Van jaar tot jaar drong de spelling van het Woordenboek in wijderen kring door. Thans is zij allen tegenstand te boven gekomen. Door den voorgang onzer taalkundigen en schrijvers aanbevolen, in de voornaamste dagbladen gevolgd, in alle scholen van hooger, middelbaar en lager onderwijs voorgoed gevestigd, en nu eindelijk ook door de Regeering — in het nieuwe Wetboek van Strafrecht — erkend, heeft zij niets meer te duchten van de weinigen, die gemakshalve nog voortdommelen in de oude sleur. Het jongere geslacht, dat de toekomst in zich draagt, kent geene andere spelling meer.

Zoo is dan eene uitkomst verkregen, die wij in den aanvang niet hadden durven verwachten. De eenparigheid, eene halve eeuw lang verstoord, en wier herstel tot de vrome wenschen scheen te behooren, nu opnieuw tot stand gekomen; maar nu op een steviger grondslag, die duurzaamheid belooft; nu met verruimde grenzen, door onbekrompen erkenning van al die vrije speling en krachtvolle verscheidenheid, waartoe de taal zelve het recht geeft, en die ook voor haar de onmisbare voorwaarde is van gezonde ontwikkeling ¹⁾. En de taalkunde, ontslagen van de verdrietige taak om in twistschriften over orthographie hare krachten te verspillen, nu in staat gesteld zich onverdeeld te wijden aan

>) Men gevoelt, dat ik hier het oog heb op de denkbeelden, door den heer ALBERDINGK THIJM in zijn boek over *de Nederduitsche Spelling* zoo geestig ontwikkeld, en het door mij daaromtrent opgemerkte in het *Ontwerp* des Woordenboeks, bl. 60—62.

belangrijker onderwerpen, van weldadiger strekking voor den waarachtigen bloei der taal. Ziedaar voorzeker reeds twee gewichtige voordeelen. Maar verblijdender nog is de uitkomst geweest voor de verbroedering met onze stamgenooten in het Zuiden. Het groote struikelblok opgeruimd, dat zoo lang der verzoening in den weg stond. Het lastige vraagstuk opgelost, dat in onze taalrepubliek voor „de quadratuur des cirkels" doorging. De eenheid der Nederlandsche taal, die te lang in Vlaamsen en Hollandsch verdeeld scheen, nu eens voor al duurzaam gevestigd, door gelijkheid van spelling, als door een uiterlijk merkteeken, gewaarborgd. Ik denk nog eens terug aan den stand van zaken, nu dertig jaren geleden. Nog staat mij levendig voor, hoe ik in 1850, na het Amsterdamsche Congres, in een gesprek over onze betrekking tot België, vol vertrouwen beweerde, dat de eenheid van taal tusschen Noord en Zuid wel komen zou, en dat wij ook de eenheid van spelling wel klaar zonden krijgen. Mijne bewering werd beantwoord met een hartelijk gelach: dat was al te ongerijmd, — ik was toch een dweeppiek ijveraar, een onverbeterlijk optimist! Maar zie, vijftien jaren later was mijne voorzegging bewaarheid: de eenheid van taal en van spelling een beslist feit geworden. En nu, na nogmaals vijftien jaren, is die eenheid, die zoo onbereikbaar scheen, zoozeer eene uitgemaakte zaak, dat men er nauwelijks meer aan denkt, hoe anders het eenmaal geweest is. Voor Nederland was die aaneensluiting, niet alleen in 't belang van taal en letteren, maar ook uit een algemeen nationaal oogpunt, een onberekenbaar gewin. Drie miljoen stam-verwanten, die op het punt stonden van ons af te wijken, voorgoed in ons taalgebied ingelijfd. De levenskracht onzer taal, in den kamp tegen machtiger mededingsters, nagenoeg verdubbeld. Een mijner Duitsche vrienden drukte het geestig uit, toen hij ons gelukwenschte met „die sprachliche rückeroberung Belgiens". Gelukkig, dat het eene vreedzame herovering was, voor beide partijen even gewenscht, eene vrijwillige hereeniging, alleen door de macht van weder-zijdsche overtuiging en broederlijken zin. Dat hebben onze Congressen uitgewerkt. Dat is de vrucht der volharding van HEREMANS, CONSCIENCE en andere wakkere strijders. Wel is het voor onze Redactie eene voldoening geweest, dat zij tot dit heuglijk werk der verbroedering door haren orthographischen arbeid iets heeft mogen bijdragen.

Met de voltooiing van dien arbeid waren alle voorbereidende werkzaamheden ten einde gebracht, en konden wij tot het tweede en voornaamste gedeelte onzer lastgeving overgaan. Tot hiertoe hadden wij ons beziggehouden met het bijeen-

zamelen der bouwstof en de uitwerking van het bouwplan: van nu af moesten wij beproeven het gebouw zelf op te trekken. Deze intrede in een nieuw tijdperk bracht geheel andere verplichtingen mede. Was vroeger ons streven op veelheid en verscheidenheid gericht, nu moest eenheid het doel zijn. Mocht tot dusverre de kring der arbeiders vrijelijk worden uitgebreid, nu moest alle kracht van het middelpunt uitgaan. Nu wachtte ons eene taak van rensachtigen omvang, die lange jaren van noeste inspanning, vlijt en volharding zon vorderen, en waarvoor wij beiden, Leidsche leden der Eedactie, voorloopig alleen zonden staan. Ons hooggeschat Belgisch medelid, Prof. DAVID, kon ons voortaan niet anders dan door raad en voorlichting behulpzaam zijn. De bewerking van het Woordenboek kon alleen te Leiden geschieden, waar zich de verzameling onzer bouwstoffen, boeken en andere hulpmiddelen bevindt. Maar al ware ook de overzending der benodigde papieren doenlijk en raadzaam geweest, toch hadden wij op de medewerking van onzen eerwaarden vriend niet meer mogen rekenen. De wankele staat zijner gezondheid, gevoegd bij zijn billijk verlangen om zijn groot werk over de geschiedenis van België voort te zetten, veroorloofde hem niet een nieuwen last op zich te nemen, die jeugdiger krachten vereischte. Helaas! zelfs die „Vaderlandsche Historie," waaraan hij vijf en twintig jaren lang zooveel ijver wijdde, heeft hij niet mogen voltooiën. Den 24sten Maart 1866 werd hij aan zijn gezegenden werkkring ontruikt. Zijn naam zal in eere blijven zoolang de Nederlanders van Zuid en Noord hunne taal en hunne geschiedenis liefhebben. Mij blijft zijne nagedachtenis dierbaar, als die van den trouwen bondgenoot, aan wiens rijpe kennis en schrander oordeel ook de zaak van het Woordenboek veel te danken heeft.

Om ons in staat te stellen onze taak met eenige kans op een goeden uitslag te beginnen, waren intusschen vooraf de onmisbare maatregelen getroffen. Het sprak wel vanzelf, dat een zoo uitgebreid werk de krachten van twee personen, beiden met drukke ambtsbezigheden bezet, verre te boven ging. Het was volstrekt noodzakelijk, dat althans één onzer zich onverdeeld aan den arbeid kon wijden. Zonder hulp van het Staatsbestuur kon dit niet geschieden. Maar met vertrouwen mochten wij die inroepen; want niets was billijker dan van de natie, in wier dienst wij werkzaam waren, de geringe hulpmiddelen te vragen, volstrekt onontbeerlijk om in haar eigen belang onzen last te volbrengen. Reeds vroeger had de Regeering ons enkele malen eene geldelijke toelage verleend, om in de jaren van voorbereiding de onvermijdelijke kosten te dekken. Thans,

nu het op de uitvoering aankwam, mocht zij ons krachtiger steunen. Dat begreep ook de verlichte staatsman, die destijds aan het hoofd stond van het Departement van Binnenlandsche zaken, Jhr. Mr. VAN TETS VAN GOUDRIAAN. Op zijne voordracht werden bij Koninklijk Besluit van* 10 Febr. 1860 de noodige middelen beschikbaar gesteld, en TE WINKEL, op 'sKonings woord vertrouwende, legde vrijwillig de beide tot dusverre door hem bekleede maatschappelijke betrekkingen neder, om voortaan de vaderlandsche lexicographie als levenstaak te aanvaarden. In broederlijke samenwerking zouden wij trachten datgene tot stand te brengen, waarnaar het Nederlandsche volk zoo lang vergeefs had uitgezien.

Dat zou echter niet zoo gemakkelijk gaan. Nauwelijks schenen de zaken op goeden voet gebracht, of er kwamen voor de Redactie dagen van beproeving, wel geschikt om ook de taaiste volharding te breken. Wel hadden wij ook vroeger met talrijke moeilijkheden en bezwaren te kampen, en velerlei tegenstand te verduren gehad; maar het was ons licht gevallen dat alles te overwinnen, omdat wij vooruit hadden geweten, dat dergelijke ervaringen van iedere groote onderneming onafscheidelijk zijn. Doch nu stak een storm op, die de geheele zaak met den ondergang bedreigde. Het artikel der staatsbegrooting, strekkende om den maatregel der Regeering ten behoeve van het Woordenboek te bekrachtigen, werd door onze Volksvertegenwoordigers in de zitting van 5 Dec. 1860 verworpen. De beraadslaging, die daaraan voorafging, getuigde op inderdaad bevreemdende wijze, hoe weinig de meerderheid in 's lands raadzaal omtrent den aard en de strekking onzer werkzaamheid was ingelicht. De gemoedelijke bedenkingen van staathuishoudkundigen aard, die daar werden geopperd, hoe juist ook op zich zelve, waren allerminst toepasselijk op het aanwezige geval. Ik behoef daar niet op terug te komen. In mijn Verslag van 1862 heb ik er een warm woord over gesproken, en tegen de onjuiste voorstelling, alsof het hier een aanzoek van bijzondere personen gold, die „gezamenlijk een boek schrijven", het nationale standpunt onzer Redactie gehandhaafd ¹⁾. Doch die voorstelling behoort nu reeds tot het verledene. Wie er nog belang in mocht stellen, kan er het geestig artikel van mijn vriend ALBERDINGK THIJM, „de Konst en de Heeren" getiteld, op nalezen ²⁾.

Intusschen, goede raad was nu duur. De beslissing der Tweede Kamer stond

1) Vierde Verslag, bl. 5—14.

2) *Dietsche Warande*, VI, 45—56.

voor het Woordenboek met een doodvonnis gelijk, — gezwegen nog van de grievende bejegening, die een man als TE WINKEL persoonlijk trof. Alles moesten wij in 't werk stellen om ten minste nog een jaar in leven te blijven, in de hoop dat het vonnis bij de volgende begroting mocht worden herroepen. Gelukkig bleek het, dat de veroordeelde ook vele vrienden telde, die krachtig voor hem partij trokken. De Minister deed wat in zijn vermogen was om ons staande te houden. De Belgische Regeering werkte mede. De Bestuurders der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen te Haarlem, altijd onbekrompen waar het de bevordering van letteren en volksbeschaving geldt, kwamen edelmoedig te hulp. De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en de Provinciale Genootschappen, in Utrecht en Noord-Brabant gevestigd, betoonden hunne deelneming door het inzenden van adressen aan de Staten-Generaal, waarin op de aanneming van een hernieuwd voorstel der Regeering met klem van redenen werd aangedrongen ¹⁾. Aldus werd het bewijs geleverd, dat de stem der Congressen, die onze lastgeving had uitgelokt, wel degelijk de weerklank van het eenparig verlangen der letterkundigen in Nederland was geweest. Zooveel aanbeveling bleef niet zonder invloed. In de zitting der Tweede Kamer van 16 Dec. 1861 werd de nieuwe aanvraag van den Minister, wel wederom bestreden, maar nu ook door andere sprekers met warmte verdedigd, en ten slotte door de meerderheid goedgekeurd ²⁾. Zoo waren wij eindelijk verzekerd van een veilig bestaan, en konden met lust onze taak hervatten. Maar hoeveel kostbare tijd was met al die beslomming, met al dat afmattend geschrijf van adressen, memoriën en tallooze brieven, verloren gegaan!

JACOB GRIMM zegt in de Inleiding op het *Deutsches Worterbuch*, dat twee personen niet te zamen aan een woordenboek kunnen werken, dan onafhankelijk van elkander, ieder voor zijn gekozen aandeel ³⁾. Het is dan ook bekend, dat hij geheel alleen de A en de B bewerkte, terwijl WILHELM zich met de D bezighield, zonder dat zij ooit een woord wisselden over de artikelen, die elk van beiden behandelde. Zij deden het uit beginsel, om elkander volkomen vrij te laten, zeker niet zonder zelfverloochening bij zooveel broederlijke eensgezindheid. Ook nu nog wordt hun werk op die wijze voortgezet. HILDEBRAND, HEYNE, LEXER gaan ieder zijn eigen weg, zonder met elkander te raadplegen. Er is veel waars

¹⁾ Men vindt die adressen gedrukt achter het Vierde Verslag, bl. 45—51. ²⁾ Verg. het Vierde Verslag, bl. 16—18. ³⁾ Bl. LXIII en LXIV.

in de opmerkingen, waarmede GRIMM deze inrichting bepleit. Al de bijzonderheden van een artikel vloeien ineen tot een ondeelbaar geheel, dat door één geest moet worden doordacht. Herziening van hetgeen een ander gesteld heeft is niet doenlijk zonder opnieuw denzelfden arbeid te verrichten. Doch ook hier geldt de spreuk: *variis modis bene fit*. De wijze van samenwerken hangt af van persoonlijke eigenaardigheden. Dat het ook anders geschieden kan dan naar het voorbeeld der GRIHH'S, dat heeft mij het gezellig *avpifiioioyiv* met TE WINKEL, en later met VERWIJS en COSIJN, bewezen. Van den aanvang af hebben wij ons tot regel gesteld, alles zooveel mogelijk met elkander te bespreken, alle zwaarigheden gezamenlijk op te lossen. Dit gemeenschappelijk overleg van twee soortgelijke, maar toch altijd verschillend begaafde werklieden is voor beiden uiterst leerrijk en opwekkend. Beurtelings ontsteekt de een zijn licht aan dat van den ander; men oefent zich met en door elkaar; beider kennis en inzicht smelten allengs samen en vormen weldra die gelukkige harmonie, die voor de eenheid van het geheele werk zoo bevorderlijk is, terwijl toch voor de even onmisbare verscheidenheid alle speelruimte overblijft en de individualiteit zich nooit behoeft te verloochenen. Vooral in het begin, als alles nog nieuw is, als het bestek nog afgemeten, de methode nog beproefd, ieder onderdeel nog bepaald moet worden, is die voortdurende samenspreking een uitstekend middel om wel te slagen. Later, als men door wederkeerige mededeeling en wrijving van gedachten elkander gevormd, de gelijkmatige bewerking verzekerd, den blik gescherpt, den smaak verfijnd, de kunst met al hare handgrepen geleerd heeft, kan ieder zonder gevaar zijn eigen gedeelte kiezen en zelfstandig te werk gaan. Maar altijd zal ik er met vreugde op terugzien, dat wij in den aanvang nooit anders hebben gearbeid dan met onderling beraad en in volkomen overeenstemming. En wel was het een genot, met TE WINKEL te werken. Dat heldere verstand, dat scherpzinnige oordeel, die logische juistheid van begrippen, dat ge oefende grammatische zintuig, bij die veelzijdige kennis en die gemoedelijke waarheidsliefde: dat alles *w* mij eene dagelijksche leerschool geweest, waaraan ik nog heden erkentelijk herdenk. Hoe veel of hoe weinig ik van mijnen kant mocht bijdragen om onze besprekingen vruchtbaar te maken, weet ik zelf niet te zeggen. Maar dit is zeker, dat onze eendrachtige samenwerking, door trouwe vriendschap gesteund en door geen zweem van onedelen naijver gekrenkt, zoowel voor het Woordenboek als voor de herziening der spelling van groot nut is geweest.

Ook voor het werk, dat in dit tweede tijdperk te verrichten viel, heeft het

ons niet ontbroken aan de hulp, die wij menigmaal behoefden. Bij de verklaring van benamingen uit verschillende vakken van wetenschap en practijk, die buiten het bereik onzer studiën lagen, kon alleen de voorlichting van deskundigen ons voor dwalingen behoeden. Eene vaste en geregelde medewerking was hier noodig, om altijd een afdoend antwoord te bekomen op de vragen, die ons verlegen deden staan. Wij hadden op de bereidwilligheid onzer vrienden niet vergeefs gerekend. Een aantal landgenooten van naam, allen mannen van gezag in hun vak, hebben zich steeds bereid betoond, ons met hunne kunde en ervaring ter zijde te staan. Met aandoening breng ik de hulde van onzen dank aan de nagedachtenis Van F. Z. ERMERINS, H. J. HALBERTSMA, J. A. HERKLOTS, P. J. VAN KERCKHOFF,

G. KUYPRR HZ., J. MODERA, W. N. ROSE en W.C. H. STARING. Zijn die wakkere bondgenooten uit vroeger jaren ons, helaas! reeds ontvallen, andere zijn gelukkig nog in leven en gaan voort bij iedere gelegenheid ons hunne goede diensten te bewijzen. Het zijn: Jhr. J. E. H. HOOFT VAN IDEKINGE, Maj.

L. MULDER, Dr. W. C. A. STARING, Prof. J. A. ALBERDINGK THIJM, Mr. G. DE VRIES AZ.,

en mijne — tegenwoordige of voormalige — Leidsche ambtgenooten: R. P. A. DOZY,

R. VAN BONEVAL FAURE, A. P. N. FRANCHIMONT, R. FRUIN, J. R. GOUDSMIT, C. K. HOFFMANN, A. KOENEN, J. P. N. LAND, W. F. R. SURINGAR, S. VISSERING, J. DE WAL en T. ZAAAYER.

Die namen toonen duidelijk genoeg, welk een kostelijke steun ons hier wordt geboden. Het gehalte van onzen arbeid, voor zoover de wetenschappelijke en technische terminologie betreft, vindt daarin een deugdelijken waarborg, en voorzeker is dit eene aangelegenheid van het hoogste belang. Welke waarde toch, lezer, zoudt gij hechten aan onze woordverklaringen op een gebied dat ons vreemd is, indien die verklaringen van ons alleen afkomstig waren? Welk recht hebben wij, oningewijden, over namen van planten of dieren, over kunst-woorden van natuur- of scheikunde, over termen uit de geneeskunde of rechtsgeleerdheid, over zaken van zeevaart, krijgswezen, landbouw, fabrieksnijverheid of ambachten mede te spreken? Maar nu wij u de verzekering kunnen geven, dat geene enkele van die verklaringen is afgedrukt dan na rijp overleg met een der meest bevoegde deskundigen; dat wij eigenlijk slechts de bemiddelaars zijn, door wier tusschenkomst gij hunne inlichtingen ontvangt: nu moogt gij in dit opzicht aan het Woordenboek eenig vertrouwen schenken. Het is waar, al dat raadplegen en bespreken, mondeling of schriftelijk, kost veel tijd; het draagt mede de schuld, dat het werk niet vlugger voortgaat. Maar gij verlangt liever iets dat goed en degelijk is en van blijvende waarde, dan een haastig en opper-

vlakkgig geschrijf, dat uwen weetlust niet bevredigt, of, erger nog, u door valsche voorstellingen misleidt.

In September 1864 mochten wij het genoegen smaken, de eerste aflevering van het Woordenboek het licht te doen zien. Zij werd met ingenomenheid ontvangen. Die breede naamlijst van inteekenaren getuigde opnieuw, dat het werkelijk een volkswensch was, die nu — na zoo lange teleurstelling — eindelijk begon vervuld te worden.

Doch het is lichter de volksgunst te winnen dan te behouden. Dat zij niet lang ons deel zon blijven, was te verwachten. Aangenaam mocht het zijn te ondervinden, dat het reeds geleverde den lust naar het volgende had opgewekt, maar dat vereerend ongeduld van het publiek moest ons weldra te machtig worden. Met den besten wil ter wereld was het niet mogelijk er aan te voldoen. Het werk vorderde te veel zorg en studie, om door twee arbeiders zoo spoedig te worden voortgezet als men verlangde. Bij de groote meerderheid, onbekend met de eischen van wetenschappelijk onderzoek, kon het misnoegen niet uitblijven. En dat misnoegen, dat ons sedert zooveel onrust en onlust gebaard heeft, uitte zich niet altijd op eene wijze, die van een billijk oordeel of van een juist inzicht getuigde.

Versterking van werkkraft bleek meer en meer eene dringende behoefte. Onze kloeke uitgevers, die moeite noch kosten spaarden om zich van hunne taak in ieder opzicht waardig te kwijten, lieten niets onbeproefd om in die behoefte te voorzien. Boven verwachting mochten zij slagen. Het gelnkte hun onzen vriend EELCO VERWIJS als medewerker aan het Woordenboek te verbinden. Dat was eene uitkomst. Een man als VERWIJS, geoefend taaikenner, smaakvol letterkundige, met zooveel geest en vernuft, maar tevens met die ijzeren vlijt en doorzettende wilskraft: beter bondgenoot hadden wij niet kunnen wenschen..

Nu scheen er een zonnetje op ons pad te lichten. Maar, ach! het was niet meer dan schijn. Voorspoed bleek voor het Woordenboek niet weggelegd. Eer nog VERWIJS te Leiden aankwam, was reeds de vreugde verkeerd in bitteren rouw. Weinige dagen te voren, den 24sten April 1868, was TE WINKEL plotseling aan eene hartkwaal bezweken. Dat was wel de zwaarste slag die ons treffen kon, het verlies van den broederlijken vriend, die van den beginne af mij met raad en daad ter zijde had gestaan, en die gedurende de laatste acht jaren in onverpoosde werkzaamheid al zijne kennis en ervaring aan onze zaak ten beste had gegeven met oprechte Hollandsche trouw, zelfs in die dagen van krenking

en bekommering, toen de geest zoo weinig stof tot opgewektheid vond. Wat TE WINKEL geweest is voor de wetenschap en het vaderland, heb ik getuigd bij zijn graf. Welke diensten hij in het behartigen der taak, ons door het Congres opgedragen, aan beide bewezen heeft, daarvan zal, nevens de voltooide regeling der spelling, het nu afgesloten Eerste Deel van het Woordenboek tot een blijvend gedenkteeken verstrekken.

Onze verdere lotgevallen liggen nog beter in aller geheugen. Wie in het Woordenboek belangstelt, weet wat wij in deze jaren te lijden en te strijden hebben gehad. Alleen het voornaamste wil ik bier aanstippen. Aanvankelijk gingen de zaken zoo goed als in de gegeven omstandigheden mogelijk was. De hulp van VERWIJS, wiens buitengewone werkkraft ik- niet genoeg roemen kan, deed het beste hopen. Met frisschen moed werd eene nieuwe reeks begonnen, aan de letter O gewijd, en nog dikwijls herdenk ik aan die genoeglijke uren, met den altijd opgeruimden, lustigen, geestrijken EELCO doorgebracht, als wij dat heirleger van woorden met *Om* en *Onder* monsterden, alle voorkomende moeilijkheden en twijfelingen bespraken, en onzen gemeenschappelijken arbeid verwerkten tot een welsluitend geheel. Intusschen kwamen wij, bij alle vlijt, niet ras vooruit. Het vermogen van slechts twee personen was kwalijk berekend voor den omvang der taak. Maar de uitgevers verzuimden niet» wat zij vermochten om de voortzetting te bespoedigen door nieuwe krachten aan te winnen. Onderhandelingen werden aangeknoopt, vroeger met LEENDERTZ, later met VAN DALE, doch tot onze groote teleurstelling beide keeren tevergeefs. Enkele jongere kweekelingen der Leidsche Hoogeschool werden aangezocht, maar ook die pogingen bleven vruchteloos. Toch zagen wij onze wenschen meer dan vervuld. In 1871 mochten wij ons verheugen in de toetreding van een nieuwen mede-redacteur, Dr. P. J. COSIJN, thans mijn ambtgenoot aan de Universiteit. De kieschheid verbiedt mij hier te getuigen, welk een schat van wetenschap, scherpzinnigheid en ijver door de aansluiting van zulk een medewerker voor het Woordenboek werd gewonnen. Wie Dr. COSIJN kent, heeft waarlijk mijne verklaring niet noodig; en wie ooit b. v. de artikelen *G*, *Ge-*, *Gaan*, *Geest*, *Geld* en dergelijke meer dan oppervlakkig heeft ingezien, zal met mij het voorrecht waardeeren, dat ons door dezen bondgenoot te beurt viel. Dat waren wél de gelukkigste dagen, die onze Redactie ooit beleefde, toen wij als eendrachtig driemanschap in geregelde samenwerking al onze geestkracht aan het Woordenboek konden wijden. Er kwam beter gang in het verschijnen der afleveringen. Het ongenoegen van het publiek begon

te bedaren. Doch ook dit geluk duurde niet hing. Reeds in 1872 trof onzen VERWIJS de eerste aanval van die noodlottige ziekte, die bestemd was om, langzaam maar zeker, zijnforsch gestel te sloopen. In zachter luchtstreek moest hij verademing zoeken. Telkens, zoodra zijne kwaal het maar eenigszins toeliet, hervatte hij den arbeid met onverflanwden moed: een voorbeeld van nauwgezette plichtsbetrachting. Maar allengs ontzonken hem de krachten. In 1878 moest bij Leiden verlaten, om nogmaals te beproeven wat de kunst in een liefelijker oord zou vermogen. In het vaderland teruggekeerd, was hij genoodzaakt eene andere woonplaats te kiezen. Ach! ook daar was geen herstel te vinden. Den 28sten Maart 1880 ontsliep hij, diep betreurd door allen die zijn edel hart en zijne groote gaven wisten te schatten. Wel had hij gewerkt zoolang het dag voor hem was. Aan het Nederlandsen Woordenboek, welk lot het ook te gemoet ga, blijft voor altijd zijn naam met eere verbonden.

Ondertusschen was in 1877 de nieuwe wet op het Hooger Onderwijs in werking gekomen. Een harer verblijvendste gevolgen was de ruime uitbreiding, die aan de studie der vaderlandsche taal en letteren ten deel viel. Ook de Germaansche taalwetenschap werd in haar volle recht erkend en tot het standpunt verheven, dat de goede wil van een vroegeren leeraar slechts in bescheiden mate had kunnen voorbereiden. Als de aangewezen vertegenwoordiger van dat gewichtige vak werd Dr. COSIJN geroepen: de ware man op de ware plaats. Doch hoezeer ook deze zoo gewenschte benoeming mij verheugde in het belang der wetenschap en der Hoogeschool: voor het Woordenboek viel het offer zwaar. De taak, die nu op mijn ambtgenoot rustte, om de studie van het Gotisch en Angelsaksisch in ons vaderland op te voeren tot de hoogte, die onze tijd vereischt, en tevens die van het Middelhoogdnitsch te vestigen, vorderde geheele en onverdeelde toewijding, en veroorloofde althans in de eerste jaren geene deelneming aan den tijdroovenden arbeid der lexicographie. Hoe ongaarne ook, onze vriend zag zich verplicht zijne medewerking tijdelijk te staken.

De toestand begon nu, meer dan ooit te voren, bedenkelijk te worden. De hulp van COSIJN te moeten missen, en VERWIJS te zien wegwijnen: die beproeving was hard. Ik bleef voor alles alleen staan. Vertraging van het werk was het noodwendig gevolg, ook bij de zwaarste inspanning. Den voortgang te verhaasten door aan den inhoud minder zorg te besteden, gelijk velen schenen te verhingen, dat gedoogde mijn geweten niet. Alweder nieuwe klachten, nieuwe verwijten. Het misnoegen der intekenaren steeg, en in gelijke mate daalde het

aantal van hen, wier steun roer de uitgevers onontbeerlijk was. Waarlijk, wel hadden zij reden om mistroostig te worden. En toch — ik erken het met dank — lieten ook zij den moed niet zakken. Wel was het alsof alles samenspande om onze volharding op de proef te stellen. Maar wie vermocht daar iets aan te veranderen? Wie kon ijzer met handen breken?

Nog was de maat niet volgemeten. In Juni 1878, toen de nood het ergst drong, wendde ik mij tot den Minister Mr. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, den ouden vriend mijner jeugd. Ik meldde hem, dat VERWIJS, door zijne ziekte verhinderd den arbeid voort te zetten, vrijwillig afstand deed van het jaargeld, hem na TE WINKEL'S dood door de Regeering toegelegd; ik gaf bericht van den hache-lijken toestand, waarin zich de zaak van bet Woordenboek bevond; ik verzocht eene geringe toelage om althans de kosten van materiele hulp te dekken, en daardoor het werk aan den gang te houden; en voegde er de verzekering bij, dat ik „de vaderlandsche taak, waaraan een goed deel van mijn leven gewijd was, en waarvoor ik mij gewillig zulke groote opofferingen getroost" had, getrouw zou blijven vervullen, in „de overtuiging dat het hier eene nationale verplichting gold¹⁾. Het antwoord luidde: dat het gevraagde subsidie van *f* 400.— werd toegestaan; maar dat de Minister „geen vrijheid vond op de Staatsbegrooting voor het volgend dienstjaar 1879 wederom gelden te brengen voor ondersteuning van Kegeringswege aan eene wetenschappelijke onderneming, waarvoor reeds gedurende meer dan 25 jaren ¹⁾ Rijkssubsidiën zijn verleend, zonder dat er gegronde hoop bestaat, dat dit werk binnen een kort tijdsverloop tot een goed einde zal gebragt zijn".

Ik moet bekennen, dat was mij te veel. Van de Regeering, meer dan iemand omtrent mijne bedoelingen ingelicht en in de eerste plaats geroepen om een vaderlandsch werk te steunen, dat overal elders van staatswege bekostigd wordt, in zulke omstandigheden zulk een antwoord te ontvangen: dat had ik niet kunnen verwachten. De moed ontzong mij; ik stond op het punt mijn last neder te leggen, en met een droevig „*ultra posse nemo obligatur*" mijne handen in onschuld te wasschen. Maar neen, tot dat noodlottig uiterste mocht ik toch niet komen. Ik mocht de zaak niet laten varen, door de natie eene eeuw lang

¹⁾ Ik neem dit cijfer over, om letterlijk aan te halen. Het is echter niet geheel juist. De Minister vergiste zich door ook de jaren mede te rekenen, waarin geen subsidie gevraagd of verleend werd. De ware lezing zou zijn: „gedurende 21 jaren". Ik tel dan zelfs de zes jaren mede, waarin de toelage nauwelijks noemenswaard was. Doch dit alles doet weinig af. De hoofdzaak blijft dezelfde.

met zooveel aandrang begeerd, en na althans reeds voor een gedeelte tot stand gebracht. Ik mocht het vaandel niet overgeven, door het Congres in naam van Noord en Zuid aan mijne handen toevertrouwd. Welaan dan, mijn besluit stond vast: tot het laatst toe volharden, zoolang mij leven en kracht wordt verleend. Er kan, er zal een betere tijd komen. Waar de nood op het hoogst is, daar is de redding nabij.

Gelukkig werd mijn goed vertrouwen niet beschaamd. De betere tijd begint te komen. Het Congres, in 1879 te Mechelen gehouden, gaf den eersten stoot. Daar werd het gevaar, dat het Woordenboek bedreigde, levendig besproken ¹⁾. Een vinnige uitval, door een welbekend bestrijder tegen zijne *bête noire* gericht, stuitte af op de warme belangstelling der meerderheid. Men begreep, dat het Woordenboek „een voedsterkind van het Congres" was, en dat „de moeder haar kind niet moest verloochenen". Het voorstel, „dat het Congres zich zou wenden tot de Nederlandsche en Belgische Regeeringen, opdat krachtige maatregelen genomen werden om de verdere uitgave van het Nederlandsch Woordenboek te verzekeren en te bespoedigen", werd bij toejuiching aangenomen.

Den 20sten October 1879 werd door de Regelingscommissie van het Congres een verzoekschrift in dien geest aan de beide Regeeringen, en in afdruk aan al de leden der Wetgevende Kamers in Nederland en in België gezonden. Het had de gewenschte uitwerking. De nieuwe Minister van Binnenlandsche Zaken, Jhr. Mr. six, deed bereidvaardig eene voordracht aan de Volksvertegenwoordiging, en deze hechtte daaraan haar zegel na eene korte beraadslaging, wel geschikt om mij een hart onder den riem te steken. Ook de Belgische Regeering voldeed aan het verzoek op de meest heusche en vleierende wijze. Diep gevoel ik al de verantwoordelijkheid, mij door zooveel welwillende tegemoetkoming opgelegd.

Intnsschen had ik den arbeid hervat, waartoe ik mij een tijdlang niet in staat had gevoeld. Het trof niet te best, dat juist de vijf artikelen van *Al* aan de beurt waren: een klein woordje, maar dat vrij wat hoofdbrekens heeft gekost. Toch mocht ik de voldoening smaken, aan het in September 1.1. te Breda vergaderde Congres eene nieuwe aflevering, de dertigste, over te leggen. De gevoelens, met welke mijne mededeeling ontvangen werd, de hartelijke woorden mij door mannen als BEETS en HEREMANS toegesproken: ziedaar meer dan genoeg om alle leed te vergeten en met verschen moed voorwaarts te streven.

¹⁾ Zie *Handelingen van het Zeventiende Congres*, bl. 307—315, en verg. het Verslag in 't *Nieuws van den Dag* van 30 Aug. 1879, bl. 5. Ik zelf heb het Congres te Mechelen niet bijgewoond.

Ik heb u, waarde lezer, een tafereel geschetst van al wat in Nederland is voorgevallen om eenmaal een woordenboek te verkrijgen, van JOSUA VAN IPEREN af tot op dezen dag, 120 jaren lang. Ik heb u de lotgevallen onzer Redactie verhaald, de wederwaardigheden herdacht, die haar deel zijn geweest. En als ik nu terugzie op de vrucht van al haar zwoegen en sloven, dan weet ik, ja, dat zij het ongeduld van velen volstrekt niet heeft bevredigd. Dat was boven hare macht. Maar toch geloof ik, dat zij zich niet behoeft te schamen. Al de voorbereidende werkzaamheden afgedaan; de verzameling der bouwstoffen van A tot Z voltooid; de hervorming der spelling tot een goed einde gebracht, en van het Woordenboek zelf dertig afleveringen aan onze landgenooten aangeboden. Zeker, dat is wel niet alles wat de natie verlangt: er ontbreekt nog veel, zeer veel. Maar het is toch iets gewonnen, het is toch een goede stap vooruit op den langen weg. Als VAN IPEREN het weten kon, ik vrees niet dat hij ons voor „droomers" zou schelden, die „tegen den arbeid opzagen" en „aan de uitkomst wanhoopten".

Hoe 't zij, het Woordenboek zal worden voortgezet met onverkoelden ijver. De kansen staan nu gunstiger. Mijn vriend COSIJN hoopt eerlang weder in staat te wezen, een gedeelte van zijn tijd te besteden aan het werk, dat hem lief is, en dat hem niet missen kan. De hulpmiddelen, thans ter beschikking der Redactie gesteld, zullen ons weldra veroorloven naar een nieuwen medearbeider om te zien. Mochten wij in de gelegenheid zijn eene goede keuze te doen, dan ware een geregelder voortgang verzekerd. Zoo willen wij dan rustig onzen weg vervolgen, altijd getrouw aan de woorden van Vader CATS, reeds in 1854 in ons Eerste Verslag als leuze aangenomen:

Met wijsheyt kiezen,
Geen moet verliesen,
Maer staêgh volhardên:
Soo sal 't eens werden.

II. INHOUD EN INRICHTING.

Gelijk wij boven zagen, is het Ontwerp van het Woordenboek in 1851 vastgesteld in de vergadering van het Brusselsche Congres, nog voordat men weten kon, wie zich met de uitvoering zouden belasten. Later zelf geroepen om die uitvoering te leiden, heb ik het altijd als eene gelukkige omstandigheid

beschouwd, dat de zaak op die wijze is aangevangen. Het was een voorrecht, een welbepaald en tot in de onderdeelen uitgewerkt plan te bezitten, in volkomen vrijheid, onafhankelijk van alle bedenkingen van persoonlijken aard, stelselmatig en naar vaste beginselen ontworpen in overeenstemming met het doel dat men zich voorstelde, en met de behoeften die men wenschte te vervullen. Zoo kon reeds bij het verzamelen van bouwstoffen aan veler gemeenschappelijken arbeid naar een juist bestek die richting worden gegeven, die strekken moest om, te midden van rijke verscheidenheid, toch de eenheid en den samenhang van het geheel te verzekeren. Ook bij de bewerking zelve is dat vooraf beraamde plan ons uitnemend te stade gekomen, en te meer omdat het door de ondervinding proefhondend is gebleken. Zoowel wat den inhoud als de inrichting betreft, hebben wij het eens gestelde programma in 't algemeen getrouw kunnen volgen ¹⁾. Slechts in één belangrijk punt waren wij genoodzaakt er van af te wijken, gelijk wij trouwens reeds in 1854 hadden voorzien; de voorgenomen etymologische rangschikking namelijk heeft om afdoende redenen, waarvan ik straks rekenschap hoop te geven, door de alphabetische vervangen moeten worden. In 't overige is het Ontwerp voortdurend onze leiddraad geweest. Wij willen thans de hoofdzaken uiteenzetten en de opmerkingen mededeelen, tot welke de ervaring aanleiding heeft gegeven.

In de vorige eeuw, toen de Leidsche Maatschappij met haar „Beredeneerd Plan" optrad, sprak men van een „Algemeen Omschrijvend Woordenboek". De naam gaf duidelijk te kennen wat men bedoelde. *Omschrijvend* zon het heeten, omdat de beteekenissen der woorden door omschrijving zouden worden aangegeven, niet door vertaling, zooals in de gewone woordenboeken voor practisch gebruik. En *algemeen* moest het wezen, omdat het bestemd was „den geheelen

1) In het *Ontwerp is*, behalve de inhoud en de inrichting, ook de wijze van uitvoering, de vervaardiging van het Woordenboek behandeld (bl. 66—74 en 82—87). In die dagen, toen velen aan de mogelijkheid van het tot stand komen van een woordenboek wanhoopten, was het niet voldoende een plan te ontwerpen, zonder tevens aan te wijzen, hoe men dat plan zou kunnen uitvoeren. Het spreekt echter vanzelf, dat die aanwijzing niets kon zijn dan eene bloote schets van de wijze waarop het zou *kunnen* geschieden, maar volstrekt niet een verbindend voorschrift voor de toekomstige bewerken. Zoolang men nog niet wist, wie den arbeid zonden ondernemen, kon men eenige algemeene leidende denkbeelden voordragen, niets meer. De wijze van vervaardiging van een woordenboek hangt af van de personen, die het werk verrichten, van de krachten en hulpmiddelen, waarover zij te beschikken hebben, en van velerlei omstandigheden, die niemand voorzien kan. Wfl hebben ons dus natuurlek in dit opzicht aan de voorloopige bepalingen van het *Ontwerp* niet kunnen houden, maar naar bevind van zaken moeten handelen. De ondervinding was hier de beste, of liever de eenige leermeesteres.

schat onzer tale bijeen te vatten, en den rijkdom, de kracht en de schoonheid derzelve voor te stellen" ¹⁾). Dit zelfde moest natuurlijk ook bij ons het leidende denkbeeld zijn: een woordenboek te geven, dat onzen taalschat zoo volledig mogelijk bevatte en ordelijk ten toon stelde.

Doch de algemeenheid, die hier op den voorgrond stond, mocht niet in den volstrekten zin worden opgevat. Een woordenboek, dat onze taal in hare gansche geschiedenis gedurende een tijdvak van zeven eeuwen, op alle trappen harer veelzijdige ontwikkeling, vertegenwoordigde; dat geene andere grenzen kende dan die, waarbinnen de taal zelve, chronologisch en geographisch, besloten is; dat alles omvatte wat ooit of ergens Nederlandsen was, al den rijkdom van woorden en zegswijzen uit de middeleeuwen zoowel als uit latere tijden, al de eigenaardigheden van spraak in eenig gewest, dorp of gehucht; en dit alles behoorlijk gerangschikt en tot een volkomen geheel bearbeid te bewonderen gaf: voorzeker, dat ware een heerlijk ideaal! Wie zou niet wenschen zich in zooveel schoons te mogen verlustigen? Of dat ideaal misschien voor een later geslacht bereikbaar zal zijn, laat zich thans niet gissen. Maar dit is zeker, dat het vooralsnog eene dwaasheid zon wezen zulk een grootsch doel na te jagen. Zoolang wij nog geen volledig en degelijk Middelnederlandsch woordenboek bezitten, en er aan onze kennis der oude taal nog zooveel ontbreekt; zoolang de geringe studie, aan onze vaderlandsche tongvallen ten koste gelegd, bij de uitgebreidheid der stof nog zoo verre te kort schiet: kan er aan een dergelijk allesomvattend werk niet worden gedacht ²⁾). En al mocht men er eenmaal in slagen het tot stand

¹⁾ *Beredeneerd Plan* enz., van 1773, bl. 8.

²⁾ Bij de behandeling van dit punt in het *Ontwerp* is ook opzettelijk gewezen op het onoverkomelijk bezwaar, dat, bij een allesomvattend woordenboek, de aiterlijke vorm der woorden, de spelling, zou opleveren. „Zal men alles," werd daar gevraagd (bl. 16), „ook het meest verscheidene, met willekeurig geweld, in het stijve keurslijf van een eenparig stelsel verwringen? Zal men de middeleeuwsche woorden verkrachten en onkenbaar maken, door ze te steken in een hedendaagsch gewaad, dat alle buigzaamheid hunner vormen belemmert? Zal men de gewestelijke spraken van hare bijzonderste eigenaardigheid, de uitspraak en den toon, berooven, en hare oneindige klankschakeering moedwillig opofferen aan eene doodende eenparigheid? Of zal men de taal, zooals zij in het beschaafde gebraak is gevestigd, tot aiterlijke vormen, sinds eeuwen verouderd, terugvoeren? Of haar in de wisselvallige onzekerheid van dialectische schrijfwijze, waaruit de beschaving haar langzaam verhief, plotseling terngstorten, om haar eene wisse ontbinding voor te beraden? Bij het een zoowel als het ander doet reeds de gedachte ons gruwen. Of is het wellicht raadzaam, het verouderde, het gewestelijke, het hedendaagsch beschaafde, alles in eigen vorm en spelling, tot eene bonte tooneelvertooning te vereenigen? De goede smaak komt hier even stellig tegen op. Hoe men de zaak dan ook keere of wende, eene voldoende beslissing schijnt uiterst moeilijk te vinden." Te recht werd dit bezwaar onoplosbaar genoemd.

te brengen, nog zon het door zijn aard en zijn omvang niet eens geschikt wezen, de meest dringende eischen te bevredigen. De hedendaagsche algemeen Nederlandsche taal, die men vóór alles wenscht te overzien, zou nauwelijks te onderkennen zijn te midden der overstelpende menigte van veronderde en gewestelijke vormen, in de bontste mengeling dooreenknisende. De lezers zouden vrij wat kennis en oefening noodig hebben om in dien overvloed den weg te vinden. De meesten zouden in verwarring geraken, slechts enkelen in staat zijn zooveel weelde naar bebooren te genieten. Eene onuitputtelijke goudmijn zou het wezen voor de geleerden, maar niet eene bron, waaruit ieder begeerige zich aan den levenden taalstroom kon laven. En toch, juist dit is het wat de natie verlangt, juist aan deze behoefte moet in de eerste plaats worden voldaan.

De levende taal in haren beschaafden toestand, ziedaar dan het engere veld, waartoe wij het Nederlandsch Woordenboek, in 't algemeen gesproken, moesten beperken. Het vertegenwoordigt de taal niet in de volledige geschiedenis harer ontwikkeling, maar in den graad, welken die ontwikkeling heden ten dage bereikt heeft. Aan die bestemming zijn de grenzen evenredig, binnen welke het besloten blijft. Datgene wat in den stroom des tijds voorgoed is verzwolgen en tot de vervlogen oudheid behoort, of wat niet van algemeen, maar uitsluitend van gewestelijk of plaatselijk belang is, ligt buiten ons bestek. Hoe merkwaardig en leerrijk het op zich zelf moge wezen, het maakt geen deel uit van onze hedendaagsche gemeenschappelijke Nederlandsche taal.

Gelijk echter elke regel uitzonderingen toelaat, gelijk elk woordenboek — het is naar waarheid door den heer ALBBDINGK THIJM gezegd ¹⁾ — „*per se* inconsequent" is, zoo kan ook hier het eenmaal gestelde beginsel niet zonder al te groote schade in volle gestrengheid worden doorgedreven. Zoowel met betrekking tot de veronderde als tot de gewestelijke woorden eischt onze uitsluiting eene niet geringe beperking.

Indien het mogelijk ware, bij elk thans ongewoon woord, dat men in geschriften van vroegere dagen aantreft, stellig en zonder voorbehoud te bepalen, of het al dan niet verouderd is, dan zeker ware het gemakkelijk een vasten regel te stellen en alle veronderde woorden eens voor al buiten te sluiten. Maar gelijk alles in de geschiedenis zich tragsgewijze ontwikkelt en vervormt, met nauwelijks merkbare overgangen, zoo vloeit ook in de historie der taal

>) *Handelingen van hel Tweede Congres*, bl. 148.

het gisteren met het heden ineen, als in elkander versmeltende kleuren. Een aantal woorden, ja, zijn stellig verouderd, alleen nog aan de eigenlijke taalgeleerden bekend, en zij hebben zoozeer alle levenskracht verloren, dat elke poging om ze weder in zwang te brengen louter bespotting verwekt. Maar in andere is die levenskracht nog niet zoo geheel uitgedoofd. Wel zijn zij niet meer algemeen gangbaar, maar, hetzij dat zij hier of daar nog voortleven in engeren kring, hetzij dat zij als historische termen, als benamingen van vroegere instellingen, gebruiken enz. nog in herinnering zijn gebleven ¹⁾, hetzij dat een smaakvol dichter ze somtijds gelukkig weet aan te wenden, of dat uit den aard hunner vorming de oorspronkelijke beteekenis duidelijk spreekt: in elk dezer vier gevallen hebben zij nog eene kiem van leven behouden, en niet zelden is er slechts de adem van het genie toe noodig, om die kiem tot nieuwe ontwikkeling en bloei te doen ontspruiten. In dezen zin behelst het *multa renascentur* van HORATIUS ongetwijfeld eene waarheid, en het voorbeeld van BILDERDIJK, die zooveel halfverouderde woorden in eere herstelde, is er een treffend bewijs voor. Is het dus dikwijls moeilijk te bepalen, in hoeverre een woord verouderd moet heeten; kan de sluimerende levenskracht niet zelden worden opgewekt, en de taal op die wijze verloren schatten herwinnen, dan vloeit hieruit voort, dat het Woordenboek dit herstel moet trachten te bevorderen, en dat derhalve een al te streng uitsluiten van het min of meer verouderde, een te scherp begrenzen van den taalkring bij den dag van heden, even onbillijk als onberaden zou zijn.

Maar daarenboven. Het Woordenboek is niet alleen bestemd om de taal te vertegenwoordigen als een op zich zelf staand verschijnsel. Het moet tevens eene afspiegeling zijn van de letterkunde, waarin zij haar krachtigst leven openbaarde, en die haar wederkeerig beschaafde en veredelde. Het moet tot een voldoende hulpmiddel verstrekken ter verklaring van hetgeen in de werken onzer dichters en prozaschrijvers voor menigeen opheldering behoeft. Dit leidt reeds terstond onze blikken naar het verleden henen; want waar sprake is van Nederlandsche letteren, daar beperken wij onze gedachten niet tot de dagen, die wij beleven, maar staren met fierheid terug op den luisterrijken bloeitijd van voorheen, toen de grootste vernuften Nederland met hunne kunstgewrochten

¹⁾ Verg. woorden als *Aanboord* en *Aanboorde**, *AM* (rgksban), *Admiraalickap* (TT.), *Gadermeeiter*, *Oi- lofjilaagd*, *Olderma*, *Cnderdeke* (m.), enz., die op zich zelf niet meer in gebruik zyu, maar toch nog altijd te pas komen, wanneer men, van oude tyden sprekende, die zaken of personen wil te kennen geren. Wij hebben die woorden met den naam van *historische (enne)* bestempeld.

verrijkten, en de taal deden tintelen van een geest en luim, die ons geslacht vergeefs zou trachten te evenaren. Dat tijdperk ran onzen hoogsten roem buiten te sluiten, het ware niet alleen een vergrijp aan de nagedachtenis onzer vaderen, maar ook eene miskennis van ons eigen welbegrepen belang. Of is het niet voor ons zelve eene dringend gevoelde behoefte, voortdurend ons te verkwikken en te versterken door het bezielende voorbeeld van een krachtvol verleden, en onze hedendaagsche spraak, door allerlei invloeden aan zooveel gevaar van besmetting en verbastering blootgesteld, te zuiveren en te verfrisschen door de gezonde taal, die ons toespreekt in de geschriften van een kloeker voorgeslacht?

Wilden wij dus aan ons gekozen beginsel getrouw blijven, zonder door overdrijving de taal te verarmen, hare historische rechten te miskennen, en de heilzame werking van het Woordenboek te verzwakken, dan mocht de chronologische grens niet strikt bij het tegenwoordige, noch zelfs bij den aanvang dezer eeuw getrokken worden, maar moest zij zich verder achterwaarts uitstrekken. Wij moesten een *terminus a quo* vaststellen, die den kring van het Woordenboek tot den nieuweren tijd beperkte, maar toch genoegzame ruimte liet, om ook aan het vroegere, waar 't blijken mocht in het belang der taal te zijn, eene verschuldigde plaats te verleenen. In het Ontwerp was voorgesteld, het aanvangspunt te bepalen op of omtrent het jaar 1637. Het was in dat jaar, dat de Statenvertaling des Bijbels het licht zag, die op het Nederlandsche proza zulk een beslissenden invloed gehad heeft; en kort daarna verschenen HOOFT'S *Nederlandsche Historiën*, die de ontwikkeling van dat proza, in eene andere richting, niet minder krachtig bevorderden. Op het gebied der poëzie had de taal eene hoogte bereikt, waarop zij zich sedert niet evenzeer heeft weten te handhaven. In zooverre was dat tijdstip inderdaad niet ongelukkig gekozen. De ondervinding heeft ons echter geleerd, dat de gestelde grens niet te streng kon worden gehandhaafd, maar eenige verruiming, of althans in de practijk eene zooveel mogelijk onbekrompen toepassing behoefde. Het tijdvak van de herleving onzer letteren omstreeks 1580 tot op den bloeitijd van HOOFT is voor onze nationale ontwikkeling, ook uit een taalkundig oogpunt, van te groot gewicht geweest, om bij de bewerking van het Woordenboek met minder aandacht te worden bejegend. Het levert een schat van woorden en vormen op, die van het uiterste belang zijn voor de geschiedenis onzer taal, en waarvan dus met alle zorg partij moet worden getrokken. Het was derhalve noodig,

onzen kring zoo verre nit te breiden, dat ook aan deze eerste jaren van het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden alle recht kon geschieden, en niets van hetgeen de geschriften nit dien tijd merkwaardigs behelzen, voor ons oogmerk verloren ging.

Met deze zoo ruim genomen chronologische grens van het gebied, dat het Woordenboek omvat, stellen wij, in overeenstemming met ons hoofddoel, de taal van den nieuweren tijd op den voorgrond, zonder aan de rechtmatige eischen van den vroegeren te kort te doen. De namen van COORHHERT, VISSCHKR en SPIEGHEL, van CATS, HOOFT, VONDEL en HUYGENS, van BREDERO, COSTER en STARTER, van ZEVECOTE, poiRTERS en zoovele andere sieraden van Noord en Zuid nemen de eereplaats in, die hun toekomt. Elk hunner levert zijne bijdragen tot den nationalen taalschat. Doch de kenze dier bijdragen moet altijd met oordeel en smaak geschieden. Het leidende beginsel moet nooit nit het oog worden verloren door nit de schrijvers der 17*» eeuw onbepaald alles op te nemen, om het even of het met de taal van latere dagen al dan niet in verband sta. Woorden en beteekenissen, die toen reeds bijna verouderd waren en eigenlijk tot een vervlogen tijdvak behoorden, of die sedert stellig en geheel in onbruik zijn geraakt, dienen achterwege te blijven; en evenmin mag eene plaats worden gegund aan hetgeen destijds eene gewaagde nieuwigheid was, die sedert de proef niet heeft doorgestaan. Met de sieraden van HOOÏT's prozastijl moge zich het Woordenboek verrijken, maar het hoede zich voor zijne feilen. Wij zamelen dan uit de lettergewrochten, van omtrent 1580 af, met bedachtzaamheid al het bruikbare op; kiezen er datgene uit, wat nog heden in eenig opzicht belangrijk mag heeten, en breiden den kring van hetgeen opteekening verdient allengs verder nit, naarmate wij den tegenwoordigen tijd naderen, totdat wij eindelijk, aan onze 19de eeuw gekomen, aan alles, wat werkelijk deel van den taalschat uitmaakt, eene wettige plaats verleenen. Zodoende trachten wij een woordenboek tot stand te brengen der hedendaagsche taal, waarin tevens de rechten van het verledene behoorlijk zijn geëerbiedigd.

Ook wat de gewestelijke en plaatselijke woorden betreft, zon een vast stelsel van nitslniting in de toepassing op vele bezwaren stuiten, en niet zonder aanmerkelijk nadeel voor de taal zelve worden doorgedreven. Ook bier derhalve moet vrij wat ruimte gelaten worden, om in elk bijzonder geval met oordeel des onderscheids te kunnen handelen. Bij een aantal woorden is het nauwelijks te bepalen, of zij binnen den engeren kring van enkele gewesten beperkt zijn,

dan wel tot de gemeenlandsche taal behooren; wat ons hier of ginds bevreemdt, wordt wellicht ook elders verstaan. Welnu, men ga dan onbekrompen te werk: men helle in twijfelachtige gevallen naar de liberale zijde over; en, moet men eenmaal inconsequent zijn, men zij het liever door te veel, dan door te weinig op te nemen. En zoo dikwijls men in den schat onzer volksdialecten van Noord of Zuid eenig woord aantreft, dat de gelukkige uitdrukking behelst van een begrip, waarvoor de algemeene Nederlandsche taal geen geschikt woord heeft aan te wijzen, dan voorzeker mag men de gelegenheid niet verzuimen om den rijkdom der taal te helpen bevorderen, die te allen tijde streefde en moet blijven streven, zich te versterken en in iedere nieuwe behoefte te voorzien door te putten uit de steeds vlietende bron der levende volksspraak. Ziedaar. dan reeds, ook op dit gebied, een uitgebreid veld van werkzaamheid voor den lexicograaf. Maar bij alle ingenomenheid met den kostelijken taalschat der dialecten is toch ook hier behoedzaamheid noodig, om bij dien grenzenloozen overvloed de perken eener verstandige matiging niet te overschrijden. Waar het werkelijke idiotismen geldt, woorden alleen in enkele streken bekend, en die niets kunnen toebrengen om eenige leemte der taal aan te vullen, maar slechts de uitspruitsels zijn van een al te weelderigen, ja kwistigen groei, daar kan aan dat alles geene plaats in het Woordenboek worden ingeruimd. In de meeste gevallen zon reeds de vorm der woorden zelve een onoverkomelijk bezwaar opleveren. Zij ontleenen veelal hunne eigenaardigheid aan de uitspraak en den toon, en hunne oneindige klankschakeering laat zich niet voegen in het engere letterstelsel der algemeene taal. Hoe aardig ook het woord *nuver* moge zijn, zoowel in de Groningsche als in de Friesche opvatting, het kan in dezen vorm niet worden toegelaten; want ons Nederlandsch kent in open lettergrepen de *u* niet anders dan vóór *r* en *w* (*uren*, *uwe*), en de spelling *nuver* is dus met ons klankstelsel onbestaanbaar. Zal men dan het woord in dat stelsel overbrengen en *nuiver* schrijven, gelijk het in Holland zou moeten luiden? Maar door die herschepping zou hel op eens al zijn kleur en geur verliezen en onherkenbaar worden: een Groninger zou er niets *nuvers* meer in vinden. Of neem de uitdrukking *koeskillig*, in het Noorden van ons land voor *kiespijn* in gebruik. Zal men die opnemen? Goed, maar dan moet zij, naar 't Nederlandsch taaleigen overgeschreven, *kieskwelling* heeten: een naam die zeker zeer verstaanbaar zon wezen, maar die nu eenmaal nooit gehoord is, een bloot verzinsel, waaraan geen werkelijk bestaan mag worden toegedicht, en waarbij ook, nu

wij het juistere *kiespijn* bezitten, volstrekt niets gewonnen zou wezen. Hetzelfde geldt van tallooze gewestelijke woorden, die geheel gebonden zijn aan hun eigenaardigen vorm, en dezen niet kunnen afleggen zonder er het leven bij in te schieten. Andere idiotismen zijn vaak louter verbasteringen, belangrijk, ja, voor de wetenschap, die de klankwetten der volksspraak onderzoekt, maar strijdig met den goeden smaak en ongerechtigd om te midden der wettige bestanddeelen eener beschaafde taal een gelijken rang in te nemen. Wanneer men b. v. in West-Vlaanderen *hapening* zegt, in sommige streken zelfs *hapeling*, door samentrekking, toonverplaatsing en letterwisseling uit *halve penning* vervormd, dan is dat ongetwijfeld iets zeer wetenswaardigs voor den taalkenner, om in andere woorden soortgelijke overgangen van klank en toon te verklaren; maar niemand kan toch verlangen, aan zulk een verminkten vorm nevens *half* en *penning* eene eigen plaats in het Woordenboek te zien toekennen. Elders doen zich weder nieuwe bedenkingen voor, gelijk ons telkens is gebleken. Voorzeker, bij zooveel verscheidenheid van gevallen is het niet mogelijk een vasten regel te stellen. Ieder woord moet op zich zelf beoordeeld worden, met inachtneming van alle omstandigheden die daarbij in aanmerking komen. Maar als algemeen richtsnoer behoort toch het grondbeginsel te gelden, dat in ons Ontwerp te recht werd aanbevolen: dat dialectische woorden en uitdrukkingen slechts dan worden opgenomen, wanneer zij — als boven gezegd is — óf geacht kunnen worden ook in nimeren kring bekend te zijn, of werkelijk iets kunnen bijdragen om de taal met nieuwe hulpmiddelen te verrijken.

Hetgeen ik tot dusverre aanmerkte omtrent het al of niet opnemen van veronderde en gewestelijke woorden, betrof alleen de vraag, in hoeverre hun eene zelfstandige plaats in het Woordenboek, aan het hoofd van een afzonderlijk artikel, moet worden toegekend. Doch dezulke, die hierop geene aanspraak kunnen maken, zijn daarom nog niet buitengesloten. Zij vinden allicht een onderkomen in het gezelschap van die uitdrukkingen en spreekwijzen, tot wier opheldering zij kunnen dienen. De taal is een historisch gewrocht. Het heden wortelt in het verleden, en kan daaruit alleen in zijn aard en wezen worden begrepen. Elk woord heeft zijne eigene, soms uiterst merkwaardige, lotgevallen en leeft zijn eigen leven. Iedere verklaring van woorden en beteekenissen der hedendaagsche taal moet dus uit het spraakgebruik van vroegere dagen worden afgeleid. Langs den weg der geschiedenis moet alles worden nagespoord, van zijn oorsprong af, langs al de trappen van ontwikkeling of vervorming, die het

van eenw tot eeuw heeft doorloopen. Zoo alleen kan onze kennis volledig, grondig, wetenschappelijk worden. Al bepaalt dan de woordenboekschrijver zich hoofdzakelijk tot het tegenwoordige, hij behoort met al de tijdperken van het verledene vertrouwd te zijn. De geheele taal der 16de en 17de eeuw in Noord en Zuid, de gansche schat van het Middelnederlandsch in al zijne vertakkingen moet hem ten dienste staan; over alles wat de aanverwante Germaansche talen, ook in haren ouderen en oudsten toestand, voor zijn doel belangrijks bevatten, moet hij kunnen beschikken; zelfs mag hij niet verzuimen, waar het pas geeft, den blik verder te richten en de fakkel van Latijn, Grieksch en Sanskrit op ons spraakgebied te laten schijnen. En daarbij is het niet minder noodig, dat hij ook bekend zij met den rijkdom onzer tongvallen, in welke nog zooveel schuilt, dat op menig duister punt in onze taalkunde een even helder als verrassend licht kan verspreiden. Zoo is voor eene degelijke uitlegging de kennis zoowel van veronderde als van dialectische woorden en vormen schier altijd en overal onmisbaar. Wie derhalve nog vreezen mocht, dat die beide iets te kort zonden komen in een woordenboek, aan de algemeene hedendaagsche taal gewijd, mag zich geruststellen. Aan beide kan en moet volle recht wedervaren. Maar alles sta op zijne plaats: het voornaamste en het ondergeschikte, hoofdzaak en bijwerk, licht en schaduw, alles zij naar behooren verdeeld.

Ziedaar dan het bestek van den omvang, waartoe wij meenden het Woordenboek te moeten beperken. Binnen dit bestek moet zooveel mogelijk naar volledigheid worden gestreefd. Zooveel mogelijk, zeg ik; want dat volstrekte volledigheid nimmer te bereiken is, dat weet niemand beter dan de arme lexicograaf, wien de dagelijksche ondervinding maar al te zeer bewijst, hoe onnoemelijk rijk onze taal is. Bij zwermen dringen de woorden op hem aan en overvallen hem links en rechts; hij weet nauwelijks hoe ze alle onder bedwang te krijgen; soms is het om moedeloos te worden. Toch moet hij doen wat in zijn vermogen is. Inzonderheid moet hij met onafgebroken oplettendheid alles opteekenen uit den schat der dagelijksche spreektaal, uit die levende volksspraak, zooals zij in tamelijk gelijke ontwikkeling in de verschillende gewesten des vaderlands gehoord wordt, evenzeer van de bijzondere dialecten als van de algemeene boekentaal scherp afgescheiden. Onze schrijftaal vertoont nog al te veel de sporen van de knellende banden, waarin de schoolsche willekeur en betweterij van vroegere spraakkunstenaren hare vrije beweging plachten te belemmeren. Gelukkig zijn wij in de latere jaren een beteren weg ingeslagen. Wij hebben

de rechten der „spraakmakende gemeente" erkend, de gesprokene taal, in wetenschap en practijk beide, in eere hersteld. Daardoor zijn wij tot beter inzicht, tot zuiverder kennis gekomen, en de Nederlandsche stijl heeft er aanmerkelijk door gewonnen in losheid en bevalligheid. Op dien goeden weg moeten wij met bewustheid voortgaan; wij moeten onze schrijftaal telkens verfrisschen uit de levenwekkende bron der echte spraak, die ons ongedwongen van de lippen vloeit. Ook onze Redactie kan en moet in dien geest medewerken. Het is bijna ongeloofelijk, hoeveel woorden, zegswijzen, beteekenissen, vormen en wendingen onze spreektaal bezit, die nog nooit de eer genoten in een woordenboek te worden opgenomen. Het was onze plicht, dit alles met bijzondere zorg op te zamelen en met liefde te behandelen. Van dien plicht hebben wij ons trouw gekweten. Men behoeft slechts de reeds verschenen afleveringen te doorloopen, om zich te overtuigen, hoeveel wij op deze wijze als 't ware in ons taalgebied hebben ingelijfd, dat ons wel en wettig toekomt, maar tot dusverre in onze woordregisters onopgemerkt bleef. En wij hebben dat alles niet naar den achtergrond verschoven, als goedje van minder allooi, maar het behoorlijk in 't licht gesteld, om het te midden van al 't overige zijne rechtmatige plaats te doen innemen. Zelfs dan, wanneer de volkstaal iets aanbood, dat minder welvoeglijk klonk, dat overkiesche ooren licht kwetsen kon, of wel rechtstreeks tot de platte spraak van het gemeen behoorde, mochten wij niet al te vies vallen of uit laffe preutschheid door uitsluiting de taal verarmen ¹⁾). JACOB GRIMM heeft te recht opgemerkt, dat ieder woord op zich zelf rein en onschuldig is, en dat een verstandig man aan dergelijke uitdrukkingen in een taalmuseum evenmin aanstoot neemt als aan de naakte beelden in eene kunstgalerij of aan de waspraeparaten in een kabinet van ontleedkunde ²⁾). De onwelvoeglijkheid van die zaken bestaat alleen in de gedachten, die de aanschouwer er mede gelieft te verbinden. De verrichtingen des lichaams, waarbij men geen getuigen toelaat en waarover men in gezelschap niet spreekt, zijn even natuurlijk

¹⁾ Wie zich wellicht het *Ontwerp* herinnert, zal opmerken, dat dit onderwerp hier in veel liberaler zin is opgevat, dan daar (bl. 26) was aanbevolen onder den indruk van wel wat bekrompen begrippen uit de oude classieke school. Mijne veranderde zienswijze is het gevolg van rijper inzicht in 't algemeen, en in 't bijzonder van mijne gesprekken met de gebroeders GRIMM, die op dit punt eene zeer besliste overtuiging hadden, later door JACOB uitgesproken in de Inleiding op het *Deutsches Wörterbuch*, bl. XXXII—XXXIV. Dat betoog is *66 afdoende, dat wij niet gearzeld hebben het vroegere standpunt te verlaten en de rechten der volkstaal ook in dit opzicht te erkennen.

*) T. a. pi. bl. XXXIV.

als elke andere, eten, drinken enz. Scheldwoorden, verwenschingen, vloeken en dergelijke grof heden maken een wezenlijk bestanddeel van de taal uit, die zich in alle richtingen vrij moet kunnen bewegen, in het lage zoowel als in het hooge. Behoort al een schrijver, uit eerbied voor zijn publiek en voor zich zelve, altijd de betamelijkheid en de eischen van den goeden smaak in acht te nemen, toch zijn er gevallen, waarin een plat woord de eenig juiste term op de juiste plaats kan wezen. In eene verzameling als de onze mogen zulke woorden zeer zeker niet ontbreken. Uit een taalkundig oogpunt zijn zij niet zelden van het hoogste belang en geven aanleiding tot leerrijke vergelijkingen met de oude aanverwante talen, tot verrassende opmerkingen omtrent de volksbegrippen, dié zich in de taal uitspreken. Daarenboven, in het rijk der woorden, evenals in dat der menschen, heeft eene gedurige wisseling plaats van aanzien en stand. Geen woord is uit zich zelf hoog of laag, beschaafd of gemeen. Dat hangt af van het veranderlijk gebruik. *Stinken*, eenmaal eene sierlijke uitdrukking, is nu bijna plat geworden; *aarzelen*, en evenzoo fr. *reader* en gr. *ógfaiflv*, alle van lage afkomst, zijn allengs veredeld; *aterling*, in de vuilste straattaal geboren, bekleedt thans eene «ereplaats in den hooger stijl. En zijn niet de lieve Fransche woorden *tête*, *bouche*, *manger* enz., die het zedigste meisje zonder bezwaar in den mond neemt, aan ruwe Romeinsche soldatentaal ontleend? Wie had te Rome, in fatsoenlijke kringen, van *testa*, *bucca* of *manducare* durven spreken? Dat alles gaat op en neder, al naar de grillige luimen van het gebruik. Het Woordenboek, dat de lotgevallen der woorden beschrijft, mag niets uitsluiten wat werkelijk tot de taal behoort. Het geeft aan alles zijn recht, ook aan het schijnbaar onreine of gemeene, maar dat misschien voorheen edel was of bestemd is om eenmaal op zijne beurt geadeld te worden. Het komt er maar op aan, hoe men zulke termen verklaart én behandelt. En dat is iets, waarbij alles afhangt van smaak en van tact. Bovenal mag het Fransche voorschrift gelden: *n'appuyez pas*. In hoeverre wij hier de juiste maat hebben gehouden, moge de lezer beoordeelen.

De hoofdbeginselen, die wij voor de bepaling van den inhoud des Woordenboeks hebben vastgesteld, zijn in het bovenstaande ontvouwd. Thans moet ik nog eenige bijzondere punten aanroeren, die voor de nadere omschrijving van dien inhoud in aanmerking komen.

Eene vraag van groot belang, inzonderheid voor de practische strekking van het Woordenboek, is die welke betrekking heeft op de zoogenaamde *kunst-*

woorden. Schier geeii enkel vak van nijverheid, of het bezit een schat van woorden en uitdrukkingen, bijna uitsluitend tot dien kring behoorende en daarbuiten aan weinigen bekend. Welk een overvloedige oogst laat zich niet inzamelen op het gebied van handel, van landbouw, ja van iederen tak van nering en hanteering! Juist in onzen tijd, nu zich de nijverheid in alle richtingen zoo verbazend ontwikkelt, is het bijeenbrengen en verklaren van die kunstwoorden eene wezenlijke behoefte, die te meer gevoeld wordt, naarmate de vroegere woordenboekschrijvers zich om dit gedeelte hunner roeping minder hebben bekommerd. Maar al had ons de zucht niet gedrongen om die behoefte te bevredigen en ook daardoor het Woordenboek zoo algemeen mogelijk bruikbaar en nuttig te maken: reeds de menigte van overdrachtelijke zegswijzen, aan allerlei neringen ontleend en zelfs in den hooger en stijl gangbaar, zou eene afdoende reden geweest zijn om aan dit onderwerp onze bijzondere aandacht te schenken, daar toch in geen geval die figuurlijke toepassingen onvermeld of onverklaard mochten blijven. Ook voor den wetenschappelijken taalbeoefenaar zijn die technische benamingen niet zelden van groot aanbelang. Er schuilt menig woordje onder, dat hij met een waar genoegen leert kennen. Er wacht hem menige aangename verrassing, als hij in de spraak, bij matrozen, landbouwers of handwerkslieden nog in dagelijksch gebruik, maar tot dusverre zoo weinig opgemerkt, onverwachts een oude kennis uit de vroegere Germaansche talen, zelfs uit het Gotisch, terugvindt. Wij achtten het derhalve een stellig vereischte, de duizenden van kunstwoorden met alle vlijt bijeen te zamelen en hun in het Woordenboek de plaats aan te wijzen, waarop zij rechtmatige aanspraak hebben. Uit hetgeen ik boven (bl. xvii—xix en xxix) mededeelde omtrent de uitstekende hulp, die wij voor het zeewezen, de scheepvaart, den waterstaat en aanverwante vakken mochten ontvangen, en de welwillende medewerking van een aantal mannen van wetenschap en practijk op verschillend gebied, is reeds gebleken dat onze pogingen niet onvruchtbaar zijn gebleven. Het is waar, ook hier viel aan volledigheid niet te denken. Menige term, inzonderheid uit den kring der lagere ambachten en bedrijven, is zeker niet tot onze kennis gekomen. Maar veel, zeer veel mochten wij toch verzamelen, waarbij de inhoud van het Woordenboek aanmerkelijk gewonnen heeft.

Er was nog eene reden te meer, die ons noopte dit gedeelte van onze taak met ijver te behartigen. Het was de wensch om naar vermogen te waken voor de zuiverheid onzer taal. De veelvuldige betrekkingen met naburige landen

en de krachtige Opwekking, door vreemde uitvindingen ook aan onze nijverheid gegeven, hebben ons overstromd met een stortvloed van vreemde woorden, waarvoor men zonder moeite echt Nederlandsche had kunnen vinden. Terwijl u op onze zeilschepen niets dan zuiver Hollandsch in de ooren klinkt, een bewijs, hoe de scheepvaart eenmaal in Nederland eene nationale zaak was, wordt gij op onze stoombooten telkens door Engelsche kunsttermen herinnerd, dat dit nieuwe vervoermiddel niet van uw vaderland uitging. Op onze spoorwegen hoort gij van *waggons* en *rails*, waar gij *wagens* en *sporen* meendet te zien; de al te burgerlijke *tramweg* moet, met een tint van voornaamheid, *tramway* heeten; in de verslagen van sommige ingenieurs leest gij met verbazing van *tjoepe*s (eng. *tubes*) voor hetgeen ieder gewoon menschen *buizen of pijpen* noemt; onze *rijknechts* worden tot *jockeys* bevorderd; ja zelfs ons oudvaderlandsche *jacht* keert, tot *yacht* hervormd, uit Engeland weder. Het is volstrekt noodig, dat het Woordenboek het zijne toebrengt om die taalverbastering te stuiten. Daarom behoort het niet alleen de echt vaderlandsche kunstwoorden zooveel mogelijk te vermelden, maar ook zorgvuldig aan te wijzen, welke vreemde termen zij kunnen vervangen, om aldus de zuivering der taal te bevorderen. Inzonderheid is dit aan te bevelen met betrekking tot de talrijke kunstbenamingen, op het gebied der *wetenschappen* gebruikelijk. Daar werkt de vreemde invloed nog verderfelijker dan in al wat nijverheid en handel betreft; want terwijl het uit Frankrijk en Engeland ingevoerde meest door den uiterlijken vorm als vreemd blijft gekenmerkt, zijn het daar veelal Hoogdnitsche bastaardwoorden, die, in schijnbaar Nederlandsen gewaad, ons taalgebied binnensluipen, des te gevaarlijker, naarmate het moeilijker valt ze te herkennen. Den noodlottigen invloed van zoovele germanismen op het gebied der wetenschappelijke terminologie te keer te gaan: ziedaar eene taak, waaraan wij ons niet mochten onttrekken.

Eene tweede vraag, die beantwoord moest worden, is deze: in hoeverre moeten *samengestelde woorden* worden opgenomen? In eene taal, die het onwaardeerbaar vermogen der woordkoppeling in zoo buitengewone mate bezit, en daarin zoo gemakkelijk te werk gaat, dat dagelijks aan den mond van kinderen nieuwe woorden ontvloeien, zou het streven naar volledigheid in het verzamelen van dien rijken woordenschat eene stellige dwaasheid zijn, om de eenvoudige reden, dat de rijkdom letterlijk oneindig is. En al ware die schat ook geheel bijeen te brengen binnen den beperkten omvang van een woorden-

boek, de moeite zou geheel overtollig zijn en op louter papierverspilling uitloopen, daar toch het grootste gedeelte dier woordverbindingen terstond voor iedereen duidelijk is, en wel nooit iemand op de gedachte zal komen, daarbij naar eene verklaring om te zien. Alle samenstellingen op te nemen, is derhalve even nutteloos als onmogelijk. Doch er zijn aan den anderen kant duizenden composita, die zeer zeker niet mogen ontbreken en die eene opzettelijke uitlegging vereischen, omdat hunne eigenlijke kracht of gewijzigde opvatting slechts door geoefende taalkennis naar behooren kan worden verklaard. Om bij de keuze niet te weifelen en zooveel mogelijk zich zelven gelijk te blijven, is het dringend noodzakelijk een vast beginsel te stellen, dat bij het al of niet opnemen tot richtsnoer verstrekke. Het zoo even gezegde omtrent den verschillenden aard der composita wijst hier vanzelf den weg. Samengestelde woorden, wier kracht en beteekenis uit de bestanddeelen en hunne onderlinge betrekking volkomen duidelijk spreekt, behoeven niet te worden opgenomen. Alleen is het raadzaam, bij de behandeling van dat woord, dat het zakelijk deel der samenstelling uitmaakt, een aantal composita, gevolgd door *enz.*, op te teekenen, hetzij zonder eenige verklaring, hetzij met een enkel woord tot opheldering of met aanwijzing van enkele citaten, ten einde aldus in 't voorbijgaan den lezer te doen opmerken, hoe volgens die analogie eene menigte woorden kan worden gevormd, of wel om een voorbeeld te geven van het gelukkig gebruik, door onze dichters gemaakt van het scheppend vermogen der taal. Maar zoodra de beteekenis van het samengestelde woord óf niet onmiddellijk uit zijne bestanddeelen blijkt, óf eene gewijzigde kracht heeft bekomen, óf in verschillende opvattingen wordt toegepast, óf om welke reden ook eenige opheldering of nadere bepaling vereischt, moet aan dat woord eene afzonderlijke plaats worden ingeruimd en behoort het van de noodige verklaring vergezeld te gaan. Op die wijze — de ondervinding heeft het ons telkens bevestigd — is het mogelijk, de beide uitersten, te veel of te weinig, te vermijden, en in dit moeilijke vraagstuk, het groote struikelblok voor de meeste lexicografen, eene mate van consequentie te bereiken, die alleszins voldoende mag heeten, al wordt zij dan ook in de toepassing hier en daar wankelbaar bevonden: een gevaar, dat van de bearbeiding van een woordenboek altoos onafscheidelijk is.

Na de enkelvoudige en samengestelde woorden moet ik nog even gewag maken van de *zegswijzen*, die door het gebruik een bepaalden en geijkten vorm hebben verkregen, alsmede van de spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdruk-

kingen, waarin onze taal zoo overvloedig rijk is. En hier mag ik kort zijn want buiten twijfel zal ieder het goedkeuren, dat wij voor die zinrijke uitdrukkingen, waarin zich ons volkskarakter zoo levendig afspiegelt, den toegang wijd openstelden, en zooveel opnamen als maar eenigszins mogelijk was. Wi behoefden voor deze ruime, maar noodzakelijke uitbreiding te minder terug te deinzen, daar wij in het *Spreekwoordenboek* van HARREBOMÉE eene verzameling bezitten, die in volledigheid alles, wat ooit vroeger geleverd werd, verre achter zich laat. Men heeft uit die welgeordende menigte slechts datgene weg te laten wat thans óf geheel verouderd is, óf nooit algemeen gangbaar is geweest, en verder met oordeel en smaak het bruikbare uit te kiezen. Op die wijze word aan het *Woordenboek* eene onschatbare aanwinst verzekerd.

Er rest mij nog een punt te behandelen, dat zoo dikwijls tot tegenstrijdige gevoelens aanleiding gaf: de regel, omtrent *vreemde* woorden te volgen. Het antwoord op de netelige vraag, in hoeverre aan het uitheemsche eene plaats mag worden gegund, hangt geheel af van het standpunt, waarop men zich stelt bij de beschouwing van de zoogenaamde zuiverheid van taal. Ook hier is het veilig den middenweg te kiezen. Wij zijn evenzeer verwijderd van dit pedante schoolvosserij, die elk vreemd woordje angstvallig verbant en in het vriendschappelijk verkeer en de wederzijdsche mededeeling der talen eene dood-zonde ziet, als van die onbeteugelde lichtvaardigheid, die alle banden slaakt en het zuivere Nederlandsch overstelpt met een stortvloed van bastaardij. Wij erkennen het recht van beschaafde volkeren om, bij onderlinge wisseling van voorwerpen en gedachten, ook hunne talen te verrijken; wij weten, dat het Latijn en Fransch ons honderden van woorden schonken, die thans onze taal tot sieraad verstrekken; dat in ons aller dagelijksch gesprek menige vreemde maar daarom niet onhollandsche uitdrukking binnensluipt. Doch wij waarschuwen tegen het misbruik; wij eischen dat een ontwikkeld taalgevoel met oordeel te rade ga, om van den vreemden invloed al het goede ten nutte aan te wenden, maar zich te wachten voor het dreigende kwaad. Door deze overtuiging geleid, viel het ons niet moeilijk ook hier een vast beginsel te bepalen. Woorden van uitheemschen oorsprong en die zich nog heden door den klank als zoodanig verraden, mogen en moeten te midden hunner Nederlandsche broeders eene plaats vinden, wanneer zij werkelijk in het algemeene gebruik zijn aangenomen en het burgerrecht hebben verkregen. Men meene niet, dat de beslissing omtrent dit punt aan veel twijfel onderhevig is. Er bestaan onfeilbare kenmerken om

te beoordeelen, of aan een vreemd woord al dan niet door de natie het burgerrecht is verleend. Zoodra het door veranderden klemtoon met de Nederlandsche uitspraak in overeenstemming gebracht is; zoodra het Nederlandsche voorvoegsels of uitgangen aanneemt, om nieuwe afgeleide woorden te vormen; zoodra het in staat en gewoon is met Nederlandsche woorden in samenstelling te treden: dan is het voorgoed in onze moedertaal ingelijfd. In deze drie gevallen dus heeft het aanspraak op eene plaats in het Woordenboek. Of wel — ten vierde — wanneer het woord bij ons in eene beteekenis geldt, die het in de vreemde taal niet of niet meer bezit, dan is dit feit eene voldoende reden om het als een Nederlandsch woord te erkennen ¹⁾. Maar in elk ander geval blijven vreemde termen buitengesloten. Zoo kan men ook hier naar een vasten maatstaf handelen en zoowel de versnoeiing als de verwildering der taal gelijkelijk te keer gaan. Acht iemand wellicht onzen regel wat al te beperkend, hij bedenke, dat bij het beramen van een plan voor een woordenboek engere grenzen moeten getrokken worden, dan bij het ontwerpen van een leerboek voor den stijl. Een schrijver heeft zeer zeker het recht, zich in vele gevallen, die niemand vooruit kan bepalen, van vreemde, stellig vreemde woorden te bedienen. Wie zal het hem euvel duiden, als hij op zijn tijd van *iure meo* of van *summa sumtnarum* spreekt, of uitdrukkingen bezigt als *semper crescendo* en *tutti quanti*, *raison d'être* en *savoir-faire*, *skating club* en *teetotalers*, en wat niet al meer? Die vrijheid wordt alleen door den goeden smaak beperkt. Doch bij het samenstellen van een woordenboek is het niet de vraag: welke woorden mag een Nederlandsch schrijver gebruiken? — waar 't noodig mocht zijn, staan hem alle talen ten dienste — maar: wat behoort inderdaad tot de Nederlandsche taal? En op die vraag behelst het door ons gestelde beginsel een antwoord dat nimmer falen kan, omdat het ontleend is aan bepaalde ken teekenen, door de taal zelve aangewezen.

Betoonen wij ten opzichte der vreemde woorden eene billijke toegeeflijkheid, met volle gestrengheid daarentegen treden wij op, waar de buiten-landsche invloed onze taal in de hartader aantast. Ik bedoel de zoogenaamde *barbarismen*, woorden uit Nederlandsche bestanddeelen, maar in navolging van andere talen en strijdig met de wetten der onze gevormd. Het is van dien

¹⁾ Ik bedoel woorden als *advertentie*, *condoleeren*, *engagement*, *logement*, *prakkezeeren* (nadenken), *proponent*, *esse* (*in esse brengen*), enz. Doch deze zijn niet talrijk. Zij mogen in het Woordenboek niet ontbreken, omdat de eigenaardige beteekenis, die zij in onze taal hebben, niet onverklaard mag blijven.

kant dat de zuiverheid der taal het meest gevaar loopt, oneindig meer dan van woorden, onveranderd aan vreemde talen ontleend. De latinismen van vroegeren tijd, de gallicismen en anglicismen van onze dagen, maar bovenal het onmetelijk heil der germanismen: ziedaar vijanden, waarbij een onophoudelijk waken en strijden vereischt wordt. Stelt men prijs op een zuiveren, echt Nederlandschen stijl, wil men de taal in eere houden als de afspiegeling van den volksgeest: dan blijve het Woordenboek voor zulke vreemde inkruipsels met het scherpste toezicht gesloten. Ja, zelfs hiermede mogen wij niet volstaan. Het is niet genoeg den vijand te ontwijken: hij moet met den vinger worden aangewezen, opdat ieder op zijne hoede moge zijn. Daarom beijveren wij ons niet slechts het Woordenboek van alle barbarismen vrij te houden, maar ook bij voorkomende gelegenheden er opmerkzaam op te maken, en achten het wenschelyk, wanneer het werk eenmaal voltooid mocht zijn, eene alphabetische lijst van de meest gebruikelijke achteraan te plaatsen, ter bepaalde waarschuwing, met opgave tevens van de woorden, waardoor zij in goed Nederlandsch kunnen en moeten vervangen worden. Aan hen, die na ons komen zullen, zij de vervulling van dezen wensch aanbevelen.

Mijn warm protest tegen de germanismen zal — ik weet het — bij onze Duitsche vrienden en vakgenooten vrij wat aanstoot vinden. Onze ijver tegen deze soort van barbarismen is hun een doorn in 't oog. Latinismen en gallicismen laten ook zij in hunne taal niet toe. Maar zij kunnen er niet goed in berusten, en maken er ons een verwijt van, dat woorden en uitdrukkingen, in het Hoogduitsch wel en wettig bestaande, uit het stamverwante Nederlandsch zoo onverbiddelijk worden geweerd. Met alle achting voor de uitstekende taalgeleerden, op wie ik hier bijzonder het oog heb, mogen wij toch ons „purisme" niet laten varen. Iedere taal heeft haar eigen aard en karakter, door den geest, de denkwijze, de geschiedenis en de ontwikkeling van het volk bepaald. Zelfs naverwante talen loopen soms verre uiteen. In het Hoogduitsch en Nederlandsch mogen de woorden veelal dezelfde zijn, maar de beteekenissen verschillen zeer aanmerkelijk. De wetten der woordverbinding zijn in de beide talen niet altijd gelijk. Duitsche samenstellingen laten meer vrije speelruimte aan de verbeelding; de onze staan onder gestrenger tucht van het redeneerende verstand. Daarom moeten wij wel toezien, om de eigenaardigheid onzer taal te bewaren. Indien omgekeerd evenveel neerlandismen in de schrijftaal onzer naburen doordrongen, buiten twijfel zouden hunne taalkenners even krachtig daartegen ijveren. Tot

hiertoe was dit niet het geval: het onderwerp is hun dus min of meer vreemd. Doch misschien zal ook hunne waakzaamheid weldra worden vereischt. In de laatste twintig jaren is de bekendheid met het Hollandsch en het lezen van Hollandsche boeken in Duitschland sterk toegenomen. Welnu, aan niemand, die veel Duitsch leest, kan het ontgaan zijn, dat men in den jongsten tijd bij dezen en genen schrijver wel eens stuit op verrassende hollandismen. Sommige daarvan, 't is waar, zijn het wellicht maar in schijn: zij kunnen uit de Nedersaksische volksspraak van Noord-Duitschland, die meer en meer haren invloed doet gelden, in het Hoogduitsch zijn binnengesloopen. Maar andere zijn zeer stellig aan onze taal, aan het voorbeeld van onze schrijvers ontleend. Wordt dit verschijnsel meer algemeen, gelijk zich vermoeden laat, dan zal ook het rechtmatig verzet der Dnitsche taalleeraren niet uitblijven. Doch dan zullen zij tevens de billijkheid erkennen van ons streven, om ook van ónze zijde de rechten onzer taal, die het kenmerk is onzer nationaliteit, ongeschonden te handhaven.

De overweging van onze betrekking tot vreemde talen heeft bij het ontwerpen van het woordenboekplan nog een denkbeeld uitgelokt, dat ik hier even moet aanstippen. Het geldt echter niet de talen der ons van nabij omringende landen, maar die van het verre Oosten, van de volksstammen, die Nederlands overzeesche bezittingen bewonen. Bij de steeds toenemende aandacht, die in onze dagen aan de Koloniën ten deel valt, en het vermeerderd aantal reisbeschrijvingen en andere werken, over die gewesten handelende, scheen het wenschelijk, eene hiermede in verband staande behoefte niet uit het oog te verliezen. Er is derhalve besloten, dat achter het Woordenboek eene verklarende lijst zal worden geplaatst van uitdrukkingen aan de Maleische, Javaansche en Chineesche talen ontleend, die, in de spraak der Nederlanders in de Oost-Indische bezittingen opgenomen, ook in het moederland veelvuldig worden gehoord en gelezen, en daarom wel eene opzettelijke vermelding en uitlegging vereischen.

Een laatste punt, dat bij de bepaling van den inhoud des Woordenboeks in aanmerking komt, betreft de vraag, in hoeverre *eigennamen* van personen en plaatoen moeten opgenomen worden. Hier inzonderheid is enge beperking dringend noodzakelijk, niet alleen om de tallooze hoeveelheid, die den omvang des werks misschien zou kunnen verdubbelen, maar vooral ook, omdat het opnemen van al die eigennamen telkens den lexicograaf op een vreemd gebied zou doen afdwalen, zonder evenredig nut. Daarenboven, ons werk moet niet een historisch of geographisch, maar een taalkundig woordenboek zijn. Uit

deze bepaling vloeit onmiddellijk voort, dat ook aan eigennamen slechts dan eene plaats mag worden verleend, wanneer zij tot de Nederlandsche taalkunde rechtstreeks in betrekking staan. En dit leidt ons als vanzelf tot een vast beginsel, dat aan de ééne zijde den omvang der verzameling naar eisch beperkt, en aan den anderen kant ook in dit opzicht volledigheid waarborgt. Wanneer een naam, in onveranderden vorm, het eigendom is van alle beschaafde talen; wanneer b. v. óf een vreemde naam hier te lande zijne oorspronkelijke gedaante behoudt, óf een inlandsche in den vreemde geene wijziging ondergaat, die meer betreft dan de uitspraak en de spelling: dan is er geene reden om dien eene plaats te verleenen in een Nederlandsen taalkundig woordenboek. Maar zoodra onze taal voor eenigen naam een eigenaardigen vorm vertoont, in tegenstelling van andere talen; hetzij dan dat een vreemde naam naar Hollandschen trant gewijzigd, of een inheemsche elders vernoemd is: dan staat zulk een naam tot de taal in nauwere betrekking, en heeft derhalve recht om vermeld te worden. Bij plaatsnamen is die vermelding te meer wenschelijk, daar niet zelden, vooral in de grensstreken van België en Frankrijk, de echt vaderlandsche benaming, uit volgzucht, gewoonte of onkunde, zoodanig door de vreemde wordt verdrongen, dat zij gevaar loopt allengs verloren te gaan. Het is van belang daartegen te waken, te voorkomen, dat b. v. de namen van *Atrecht*, *Rijsel*, *Doornik*, *Geraartsbergen* of *Diedenhoven* van lieverlede verslijten, om in den Franschen vorm *Arras*, *Lille*, *Tournay*, *Orammont* en *Thionville* hunne Vlaamsche afkomst te verloochenen. Wie, die in zulk eene verbastering eene grievige ziet voor het vaderlandsch gevoel, zal niet erkennen, dat ook het Woordenboek aan het afweren daarvan dienstbaar moet worden gemaakt?

Tot zooverre dan, maar ook niet verder, behoort aan eigennamen eene plaats te worden toegekend. Het is echter verkieselijk, hun die plaats niet in het lichaam zelf des werks, maar in een opzettelijk daartoe bestemd aanhangsel te verleenen. Hoe nauw toch de hier bedoelde namen tot onze Nederlandsche taal in betrekking staan, zij maken niet in den eigenlijken zin een bestanddeel der taal uit, en het schijnt in allen gevalle minder gepast, ze hier en ginds te midden der duizenden van woorden en spreekwijzen te verstrooien. Bij eene afzonderlijke verzameling zal hun beter recht wedervaren, en het doel, dat men zich voor oogen stelt, des te wissel worden bereikt.

Er is echter een bepaald geval, waarin onze regel eene uitzondering vereischt, een geval, dat wel niet veelvuldig voorkomt, maar toch niet onopgemerkt

mag blijven. Het gebeurt somtijds, dat eigennamen zich spreekwoordelijk in de taal hebben gedrongen, of tot bloote aanduidingen van zekere eigenschappen zijn afgedaald. Alsdan zijn zij ontwijfelbaar een stellig deel van den taalschat geworden, en moet hun eene plaats in het Woordenboek zelf, doch alleen voor zooverre, worden ingeruimd. De voornamen *Jan* en *Piet*, *Klaas* en *Kees*, *Aagje* en *Trijntje*, mogen niet ontbreken, want zij behelzen de uitdrukking van een bepaald karakter; *Judas* mag niet worden gemist als verrader; aan *Pater Brugman* komt eene plaats toe om den roep zijner welsprekendheid; en wanneer men iemand „oud- *Aarlanderveensche*” manieren verwijt of een *Kamper* stukje te last legt, of hem herinnert, dat *Aken* en *Keulen* niet op éénen dag gebouwd zijn, of wel, hem naar de *Mookerheide* wenscht, dan is dit eene afdoende reden om aan deze namen, ter verklaring dier spreekwijzen, een afzonderlijk artikel te wijden.

De Inhoud van het Woordenboek, de omvang der stof die wij te behandelen hebben, is in het bovenstaande afgebakend. Ik ga thans tot de Inrichting over, om rekenschap te geven van de wijze waarop wij gemeend hebben die stof te moeten bewerken.

De eerste en voornaamste vraag, die eene beslissing vereischte, betrof de *rangschikking der woorden*. Er moest eene keuze worden gedaan tusschen de alphabetische en de etymologische volgorde. In het Ontwerp was de laatste gekozen. De stamwoorden, of, bij ontstentenis daarvan, de woordstammen zonden alphabetisch geschikt, maar alle afgeleide en samengestelde woorden, naar de rangorde hunner ontwikkeling, onder hunne stammen ingedeeld worden. Zoo zon men „geheele geslachten van woorden,” met hunnen aartsvader aan het hoofd, in hunne natuurlijke en geleidelijke afstamming overzien, „de verschillende takken van den taaiboorn in al hunne vertakkingen, twijgen en spruiten,” ordelijk aanschouwen. Dit stoute plan werd bepleit met eene warmte, eigenaardig getuigende van de geestdrift, die de toen pas in Nederland opgekomen etymologische wetenschap bij hare jeugdige beoefenaren wekte. Doch geestdrift, niet altijd vrij van zelfbegoocheling, ziet in het jagen naar grootsche idealen wel eens de eischen der werkelijkheid voorbij. Voor de jeugd de heilzame prikkel tot al wat goed en edel is, moet zij vaak in later jaren wijken voor rijper oordeel en rijker ervaring. Seeds in 1854, in ons Eerste Verslag, waren wij tot een ander inzicht gekomen ¹⁾. Gewichtige bedenkingen van practischen aard

¹⁾ Zie aldaar, bl. 48—50.

hadden ons bewezen, dat ons plan, hoe aantrekkelijk ook, in de uitwerking op al te groote bezwaren zou stuiten, ja inderdaad onuitvoerbaar moest heeten. De afkeer, dien het publiek, zelfs het letterkundige, voor de etymologische inrichting van een woordenboek gevoelt, was ons meer en meer gebleken. De meest bevoegde personen hadden den wensch geuit, dat wij aan deze bepaling van het Ontwerp geen gevolg zonden geven. Bovenal zwaar woog ons het gevoelen der beide GRIMM'S, zeker wel oprechte voorstanders der etymologie. Toen mij in 1852 het voorrecht te beurt viel, het edele broederpaar te bezoeken, en in die onvergetelijke uren, vol leering en genot, het geheele plan van onzen arbeid tot in de bijzonderheden met hen te bespreken, werd mij de voorgenomen rangschikking door beiden zeer ernstig afgeraden. Later heeft JACOB zijne besliste meening op dit punt openlijk met klem van redenen uitgesproken ¹⁾. Er valt niets tegen te zeggen. Een woordenboek, waarin de afleidingen en samenstellingen onder de stamwoorden zijn ingedeeld, is voor het practisch gebruik al te belemmerend. De lezer kan het woord, dat hij zoekt, niet dan met moeite vinden. Hij verliest zijn geduld en legt het boek mistroostig ter zijde. Hoe grooter de omvang is, des te meer neemt dat bezwaar toe: het zoeken in een aantal deelen is dubbel afmattend. Een alphabetisch register, achteraan geplaatst, heft de moeilijkheid slechts ten deele op. Men heeft dan toch meestal twee deelen na te slaan; en zoolang het werk niet geheel voltooid is, blijft zelfs dit hulpmiddel ontbreken. Heeft men eenmaal gevonden wat men zocht, dan gevoelt men zich nog onvoldaan. Men wenscht een woord in den geheelen kring zijner verwantschap met ééne blik te overzien; doch de talrijke aanverwanten, in wier midden het zich bevindt, alle met hunne verklaringen en aanhalingen bezwaard, nemen te veel plaats in, om een geregeld overzicht van het gansche artikel mogelijk te maken ²⁾. Ook voor de bewerkers zelve is die stelselmatige

i) Inleiding op het *Deutsches Wörterbuch*, bl. xi vlg. Hij zegt daar o. a. „Verderblicher den zwecken and absichten des wörterbuchs entgegen wirkt keine unter allen ordnungen, als die nach wurzeln, denen unmit-telbar das abgeleitete and zusammen-gesetzte wort angeschlossen zu werden pflegt.“

) Dit bezwaar is inderdaad overwegend. Verlangt men een geregeld overzicht van geheele geslachten van woorden, naar de orde hunner afstamming gerangschikt, daa moet dit niet geschieden in een woordenboek, waarin tevens de betekenissen worden verklaard, maar in een opzettelijk daartoe ingericht werk, waarin de woorden op zich zelf, zonder verklaring, in stelselmatige volgorde onder hante stammen zya ingedeeld. Zoo vermeldt men in een geslachtsboom alleen de namen der personen, efl daardoor kan de lezer alles gemakkelijk volgen. Maar voegde men aan eiken naam eene levensschets van den persoon toe, dan ware het geheele tafereel onmogelijk te overzien. Znlk een etymologisch woordenboek, als eeue reeks van stamboomen ingericht, zon ongetwijfeld een werk zijn van onberekenbaar uut. Doch dit is geheel iets anders dan hetgeen wij te doen hebben.

indeeling een uiterst bedenkelijk ondernemen. Ik wil niet spreken van den onmetelijken arbeid, de ingespannen studie, de volhardende zorg, die voor het welslagen worden vereischt — dat alles kan men zich gewillig getroosten —; maar ik wijs slechts op de vele onzekerheden en twijfelingen, die de etymoloog nog altijd op den weg van zijn onderzoek ontmoet, en waarbij hij zoo dikwijls niet weet te heslissen. Omtrent menig woord staat men verlegen, onder welken stam het te plaatsen. Elke nieuwe ontdekking op het gebied der afleidknde heeft eene verandering in de schikking der woorden ten gevolge. Eer nog de helft van het werk gereed is, kan allicht reeds een aantal omzettingen noodzakelijk zijn gebleken. Bijna geen woord is van zijne plaats op den duur zeker. Weifeling en verwarring ontstaan, juist waar men de schoonste regelmaat en orde bedoelde. In één woord, de bruikbaarheid, het nut en de heilrijke strekking van het Woordenboek loopen ernstig gevaar. Geen wonder, dat wij, van al deze bezwaren overtuigd, ons genoopt zagen het droombeeld van eene wetenschappelijke rangschikking te laten varen en tot de eenige practische inrichting, de alphabetische, te besluiten. Ik geloof niet, dat één onzer landgenooten dit besluit heeft betreurd.

Eet opgeven der etymologische volgorde heeft aan de rechten der etymologie zelve geen afbreuk gedaan. De behandeling van de *afleiding* der woorden maakt een wezenlijk en onmisbaar bestanddeel van het Woordenboek uit. Zij is de sleutel tot de historische woordverklaring, en alleen langs den weg der historie is eene grondige uitlegging mogelijk. Bij elk woord is derhalve de oorsprong, de vorming en de geschiedenis vermeld, beknopt en bondig, zonder verdere uitweiding dan noodig was om alles behoorlijk in 't licht te stellen. Alleen in twijfelachtige gevallen, of waar de afleiding door ons voor het eerst werd aangewezen, was somtijds een kort betoog niet te vermijden. Wij onthielden ons echter zorgvuldig van gissingen en vermoedens, die eene breedvoerige uiteenzetting zouden vereischen. Etymologische onderzoekingen behooren in het Woordenboek niet te huis: het moet de verkregen uitkomsten van het onderzoek mededeelen, zooveel doenlijk vaste en zekere kennis, in een vorm naar de behoeften der natie berekend ¹⁾. Hebben wij wellicht enkele malen iets toegegeven aan den drang

¹⁾ Om die reden heb ik enkel* woorden, die een Vreeder oetog Torderden, vooraf ia een omer taalkundige tijdschriften behandeld, om in het Woordenboek alleen¹ de hoofdzaken te kunnen mededeelen Ook waar het ons na een opzettelijk onderzoek bleek, dat een woord niet opgenomen behoorde te worden, heb ik daarvan soms elders

om eene opmerking, die ons van eenig belang scheen, niet achterwege te honden, en daardoor bij sommige afleidingen wat langer stilgestaan: wij willen gaarne trachten ons meer en meer tot het noodzakelijke te beperken. Daarom plegen wij bij woorden, wier afkomst onbekend en vooralsnog onnaspeurbaar is, ons niet in ijdele onderstellingen te verdiepen, maar ronduit onze onkunde te belijden. Niet zelden b. v. is dit het geval bij kunsttermen, tot ambachten en neringen betrekkelijk, die in een engeren kring het aanwezen ontvingen, soms wel geheel toevallig ontstonden. Bij zulke woorden is het raadzaam een bescheiden stilzwijgen te bewaren, in afwachting dat voortgezet onderzoek mischien eenmaal zal ophelderen wat nu nog duister is.

Op één punt in onze etymologische woordverklaring moet ik hier even opmerkzaam maken. Het betreft de werkwoorden in samenstelling met voorzetsels ¹⁾, en de woorden door middel van voorvoegsels gevormd. Voor eene juiste uitlegging van die uiterst talrijke klasse van woorden is het van groot belang, bij elke beteekenis wel in te zien, in welken zin daar het voorzetsel of voorvoegsel geldt. *Aanleggen, afzetten, omloopen, onderkomen* enz. worden in allerlei opvattingen gebezigd, al naar gelang van het gewijzigde begrip, waarin *aan, af, om* of *onder* wordt genomen. Om woorden met *be, ge, ont, ver* enz. goed te verstaan, behoort men wel te onderscheiden, welke kracht telkens het voorvoegsel heeft. Tot nog toe heeft geen woordenboekschrijver die onderscheidingen aangewezen, en door dit verzuim liet de verklaring van al die woorden veel te wenschen over. Wij begrepen in dit gebrek te moeten voorzien, en een zeer eenvoudig hulpmiddel heeft gestrekt om het doel volkomen te bereiken. Bij de afzonderlijke behandeling van elk voorzetsel of voorvoegsel geven wij een geregeld overzicht van de beteekenissen, waarmede het in samenstelling of afleiding voorkomt. Elke beteekenis duiden wij aan met een bepaalden naam. Bij de samengestelde en afgeleide woorden wordt dan eenvoudig de naam opge-

rekenschap gegeven; een paar malen ook nadere ophelderingen of verbeteringen geleverd omtrent hetgeen reeds in 't Woordenboek gezegd was. Men zie b. v. in den *Taal- en Letterbode* en de *Taalkundige Eijdrage*» mijne artikelen over *Aal* en *Aalt*, *Atterdaan* en *Labberdaan*, *Adellijk (wild)*, *A/matten*, *Afmergelen*, *Afimette*», *Afmede*, *Afipijzen*, *Agger*, *Aterling*, *Omkoud* enz.

¹⁾ Korthedshalve spreek ik hier van *voorzetsels*. Stipt genomen zou ik moeten zeggen: *bijwoorden, aan voorzetsels ontleend*. In samenstelling toch met een werkwoord is het voorzetsel als bijwoord op te vatten, gelijk altfd bij verzwijging van het znw., waarop het betrekking heeft (verg. bij AAN, § 26). De taal zelve wijst dit duidelijk aan, door in dat geval den adverbialen vorm te bezigen: *ajtoopen, medegaan, toekomen*, niet *van-lootte** *metaaan, iotkome*». In onze spraakkunsten mocht dit wel uitdrukkelijk vermeld worden.

geven, die in elk bijzonder geval van toepassing is, met verwijzing naar de paragraaf van het artikel, waarin die opvatting is toegelicht. Het is inderdaad verrassend, hoe goed dit hulpmiddel gewerkt heeft, om al de bedoelde woorden in de veelvuldige wisseling hunner beteekenissen zuiver te verklaren. Ik durf mij vleien dat deze praktische inrichting, als eene wezenlijke aanwinst in het vak der lexicographie, in andere omschrijvende woordenboeken der Germaansche talen navolging zal vinden ¹⁾. Maar intnsschen wensch ik ze vooral aan onze onderwijzers aan te bevelen. Wil men den leerling de begripwijzigingen van dergelijke woorden duidelijk maken, men kan niet beter doen dan hem te gewennen aan de onderscheidingen, in het Woordenboek vermeld, en aan de met zorg gekozen namen, die wij daaraan hebben gegeven. Om het denkvermogen te scherpen en het taalbewustzijn te verhelderen, zal dit middel uitstekende diensten kunnen bewijzen.

Doch genoeg over de etymologie. Is de kennis van den oorsprong en de vorming der woorden het natuurlijk uitgangspunt van elke verdere verklaring, daarnevens behoort ook al het andere te worden aangeteekend, wat bij die verklaring in aanmerking komt. Wij vermelden dus bij elk woord al wat op het spraakknstig gebruik betrekking heeft: het geslacht en de verbuiging der naamwoorden, de vergelijkingstrappen der adjectieven, de soort en de vervoeging der werkwoorden, de naamvallen die *zij* bij zich vereischen, de moeilijkheden die zich daarbij kunnen voordoen, en wat dies meer zij: alles ten einde hem, die het Woordenboek raadpleegt, te antwoorden op al de vragen, die hij het recht heeft tot ons te richten. Dit een en ander is zoo weinig aan bedenking onderhevig, dat ik het overbodig acht er bij stil te staan. Eéne opmerking slechts. Mocht wellicht iemand meenen, dat op deze wijze veel gezegd wordt dat aan iedereen bekend is en dus wel achterwege had kunnen blijven, hij bedenke, dat de woordenboekschrijver niet geroepen is de kennis zijner lezers te schatten. Wat den één overbekend is, kan voor den ander iets nieuws zijn. Wat bij den één vaststaat, daar kan de ander aan twijfelen. Het verschilt veel, of de lezer een leek in het vak, of een ingewijd taalgeleerde is. Maar dat verschil ligt buiten den schrijver. Hij schrijft in 't algemeen voor beschaafde landgenooten en ver-

¹⁾ Ook voor een Grieksch en Latijnsch woordenboek zon die inrichting alle aanbeveling verdienen. Met name voor 't Latijn is de verklaring der verba, met adverbiale pnegosities samengesteld, nog in menig opzicht gebrekkig ten gevolge van het niet streng onderscheiden der verschillende opvattingen, die elke praepo-ritie toelaat

meldt al hetgeen tot recht verstand gevorderd wordt, al mocht het voor menigen lezer niet noodig zijn. Ook hier, ik wil het niet verzwijgen, hebben wij bepaaldelijk het belang van het onderwijs in 't oog gehouden. Eene juiste voorstelling van alles wat tot de woordverklaring behoort, is voor den onderwijzer een onmisbaar vereischte. De gezette lezing van artikelen in het Woordenboek kan en zal hem, beter dan eenig ander hulpmiddel, aan die juistheid van begrippen gewennen, en zijn taalkundig onderricht zal er de vruchten van dragen. Om die reden hebben wij ons ook toegelegd op eene vaste en duidelijke spraak-kunstige terminologie: altijd dezelfde naam voor hetzelfde begrip. Het ware wel te wenschen, dat men voortaan deze terminologie ook in het onderwijs volgde. Eenparigheid in dit opzicht is het beste middel om elkander wel te begrijpen. En de zeer gewone en eenvoudige termen, door ons gebezigd, verdienen zeker verre de voorkeur boven die telkens nieuw gesmede willekeurige kunstbenamingen, die er schuld aan zijn, dat thans wel eens een ervaren taaikenner, bij het inzien van kinderschoolboekjes, ronduit bekennen moet: „dat gaat boven mijne bevassing!”

De hoofdzaak in ieder woordenboek is natuurlijk de uitlegging der woorden, de aanwijzing van hunne *beteekenissen*. Daarbij komt bet in de eerste plaats aan op het juist *onderscheiden* en *afdeelen*. Hier is voor den lexicograaf de grootste behoedzaamheid noodig. Aan den éénen kant heeft hij zich te wachten voor het gevaar, door al te scherpzinnige splitsingen de ruimte te miskennen, die elke beteekenis toelaat, en tot louter spitsvondigheden te vervallen. Maar aan de andere zijde moet hij evenzeer toezien, dat hij niet onder ééne beteekenis verschillende begrippen samenvatte, die werkelijk zelfstandig zijn en daarom, in het belang eener duidelijke voorstelling, afzonderlijke behandeling vereischen. Hoe hierin altijd het ware midden te houden, laat zich door geen algemeenen regel bepalen. Ieder bijzonder geval moet op zich zelf worden beslist. Het geldt hier eene zaak van gezond verstand en ontwikkeld taalgevoel, maar die veel nadenken, veel wikken en wegen vordert, en vooral die gezette oefening, waardoor men allengs den blik scherpt, het oordeel verfijnt, en de kunst leert om telkens met vaste hand de juiste lijnen te trekken.

Ook voor het *rangschikken* der beteekenissen is geen vaste regel te stellen. Zal men de historische opeenvolging der begripwijzigingen, die een woord doorloopen heeft, of de logische ontwikkeling, waardoor het ééne begrip uit het andere is afgeleid, tot richtsnoer nemen? Beide kunnen, theoretisch beschouwd,

hare rechten doen gelden, maar in de practische toepassing kan geen van beide overal tot een veiligen leiddraad verstrekken, omdat zij niet zelden met elkander in tegenspraak zijn. Ik kom straks nog even op dit pnnt terug bij het schetsen van de moeilijkheden, waarmede de woordenhoekschrijver te kampen heeft. Hier *zij*, ter opheldering van het werkelijk niet geringe bezwaar, slechts op het onloochenbare feit gewezen, dat er de oorzaak van is. In de oudere tijdperken der taal staat de dichterlijke aanschouwing op den voorgrond. De verbeelding werkt in volle vrijheid. Figuurlijke opvattingen, overdrachtelijke beteekenissen, schilderachtige spreekwijzen, zijn de vormen waarin de voorstellingen van den geest zich uiteten. Men zondigt -wel niet tegen de wetten der logica, die het denkvermogen beheerschen, maar men gehoorzaamt ze onbewust. Men volgt niet juist den geregelde gedachtenloop, dien zij voorschrijft, maar met sprongen en langs velerlei omwegen bereikt men hetzelfde doel. Eerst later, bij het toenemen van beschaving en verstandelijke ontwikkeling, bij het rijpen van kennis en wetenschap, treedt de logica met steeds helderder bewustzijn voor de poëzie van weleer in de plaats. Het natuurlijke scheppingsvermogen wijkt voor berekening en overleg. Beeldspraak, figuren en overdrachten worden zeldzamer, schildering wordt door redeneering vervangen, de zin van elke uitdrukking scherper afgepaald. Zoo verklaart zich het verschijnsel, dat overgangen en wisselingen van de beteekenissen der woorden in den ouden tijd veelvuldiger en stouter waren dan in onze dagen, nu alles meer ordelijk en regelmatig geschiedt. De taal, die een historisch gewrocht is en van de vroegere zoowel als van de latere toestanden, die zij doorleefde, de uitwerkselen in zich heeft opgenomen, heeft dus den invloed van poëzie en van logica beide ondergaan, maar in verschillende tijdperken in ongelijke mate: de werking der eerste nam af, naar gelang die der laatste zich uitbreidde. Met beide heeft de taaikenner rekening te houden. Van elk woord afzonderlijk moet hij de geschiedenis nagaan, den omvang en den samenhang der begrippen, die het vertegenwoordigt, nauwkeurig bepalen, om dan, met dit geheele tafereel voor oogen, de rangschikking der beteekenissen zoodanig in te richten, dat men een helder overzicht bekomme, waarbij aan de eisohen der logica recht worde gedaan, zonder die der historie te krenken. Eene niet gemakkelijke taak voorzeker, en die, vooral bij langere artikelen, vrij wat inspanning kost, maar ook de moeite ruim beloont door een dieper inzicht in het wezen der taal, als de afspiegeling van den — evenzeer dichtenden als denkendeu — menschelijken geest.

Enmaal behoorlijk onderscheiden en in goede orde gerangschikt, moeten de beteekenissen der woorden vervolgens worden *verklaard*. Wij geven die verklaring door middel van omschrijving, zooals reeds in de vorige eeuw het plan der Leidsche Maatschappij was, en later ook in ons Ontwerp is vastgesteld. Na herhaalde ernstige overweging hebben wij gemeend ons daaraan te moeten houden, ondanks het gezag der gebroeders GRIMM, die zich met deze wijze van verklaren niet konden vereenigen. In het *Deutsches Wörterbuch* is zij dan ook niet gevolgd. Men vindt daar geene bepaling van de beteekenis der woorden, hier en daar slechts eene vluchtige aanduiding ¹⁾. Bij elk woord wordt eenvoudig de overeenkomstige Latijnsche term of eene zinverwante Hoogduitsche uitdrukking opgegeven. Die vertolking of vergelijking wijst op het hoofddenkbeeld van het behandelde woord: al het verdere, wat tot nadere aanvulling en toelichting dienen moet, maakt de lezer zelf op, deels uit de aangehaalde voorbeelden, deels uit de beschouwingen en opmerkingen, waarvan deze in den loop van het artikel vergezeld gaan. Zoo wordt de beteekenis niet omschreven, maar afgeschilderd, met het blijkbare doel om het levende woord niet binnen vaste grenzen te beperken, de vrije speling en ontwikkeling in volle ruimte te erkennen. Ongetwijfeld getuigt deze inrichting, gelijk alles wat JACOB GRIMM sprak of schreef, van zijnen dichterlijken geest. Men had niet anders kunnen verwachten van den man, die, al heeft hij geen enkel vers nagelaten, zeker een van Dnitschlands eerste dichters geweest is. In de Inleiding, waarin hij het onderwerp opzettelijk behandelt, wordt het stelsel van zoogenaamde *definities* met nadruk bestreden ²⁾. Ik zal de laatste zijn om te beweren, dat de groote meester niet de methode gekozen heeft, die op zijn standpunt de ware was. Doch juist op het verschil van standpunt komt het hier aan. GRIMM schreef voor zijne Dnitsche natie, wier behoeften niemand beter dan hij kon beoordeelen. Maar verschillend zijn de eischen onzer meer practische Nederlanders. Zij verlangen van het Woordenboek meer stellige onderrichting. Zij willen dat de schrijver hen voorlichte, hun te gemoet kome met de vruchten zijner ervaring. Eene woordverklaring als die in het *Deutsches Wörterbuch* kan hen niet bevredigen.

¹⁾ Het verdient opmerking, dat in het gedeelte, door WILHELM bewerkt (de letter D), de regel niet zoo volstrekt wordt toegepast als in de artikelen van de hand zijns broeden. Men vindt daar bij een aantal woorden eene korte omschrijving, die zeker aan de meeste lezers zeer welkom is. Ook HILDEBRAND, en vooral jEYXE en LEXER, houden zich niet zoo sirene aan het voorbeeld van JACOB GRIMM.

²⁾ Zie uJasr, bl. xxxix—XLI.

Zij laat te veel onzekerheid over; de lezer weet niet altijd uit hetgeen hem wordt aangeboden een duidelijk beeld te ontwerpen. Meer dan eens is 't mij gebeurd, dat ik, bij eenigen twijfel aangaande de juiste beteekenis van een Hoogduitsch woord, bij GRIMM niet vond wat ik wenschte, en een ander boek moest opslaan, om het antwoord op mijne vraag te bekomen. Wordt de verklaring door omschrijving gegeven, dan is zoo iets niet te duchten. Doch alles hangt af van den aard en de wijze van die omschrijving. De bezwaren, door GRIMM tegen *langtveilige definitionen*" ingebracht, geef ik volkomen toe. Wetenschappelijke of wijsgeerige bepalingen, die de zaak in haar wezen en hare eigenschappen volledig en nauwkeurig uitdrukken, zijn in een taalkundig woordenboek niets dan dorre schoolgeleerdheid. Op de meest gewone woorden toegepast (als *tafel* en *stoel*, *neus* en *hand*, die GRIMM als voorbeelden aanhaalt), zijn zij ronduit belachelijk. En zij beantwoorden niet eens aan het oogmerk. Eene eigenlijke *definitie*, in dezen zin opgevat, is alleen verstaanbaar voor hem, die de zaak vooraf reeds kent. Zij is de vorm, waarin men zich rekenschap geeft van de juistheid zijner kennis; maar niet het middel om dengene te voldoen, die inlichting verlangt. Geheel iets anders is de omschrijving, die wij beoogen. Zij geeft het begrip van het woord slechts in de hoofdtrekken en bij benadering aan, met vermelding van de eigenaardigheden die er onafscheidelijk van zijn, doch met eerbiediging van de ruimte die aan elke beteekenis toekomt. Zoo is zij volstrekt geene beperking van het vrije leven des woords. Zij is alleen eene voorloopige schets, eene aanwijzing, bestemd om den lezer voor te bereiden op de straks volgende aanhalingen en opmerkingen, die dan op hare beurt de gegeven omschrijving ophelderen, aanvullen en tot in de fijnere onderdeelen uitwerken. Bij alledaagsche woorden moet natuurlijk met beleid worden gehandeld. Zóó ingericht, zijn onze verklaringen, meen ik, noch belemmerend noch overtollig, maar werkelijk naar de behoeften onzer landgenooten berekend, — indien het ons althans heeft mogen gelukken in de uitvoering van ons plan de juiste maat te betrachten.

De uitlegging alleen te geren door toevoeging van het Latijnsche woord, acht ik aan vrij wat bedenking onderhevig. Waar het wetenschappelijke kunst- termen betreft, namen b. v. van dieren of planten, is zeker de vermelding van den Latijnschen naam het eenvoudigste middel om allen twijfel weg te nemen en hem, die meer verlangt te weten, naar den zoöloog of botanicus te verwijzen. Doch in andere gevallen komt mij die vertaling niet doelmatig voor. Schreef

men alleen voor geleerden, ja, dan ware er geenerlei bezwaar. Maar het Woordenboek is voor de geheele beschaafde natie bestemd. Het moet voor iedereen verstaanbaar zijn, ook al heeft hij geene classieke opvoeding genoten. Het moet vooral de onderwijzers in de gelegenheid stellen, zich met den rijkdom en de schoonheid der moedertaal vertrouwd te maken, de juiste beteekenis der woorden te leeren doorgronden. Verklaart men die in het Latijn, het zal menigeen afschrikken, menigeen ook, die inlichting zoekt, in verlegenheid laten. Daarenboven is aan het gebruik van die vreemde taal een tweeledig gevaar verbonden. De woordenboekschrijver zelf kan zich licht vergissen in de ware kracht eener Latijnsche uitdrukking, en door het bezigen van een verkeerden term onwillekeurig den lezer op een dwaalspoor brengen. Of weet hij, volkomen voor zijne taak berekend, altijd het juiste woord te kiezen, wie verzekert hem, dat de lezer, die misschien een minder fijn Latinist is, dit in denzelfden zin zal opvatten? Hoeveel abuizen kunnen niet woorden veroorzaken als *cadaver*, *continuo*, *perpetuus* en dergelijke, die veelal onjuist worden verstaan! Waarom tot zulke misvattingen aanleiding te geven, terwijl men in zijne eigene taal terstond door iedereen wordt begrepen?

Ik gaf reeds te kennen, dat elke omschrijving de beteekenis van een woord slechts bij benadering verklaart. Om er het volle licht op te doen schijnen, zijn *aanhalingen* onmisbaar, voorbeelden aan de werken van vaderlandsche schrijvers ontleend. Er is geen punt, het Woordenboek betreffende, dat door het groote publiek zoo averechts wordt beoordeeld als dit vraagstuk der citaten. Men klaagt dat zij zoo talrijk zijn, en verbaast zich dat wij zooveel getuigen oproepen, „om de beteekenis van bekende woorden te bewijzen.” Ziedaar al aanstonds de oorzaak van het misverstand. Men beschouwt onze aanhalingen als *bemjtsplaatsen*. Doch die voorstelling is te eenen male onjuist. Bewijsplaatsen komen te pas b. v. in een Middelnederlandsch Woordenboek, waar men den zin van verouderde thans onbekende termen door voorbeelden staven moet. Ook in ons werk treft men ze van tijd tot tijd aan, t. w. waar het verouderde of ongewone woorden geldt, wier bestaan en wier beteekenis moet worden bewezen. Maar in alle andere gevallen hebben onze aanhalingen eene geheel verschillende strekking. Een woord, op zich zelf genomen, is een bloote klank, eene ijdele abstractie. Eerst in verbinding met andere woorden wordt het de uitdrukking, het beeld eener gedachte. Eerst als onderdeel van een volzin verkrijgt het ziel en leven. Om derhalve den zin en de kracht van een woord in waarheid te ver-

klaren, moet men het te beschouwen geven in den kring en in het verband, waarin het zijn wezen openbaart. Dat bereikt men door passende voorbeelden, uit de dagelijksche spreektaal gegrepen of uit geschriften aangehaald. Daar ziet men het woord in leven en werking. Met welke andere woorden het pleegt samen te gaan en met welke het afwisselt; welke wijzigingen van vorm het aanneemt; welke attributen er aan worden toegekend; binnen welke grenzen de beteekenis, enger of ruimer opgevat, zich beweegt; welke spelingen en schakeeringen het toelaat: kortom alles, wat strekken kan om het in al zijne eigenaardigheid te doen kennen, dat vertoonen de gezamenlijke citaten in een aanschouwelijk tafereel. De voorafgegane omschrijving heeft enkel de hoofdtrekken geschetst; de aanhalingen voegen er de fijnere toetsen' en tinten aan toe, en voltooiën het beeld ¹⁾. Zij schilderen voor het oog van den geest wat geene bepaling kan uitdrukken, en wat toch kenmerkend is voor het juiste begrip. Men gevoelt dat zij, om aan deze bestemming te voldoen, niet te karig toegemeten mogen worden. Er moet verscheidenheid wezen, om iederen trek te doen opmerken, die tot de volledige voorstelling behoort, en den waren aard des woords getrouw af te spiegelen. Daarom moeten zij ook met oordeel en smaak gekozen zijn, altijd duidelijk en treffend, liefst kort en puntig, geestig van inhoud en zuiver van vorm. Zoo wordt aan de dorre woordverklaring leven en frischheid bijgezet, en het geheel, nu met het licht van dichtkunst en welsprekendheid bestraald, bevredigt niet alleen het verstand, maar verheldert en veredelt het taalbewustzijn, en maakt een weldadigen indruk op het gemoed. Zoo verkrijgt tevens de letterkunde haar recht, en aan het talent der schrijvers, die van den rijkdom der taal het volle gebruik wisten te maken, wordt rechtmatige hulde bewezen.

Dat wij ons in het bijbrengen van voorbeelden niet lichtvaardig hebben toegegeven, daarvan zijn wij ons eerlijk bewust. Het publiek ziet alleen de aanhalingen, die wij mededeelen, maar denkt er veelal niet aan, dat zeker een driedubbel aantal uit de verzamelde uittreksels, na toetsing en keuring, door ons is weggelaten. Wij geven slechts datgene wat uit een grooteren voorraad met zorg is uitgezocht. Dat hier of daar wellicht een enkel citaat meer geschrapt

¹⁾ Het noodzakelijk verband van de omschrijving met de aanhalingen, als bestemd om samen eene eenheid te vormen, hebben wij dan ook bij de bewerking met alle zorg in het oog gehouden. Het is onze vaste gewoonte, iedere omschrijving, by wijze van proef op de som, aan de gezamenlijke citaten te toetsen en daarnaar, zoo noodig, te wijzigen.

had kunnen worden, wil ik niet betwisten. Wij zullen gaarne pogen zooveel mogelijk de spaarzaamheid in acht te nemen. Maar gerust durven wij verklaren, dat wij naar ons beste weten niets hebben opgenomen zonder bepaalde reden en goed overleg.

De schrijvers, aan wier werken onze aanhalingen ontleend zijn, vertegenwoordigen het gansche tijdvak onzer letterkunde van omstreeks 1580 tot op onze dagen. Aan de beroemdste namen is natuurlijk de grootste oplettendheid gewijd. De meest bevoegde getuigen verdienen in de eerste plaats te worden gehoord. Doch ook van minder bekende auteurs hebben wij de uittreksels, waar die ons bruikbaar voorkwamen, niet versmaad. Men heeft zich daarover verwonderd en gevraagd, of wij dan b. v. een ZEEUS, een VERSTEEG, een NOMSZ en dergelijken als gezaghebbend erkenden. Reeds vroeger, toen bij eene andere gelegenheid dit punt ter sprake kwam, heb ik opgemerkt, dat die onderscheiding tusschen al of niet gezaghebbende schrijvers voor onze taal onbestaanbaar is. „Zij moge," zeide ik ¹⁾, „nuttig en noodig zijn voor de Romaansche talen, waar uit den aard der zaak, daar het inwendige leven der taal in het bewustzijn der natie verdoofd is, alleen het gezag eener door allen erkende uitspraak kan beslissen; maar bij de levende en bloeiende talen van den Germaanschen stam, waar nog het taalgevoel onverzwakt en onverbasterd spreekt in den boezem des volks, daar ware een gezag, aan bepaalde namen verbonden, een vergrijp tegen de vrije ontwikkeling der taal. Geen schrijver heeft hier gezag, dan voor zooveel hij getrouw blijft aan de wetten, door de taal zelve gesteld. Waar een middelmatig schrijver die wetten eerbiedigt, daar heeft zijn voorbeeld in zooverre gezag; waar een BILDERDIJK of VAN DER PALM eene enkele maal die wetten mocht hebben geschonden, wordt door den glans hunner namen de dwaling niet gewettigd." Daarom konden ook *dit minorum gentium* met vrucht voor ons doel worden gelezen. Niet de naam der geraadpleegde schrijvers, maar het gehalte der aanhalingen: ziedaar waar alles op aankomt. Voor 't overige spreekt het vanzelf, dat het volstrekt ondoenlijk was, alle letterkundige geschriften geregeld door te werken en uit alle een volledig stel citaten te verzamelen. Hoe groot ook het aantal zij der namen, die wij op onze lijst mochten plaatsen, er blijven altijd eenige ontbreken, die wij ongaarne missen. Zooveel mogelijk trachten wij de leemten, die zich voordoen, gaandeweg aan

¹⁾ Zie Eerste Verslag, bl. 31.

te vullen. Zoo zijn nog onlangs uittreksels gemaakt uit de werken van JAN LUYKEN, die tot dusverre te weinig gebruikt waren. Maar op een zoo onafzienbaar veld heeft men nooit afgedaan. Gelukkig behoeven wij niet te vreezen, dat wij met te schaarsche bouwstoffen hebben gearbeid.

Om onze taak, wat de woordverklaring betreft, des te beter te vervullen, hebben wij nog een middel te baat genomen, waarvan wij eene heilzame werking mochten verwachten: de opzettelijke behandeling der *synoniemen*. Niets is leer-rijker om de eigenaardige beteekenis van een woord ten volle te verstaan, dan de vergelijking met de geheele groep van zinverwante woorden, die hetzelfde hoofdbegrip, maar met verschillende bijbegrippen en wijzigingen te kennen geven. Niets kan meer strekken om de schrijftaal te veredelen, dan de fijne opvatting en gelukkige aanwending der verscheidenheden, die de synoniemen aanbieden; want zij zijn niet alleen als zoovele kleuren en tinten om den stijl bevallig te schakeeren, maar hare volledige erkenning is zelfs de noodzakelijke voorwaarde, zonder welke geene waarheid of nauwkeurigheid van uitdrukking kan bestaan. Te recht was derhalve in ons Ontwerp bepaald, dat het Woordenboek ook in dit opzicht ten goede moest medewerken. Wij hebben niet geaarzeld daaraan gevolg te geven. Al de woorden, die tot eene zekere categorie van beteekenis behooren, vereenigen wij onder het hoofdwoord, dat het algemeene begrip van die beteekenis het ruimst vertegenwoordigt; daar worden de onderscheidene wijzigingen van dat begrip, zooals zij zich in de verzamelde synonyma voordoen, in een geregeld overzicht verklaard, terwijl bij elk der zoo behandelde woorden, op zijne eigene plaats, verwezen wordt naar het hoofdwoord, waar de verklaring der synonymiek is te vinden. Ik stem gaarne toe, dat wij hiermede eene belangrijke uitbreiding van den arbeid op ons namen, die, hoe nuttig ook, niet volstrekt gevorderd werd. Wanneer al de woorden, een voor een, goed uitgelegd zijn, dan is inderdaad alles gezegd wat noodig is om ook de synonymieke eigenaardigheden te doen kennen. De lezer heeft slechts de verschillende artikelen te vergelijken, om tot het besef te komen, waarin het kenmerkend onderscheid van al die woorden bestaat. Doch er is een tweeledig bezwaar. Niet altijd heeft de lezer al de woorden, die gezamenlijk eene groep uitmaken, terstond voor den geest. En het opzoeken en vergelijken van al die artikelen, in ettelijke deelen verspreid, is een omslachtig en tijdroovend werk. Door de hoofdzaken in een overzicht te vereenigen, komt men hem te gemoet en maakt hem de voorstelling gemakkelijk. Voor onze Nederlandsche taal in 't bijzonder was

dit hulpmiddel dubbel gewenscht. De gebroeders GRIMM konden in hun *Wörter-buch* de synoniemen onaangeroerd laten, omdat Deutschland in de afzonderlijke werken van STOSCH, van EBERHARD, MAASZ en GRUBER, en vooral van WEIGAND, bruikbare handleidingen voor dit onderwerp bezat ¹⁾. Doch bij ons is het, helaas! anders gesteld. Het boek van BRUINING komt geheel niet in aanmerking. Dat van WEILAND en LANDRÉ, voor dien tijd niet zonder verdienste, is voor de behoeften van onze dagen verouderd ²⁾. DE FLINES, MULDER en NASSAU hebben slechts proeven gegeven: de laatste uiterst keurige, maar toch niet meer dan enkele proeven. Hier was dus op dit gebied nog alles te doen. Waarom zonden wij, eenmaal geroepen om aan de woordverklaring onze zorgen te wijden, ons niet beijveren aan onze landgenooten ook dezen dienst te bewijzen?

Het beginsel, waarvan wij bij het bepalen der synonymieke onderscheidingen moesten uitgaan, kon geen oogenblik twijfelachtig zijn. Het was reeds in het Ontwerp aangewezen. Aan geen gezag van eenig dichter of schrijver, van welken rang ook, mocht hier de uitspraak verblijven; geen voorbeeld van een Nederlandschen RACINE of BUFFON mochten wij opdringen, om de vrije taal te overheerschen. Maar evenzeer hadden wij ons te wachten voor de gevaarlijke dwaling, die nog vrij algemeen als onbetwistbare waarheid geldt, dat de beteekenis der woorden zou afhangen van de etymologie ³⁾. Niets is meer met de geschiedenis der taal en met de stellige feiten in strijd. De zin van een woord kan door de etymologie worden *verklaard*, maar wordt er niet door *bepaald*. De afleiding wijst slechts het vage gronddenkbeeld aan, niet de fijnere opvattingen en toepassingen, waarin zich dat denkbeeld allengs gesplitst heeft, en waarop het hier juist aankomt. Ook bepaalt zij alleen de beteekenis, die het woord bij zijne geboorte gehad heeft. Doch in het leven van ieder woord vallen allerlei veranderingen en wisselingen voor. Schier geen enkel, welks beteekenis in den loop der tijden

¹⁾ Later (1871) verscheen nog het verdienstelijk *Wörterbuch Deutscher Synonymen* van SANDERS.

²⁾ Ter billijke waardeering van hun arbeid mag men niet voorbijzien, dat de juiste opvatting der synonymieke onderscheidingen zich eerst in deze eenw zooveel fijner ontwikkeld en in het bewustzijn der natie gevestigd heeft. En hun werk dagteekent reeds van 1821. In ons Ontwerp (bl. 54) heb ik het wat al te streng beoordeeld en te veel met dat van BRUINING over éénen kam geschoren. Hun boek is verouderd, ja, maar ook ten deele omdat de taal aan hun boek ontgroeid is.

³⁾ Zeer gewoon vooral is deze dwaling bij onze juristen en theologen. Zoodra er twijfel bestaat omtrent de juiste beteekenis van eenig woord, gaat men aanstonds dat woord etymologisch ontleden en op die (ware of onware) afleiding zijne redeneeringen bouwen. Die methode is geheel verkeerd. Zij is de vruchtbare moeder van talrijke onjuiste voorstellingen. Mijne Academische toehoorders heb ik daar meermalen tegen gewaarschuwd en hen met afdoende bewijzen van de waarheid myner bewering overtuigd.

niet aanmerkelijk is afgeweken van het oorspronkelijk begrip. Sommige geven thans vlak het tegendeel te kennen van hetgeen onze voorouders er door verstonden ¹⁾. De etymologie kan derhalve niet tot richtsnoer verstreken bij het bepalen der eigenaardigheden onzer hedendaagsche zinverwante woorden. Alleen bij nieuwgevormde uitdrukkingen, wier oorsprong nog volkomen duidelijk spreekt, heeft zij iets te beslissen. Maar in verreweg de meeste gevallen hangt alles af van het beschaafde gebruik, zooals zich dat langzaam onder velerlei invloeden heeft gevormd. Het raadplegen der levende, der gesprokene taal, dat is het ware, het eenige middel om hier met zekerheid te werk te gaan ²⁾. Er leeft in ieder onzer een onmiskenbaar besef van de juiste kracht van elk woord tot in de fijnste schakeeringen. Bij den een is dat besef tot eene heldere voorstelling ontwikkeld, bij den ander is het niet meer dan een donker halfsluimerend gevoel; maar bij allen bestaat het, en juist omdat het aan allen gemeen is, zegeviert het telkens op iedere verbastering, die de fijnheden der taal, nu ginds, dan elders bedreigt. Dat besef bij zich zelve te versterken, met een open oor, met trouw en volharding te luisteren naar de levende volkstaal, en — vrij van alle vooroordeelen — zich rekenschap te geven van hetgeen zij ons leert: ziedaar wat de taalbeoefenaar te doen heeft, om hier het rechte spoor te volgen. Zóó kan hij de begripwijzigingen opsporen en bepalen, die werkelijk in de taal bestaan, maar tevens zich hoeden voor een misslag, waartoe men zoo licht vervalt: door overmaat van scherpzinnigheid kunstmatige onderscheidingen te verdichten en de taal zelve vooruit te loopen ³⁾. Moge het ons gelukt zijn, deze fout te vermijden en voor eene verstandige behandeling onzer Nederlandsche synonymiek een goeden grondslag te leggen.

Ons overzicht van den inhoud en de inrichting van het Woordenboek zal den lezer overtuigd hebben, dat wij naar een welberaamd plan en naar vaste

¹⁾ Verg. *yrijnen* (nu *schreien*, voorheen *lachen*); *opdoe* («*de tafel dekten*, v. *afnemen*); *opfo^M* («*f-tchaffen*, v. *intelltn*); *ophemelen* (*met hoogen lof verheffen*, v., *wegstoppen*), enz.

²⁾ Het spreekt wel vanzelf, dat ik door het aanbevelen der gesprokene taal, als richtsnoer bij de bepaling der synoniemen, volstrekt niet bedoel het raadplegen onzer schrijvers buiten te sluiten. Al mag hun geen beslissend *geiag* worden toegekend, zij mogen en moeten toch gehoord worden, omdat zij mede getuigen, en wel zeer bevoegde getuigen zijn van de gesprokene taal.

³⁾ Over dit gevaar bij de behandeling van zinverwante woorden, het maken van onderscheidingen wt*r geen onderscheid bestaat, vergelijkte men de zeer juiste opmerkingen van K. r. BECKKR, *Das Wort in seiner organischen Vervituttung*, hl. 298 vlg.

beginselen handelen. Maar het zal hem tevens eenig denkbeeld hebben gegeven van de velerlei moeilijkheden, aan onze taak onafscheidelijk verknocht. Dat zijn echter de eenige niet, die wij te boven moeten komen. Onder de bewerking doen zich telkens nieuwe zwarigheden voor, meer dan wellicht menigeeen vermoedt. Om een billijk oordeel te vellen, is het goed die van nabij te kennen. Ik kan niet beter doen dan hier de schets te herhalen, die ik vroeger gaf, toen wij pas aan het stellen van onze eerste artikelen begonnen waren, en die sedert bij dagesjksche ervaring maar al te getrouw is gebleken ¹⁾:

„Bij het opstellen van een woordenboek dringt zich een heirleger van vragen op, die u van alle kanten bestormen en niet zelden in de grootste verlegenheid brengen. Gij meent een voldoende antwoord te hebben gevonden; maar daar doen zich nieuwe gevallen voor, die zich naar dat antwoord niet willen plooiën, tegenstrijdige feiten doorkruisen elkander: *gij* moet eene andere oplossing vinden, die beter proef houdt. Niet zonder vallen en opstaan leert *gij* allengs den weg op dat hobbelig pad.

Laat mij een oogenblik stilstaan, om van de bezwaren, waarmede de lexicograaf te worstelen heeft, eene schets te geven. Ik grijp uit den overvloed, wat het naast voor de hand ligt

Daar zet hij zich aan den arbeid. Zijn eerste werk is, eene keuze te doen uit de massa der verzamelde woorden. Welke zal hij opnemen, welke niet? Is dit eerste verouderd te achten, of heeft het nog levenskracht overgehouden? Is dat tweede werkelijk in gebruik, of alleen een verzinzel geweest van een vindingrijk brein? Is dat derde goed Nederlandsen, of moet het als een germanisme worden uitgeschoten? Komt aan dit vreemde woord hier, of aan die samenstelling daar, eene afzonderlijke plaats toe? Zoo ja, moet dan ook die geheele reeks van soortgelijke uitdrukkingen worden opgenomen? Zoo neen, moeten dan al die andere wegblijven? Waar is de grens? Waar de maatstaf die nimmer faalt? Hoe tusschen het te veel en te weinig het juiste midden te kiezen?

Maar de keuze is geschied. Hoe nu het woord te behandelen? Daar dringt zich een twijfel op omtrent de etymologie. De gevoelens der taalkundigen loopen verre uiteen. Men vergelijkt ze nauwkeurig, weegt en beproeft, maar de duisterheid neemt toe, en voor hetgeen men gisteren stellig meende te weten, treedt heden de nederige bekentenis in de plaats, hoeveel er nog aan ons weten ont-

breekt. En nu de beteekenissen. Hoe die uit één beginsel af te leiden en in geregelde volgorde te rangschikken? Zal die volgorde de logische of de historische zijn? Beide hebben haar onmiskenbaar recht; maar hier leidt de ééne, daar de andere tot verwarring; want de logische opvolging der begrippen en de gang der feiten in de historie der taal zijn niet zelden met elkander in strijd. Die eene betekenis, die de logische gevolgtrekking van die andere schijnt, heeft misschien twee eeuwen vroeger bestaan. Die gansche reeks van gewijzigde opvattingen, die gij met zorg achter elkander schikt, als de geledingen eener historische ontwikkeling, zijn wellicht aan de volheid der mensche-lijke gedachte als in éénen adem ontsprongen. Gij bespreekt daar een werkwoord ; gij deelt nauwkeurig af tusschen het onzijdig, bedrijvend en wederkeerig gebruik. Ik stem het toe, gij kunt niet anders handelen; maar toch is uwe scheiding in den grond niets dan willekeur, want in het leven der taal is dat alles niet angstvallig afgepaald, maar het loopt dooreen en vloeit in elkander over met duizenderlei tinten, niet zelden ook voor het geoefendste zintuig nauw-lijks waarneembaar. Het leven kent geene systematische indeelingen, geene splitsing in hoofdstukken en paragrafen; het kent eindelooze verscheidenheid, maar in prachtige eenheid opgelost. Is dus uwe geheele methode niet een vergriep tegen het leven der taal? Inderdaad, de lexicograaf is te vergelijken met den anatoom, die de werktuigen en verrichtingen des lichaams niet kan beschrijven, dan door het zielloos lijk te ontleden, en datgene te scheiden wat alleen in ouderlingen samenhang en levend verband geweest is wat het geweest is. Ik erken, dat mij hier een ideaal voor oogen zweeft, en men is billijk genoeg, om van een woordenboek geene afspiegeling van een ideaal te verwachten: men wil zich gaarne tevredenstellen met de onvolkomene beschrijving der taal, die het alleen in staat is te geven. Maar ik bedoelde ook niets anders, dan in een paar trekken te doen gevoelen, hoeveel beleid en behoedzaamheid, hoeveel opmerkingsgave en geoefenden tact de woordenboekschrijver behoeft, die de bezwaren, aan zijne taak verbonden, zooveel mogelijk wil overwinnen, en althans bij benadering streven naar het nimmer bereikbare doel: van eene levende taal een levend beeld te malen.

Nog sprak ik niet van de moeilijkheden, die de spraakkunst oplevert met al hare twijfelingen en ingewikkelde vragen; noch van het teedere punt der bepaling of omschrijving van de betekenis der woorden; noch van de keuze van gepaste aanhalingen, om die betekenis in het licht te stellen; noch van

het gewichtige vraagstuk der synonymiek; noch van de bij uitstek praktische bedenking: hoe uitgebreid een artikel mag wezen. Gij tracht naar beknoptheid en spaarzaamheid; maar gij loopt gevaar onvolledig te worden. Gij geeft toe aan de zucht om niet te verzwijgen wat werkelijk belangrijk is; maar daar zwelt n w boek aan tot een onrustbarenden omvang: gij moet weder besnoeien en inkrimpen, somtijds, in spijt van eene betere inspraak, n een pijnlijk offer getroosten. „Elfen is kwaad treffen," die spreuk is hier duchtig van toepassing; maar gelukkig, dat tevens „de ondervinding de beste leermeesteresse is." Zij moet ons leeren overal het juiste pad te betreden, dat rechts noch links afdwaalt. Zij moet ons besturen, ook waar het de beantwoording geldt van die tallooze vragen, die alleen den niterlijken vorm betreffen, maar niettemin van beslissenden invloed kunnen zijn op het welslagen der geheele zaak. Hoe de verdeelingen en onderverdeelingen in te richten? Welke verkortingen te gebruiken? Wat met staande, wat met loopende letters te drukken? Welk stelsel van scheiteekens aan te nemen? Hoe altijd een helder overzicht te waarborgen en het naslaan gemakkelijk te maken? Hoe?... maar genoeg reeds. Wie ooit zich met een soortgelijken arbeid heeft beziggehouden, weet bij ervaring, hoe de eene vraag de andere verdringt, en hoeveel hoofdbrekens menigmaal de oplossing kost."

Bemoedigend is de gedachte, dat wij op de leermeesteres, die ik zoo even roemde, niet tevergeefs hebben vertrouwd. De ondervinding heeft onze wankel schreden allengs bevestigd, menig bezwaar weggeruimd, op menige vraag, na langdurig wikken en beproeven, een bevredigend antwoord gegeven. Moge zij ons ook verder helpen om den arbeid zoodanig voort te zetten, dat het Woordenboek meer en meer aan zijn doel beantwoorde en eenmaal zijne bestemming vervulle!'

IU. DOEL EN BESTEMMING.

„*Woordenboek der Nederlandsche Taal*," zoo luidt de titel van ons werk. Ik weet niet, wie dien naam *woordenboek* heeft uitgedacht. Eerst tegen het einde der 16de eeuw is het woord in gebruik gekomen. PLAHTIEN noemde zijn boek nog „*Thesaurus Theutonicae Linguae*" en „*Schat der Neder-duytscher Spraken*." KILIAAN koos een Latijnschen titel: „*Etymologicum sive Dictionarium*." Maar in SPIEGHEL'S *Twe-spraak van de Nederduitsche Letterkunst*, in 1584 uitgegeven,

leest men (bl. 92): „*woordboeck*, dats *dictionarium*." Ziedaar het oudste mij bekende voorbeeld. In 1618 gaf MELLEMA zijn werk in het licht, „*Den Schat der Duytscher Tale*" geheeten. In de voorrede spreekt hij van „desen *Dictionaris* ofte *Woorden-boec*," en boven de eerste bladzijde leest men: „*Woordenboeck*." Destijds was echter de naam nog volstrekt niet gewoon. HOOFT schrijft 31 Juli 1629 aan zijn zwager BAAK, met betrekking tot een woord dat hij door *legger* vertaald had: „Ik heb 't in de *Woordboeken* niet kunnen vinden. Doch en heb mijn voorneemst *Woordboek*, oft *Woordenaar*, hoe men op 't Duits heeten wil, niet hier"; en straks daarop noemt hij „den Franschen *Woordenaar*." Op den kant wordt *woordboeken* door *dictionarien* verduidelijkt ¹⁾. Hij kende dus beide: *woordboek* en *woordenaar*, maar was nog onzeker hoe het in onze taal heeten moest, eu achtte eene verklaring niet overbodig. Jammer, dat *woordenaar* het niet gewonnen heeft! Dat was veel teekenachtiger dan een samengesteld woord. JACOB GRIMM, die ons *woordenaar* niet kende, gevoelde dit fijn, toen hij met blijkbaar leedwezen vroeg, waarom het Oud- en Middelhoog-duitsch niet *wortari*, *wortcere* gezegd had ²⁾. Maar ook voor óns was die naam niet bestemd. *Woordenaar* geraakte in onbruik. *Woordboek* schijnt niet lang geleefd te hebben: het werd al spoedig voorgoed door *woordenboek* vervangen, zooals wij reeds bij MELLEMA vonden. In 1644 sprak DE BRUNE van „een Grieksch *woordenboek* ³⁾." Toen was dat dus al de gewone naam geworden. Uit onze taal ging het woord in 't Hoogduitsch over. Het oudste voorbeeld, dat men van *wörterbuch* kent, is van 1640. Een tijdlang stonden ook bij onze naburen *wörterbuch* en *toortbuch* nevens elkander, maar ook bij hen behield het eerste de overhand ⁴⁾. De Denen en Zweden daarentegen, die de uitdrukking mede overnamen, gaven aan *ordbog* en *ordbok* de voorkeur. In Engeland volgde men het model van Frankrijk: een *wordbook* kwam niet in gebruik, men behielp zich met *dictionary* ⁵⁾.

¹⁾ Hoorr'g *Sritven* (mtg. van Dr. VAN VLOTWC), I, bl. 865. De kanttaekening itaat in de uitgave van HIJTBBCOPI*, bl. 147.

²⁾ Inleiding op net *Deutichei WörterbwH*, bl. ix.

³⁾ *Jolt en Enut*, bl. 327.

⁴⁾ Het oudste voorbeeld van *tcörrierbuch*, dat GRIMM kende, was van 1710. Maar uit de latere roededee-lingen van HILDBRAND is gebleken, dat het voord reeds in een stuk van 1640 voorkomt Zie de Voorrede op bet Vde Deel van bet *Devtsches Wörterbuch*, bl. III vlg., waar men ook de voorbeelden van *Kort/rucA* vindt aangehaald.

⁵⁾ Geheel onbekend is *wordbook* toch niet. JOHNSON gebruikt het in ijne verklaring van het woord *Dictionary*.

Wij hebben niet gearzeld, den naam *woordenboek* op den titel te behouden. Van den eersten tijd af, dat eene verzameling van onzen taalschat als eene nationale behoefte erkend werd, had men altijd dat woord gebezigd. De Leidse Maatschappij, het Instituut, de Congressen, het publiek, alle hadden een *woordenboek* verlangd; en al was in den loop des tijds de voorstelling, die men zich van de zaak vormde, aanmerkelijk uitgebreid, de naam bleef natuurlijk dezelfde. Het zou aanmatiging en ongepaste nienwigheidszucht geweest zijn, daarvan af te wijken. Toch moet ik guluit bekennen, dat die naam, in toepassing op onze vaderlandsche onderneming, mij altijd tegen de borst heeft gestuit, omdat hij den aard van het werk, dat wij beoogen, volstrekt niet uitdrukt en noodwendig tot velerlei onjuiste opvattingen en beoordeelingen aanleiding moest geven. Door een *woordenboek* verstaat men gewoonlijk een handboek, dat men raadpleegt als men antwoord begeert op eene taalkundige vraag, een boek van dagelijksch gebruik, een boek zooals de schoolknaap onder den arm draagt of de koopman op zijn kantoorlessenaar vóór zich plaatst. Men heeft ook uitvoerige en geleerde woordenboeken, voor de wetenschappelijke studie van vreemde talen bestemd. Bij alle staat echter de practische behoefte op den voorgrond, het opzoeken van hetgeen men op een gegeven oogenblik wenscht te weten. Het spreekt wel vanzelf, dat wij dit niet willen uitsluiten. Aan dien eisch behoort elk woordenboek te voldoen. Maar dat is toch niet de hoofdzaak, die wij bedoelen. Ons plan heeft eene ruimere strekking. In onze dagen, nu de taalwetenschap zich eerst recht van hare roeping bewust is geworden, nu zij de hooge beteekenis der moedertaal als uitdrukking en onderpand der nationaliteit helderder dan ooit te voren beseft, kon voor onzen lexicographischen arbeid geen ander voorbeeld het richtsnoer zijn, dan de grootsche schepping, waarmede het genie der gebroeders GRIMM de Duitsche natie verrijkt heeft. In den jongsten tijd beijveren zich Engeland en Italië, dat voorbeeld na te streven, en op groote schaal, gesteund door ruimte van hulpmiddelen, heeft men daar het werk ondernomen. Het kan Nederland niet tot oneer verstreken, dat het die beide rijken vóór geweest is, om het denkbeeld der GRIMM'S — zij het al met beperkte krachten — ook voor ons vaderland te verwezenlijken.

Op den titel van een werk, aan de Nederlandsche taal gewijd, een vreemd woord te gebruiken, ging niet aan. Wij zouden het anders gaarne „*Nederlandsch Taalmuseum*” genoemd hebben. Dat is de ware naam, die ons plan in zijn we/fin en karakter kenschetst. De naam is afkomstig van den heer ALBERDINGK

THIJM, die bij de beraadslagingen in de beide eerste Congressen beter dan anderen de bestemming doorzag van een woordenboek, zooals de natie behoefde. Hij wenschte „eene schatkamer van al de rijkdommen onzer moedersprake", een „Nationaal Museum der taalvormen ¹⁾". Wij hebben er eerlijk naar gestreefd, den wensch te vervullen van den man, die in enkele trekken zoo goed den weg had geweest; want die wensch was ons nit het hart gesproken. Een „Nederlandsch Taalmuseum"! De naam moge menigeen vreemd klinken, maar de zaak zelve heeft aanspraak op de goedkeuring van al wie de hoogere belangen van Nederland waardeert. Men richt musea op voor verschillende zaken van wetenschap en kunst, kostbare verzamelingen, met zorg aangelegd en beheerd. Men heeft ze voor dieren, planten en delfstoffen, voor oudheden, voor schilderijen, beeldhouwwerken, enz. Men stelt ze open voor het publiek, om aan iederen begeerige de gelegenheid te geven zich te goed te doen aan dien rijkdom van leering en kunstgenot. En zon men dan geene schatkamer wijden aan het dierbaarste wat de natie bezit, aan de taal, die wetenschap en kunst zusterlijk vereenigt? de taal, die „de ziel der natie", die „gansch het volk" is, dat heerlijk erfdeel ons door onze vaders nagelaten, het merkteeken onzer zelfstandigheid, den spiegel van onzen eigen geest; de taal, die aan de wetenschap een onafzienbaar veld van kostelijke kennis aanbiedt, en die zelve „een verheven, een uitnemend kunststuk" is, „eene der opmerkelijkste uitingen van den verheven kunstzin, het mensdom door den Vader Daarboven ingestort ²⁾"! Mag zij niet eischen, dat wij haar in eere houden en van die vereering openlijk getuigenis afleggen? Heeft zij geen recht op een welingericht museum, dat al hare schatten, ordelijk ten toon gesteld, aan de geheele natie te aanschouwen en te genieten geeft? Behoort men niet voor de literarische kunst hetzelfde te doen wat men heeft gedaan voor de plastische? Ziedaar dan het doel, dat ons voor oogen moest staan: een Taaimuseum te stichten, naar ons beste vermogen geëvenredig aan de hooge waarde onzer Nederlandsche taal. Hier, waar het geen tastbare voorwerpen geldt, maar slechts onzinlijke beelden van den onstoffelijken geest, is zulk eene schatkamer alleen bestaanbaar in den vorm van een boek. Zooveel te beter. Nn kan het Museum, het Woordenboek, in tal van exemplaren verspreid, in des te ruimeren kring nut doen, des te meer aan

¹⁾ Zie *Band«K*ffH «m M Smlt Conyrtt*, bl. 90, «n «n het *Twttdt Congres*, bl. 160. Verg. ook *Vietteche Warande*, VI, 47. ²⁾ Woorden van den heer AUUKDIDGK THIJM in *Handelingen van Het Tvttdt Congrei*, bl. 144.

zijne bestemming beantwoorden; mits maar de bewerkers zich altijd bewust blijven van den aard en de strekking hunner taak.

Uit deze bepaling van het wezen onzer onderneming vloeit onmiddellijk eene heilzame waarschuwing voort. Het Woordenboek moet geen wetboek zijn, geen middel om door gebiedende voorschriften de vrije taal aan banden te leggen. Men sticht geen museum van schilder- of beeldhouwwerken, om onze kunstenaars in hunne vrijheid te belemmeren, om hen te leeren, aan welke vaste regelen zij zich hebben te houden. Integendeel, men biedt hun eene ruime keur van meesterstukken uit alle scholen ter bezichtiging, opdat zij het schoone in allerlei vormen en richtingen opmerken en door vergelijkende studie hun kunstgevoel ontwikkelen, maar naar eigen aandrift en zelfstandig, zooals de meesters, wier gewrochten daar ten toon hangen. Evenzoo een museum der taal! Het spreidt al den overvloed der moederspraak voor u uit, niet om u voor te schrijven, welke vormen gij al of niet moet gebruiken, maar om u den rijkdom te toonen, waarover gij naar eigen goedvinden en vrije keuze beschikken kunt. Ziedaar het hoofdbeginsel, waaraan de schrijvers van het Woordenboek altijd getrouw behooren te blijven, en dat de lezers, van hunnen kant, bij het gebruik er van, nimmer uit het oog mogen verliezen. Eeeds meermalen heb ik daarop gewezen, maar nooit kan er met te sterken nadruk op worden aangedrongen ¹⁾). Menigeen, niet gewoon over taal na te denken, of met de voorbereidende kennis niet genoegzaam toegerust, is maar al te zeer geneigd om de uitspraken van een woordenboek, waarin hij vertrouwen stelt, lijdelijk aan te nemen. Dat is zoo eenvoudig en gemakkelijk, het haalt de moeite van eigen onderzoek uit; en als iedereen zoo handelde, dan brak er een tijdperk aan van gulden eenparigheid! Ziet het voorbeeld van Frankrijk, waarnaar wij Nederlanders van Noord en Zuid ons zoo gaarne richten, door gedachtelooze rolgzucht gedreven of door een flikkerenden schijnvlans verblind. Wat doet een Franschman, wanneer hij twijfelt aan de juiste beteekenis van een woord of aan de zuiverheid van een spraakknstigen vorm, wanneer hij onzeker is omtrent eenig punt van spelling of taalgebruik? Wat anders dan zijn wetboek op te slaan, het Woordenboek der Fransche Academie? Daar vindt hij het antwoord op iedere vraag, het stellige en beslissende antwoord, waarvan geen hooger beroep is. Hij neemt

>) Zie mijne *Mededclittge* » *t*» *Opmerkingen betre/ende het Nederland*eh Woordenboek*, in het Achtste Congres te Rotterdam gelezen, U. 18 vlgg., waaruit ik hier — met enkele wijzigingen — een gedeelte overneem. Verg. ook het Ontwerp, bl. 18 en 65, en de warme ontboezeming in het Vierde Verslag, bL 42.

LXXVII

het geloovig aan en volgt het eerbiedig: zoo schrijft *bij gelijk* men behoort te schrijven, en is tegen alle berisping gedekt. Het kan zijn, dat dit stelsel ran mode en gezag onvermijdelijk is voor eene zoo arme taal als het Fransch, die met weinig middelen veel doen moet en alle scheppingskracht mist. In elk geval is dat stelsel niet vreemd bij een volk, zoo gehecht aan beschaafde vormen en zoo gewillig bakkende voor gezag; ofschoon het zelfs daar bij velen krachtigen tegenstand heeft gevonden en eene heftige reactie opgewekt, die niet zelden tot het andere uiterste overslaat. Maar bij ons, vrije Nederlanders, hoekiger en kantiger van natuur, met scherper geteekende individualiteit, en boven alles gefield op onbelemmerde uiting van eigen kracht; in eene taal als de onze, zoo rijk, zoo weelderig, zoo vol van verscheidenheid, zoo tintelende van leven en gloed, en waarin de geest, die de taal heeft geschapen, nog zoo hoorbaar spreekt tot ons innigst besef: hier zon dat stelsel noodlottig en verderfelijk zijn. Het zou de taal stremmen in hare gezonde natuurlijke ontwikkeling, het zon hare levenskrachten ondermijnen, hare vrije beweging verlammen, om te leiden tot eenparigheid, ja, maar tot eene eenparigheid, die niets anders is dan doodsche en doodende eenvormigheid. Gelukkig dat, wel beschouwd, de vestiging van een blijvend taagezag hier niet eens denkbaar is. Beproeve het, wie wil, het fiere Nederlandsch te bedwingen: het duldt geen opgedrongen juk, het spot met de vermetelege poging. Maar al is het kwaad hier weinig te dachten, al kan het onze taal niet op den duur bedreigen, toch kan het tijdelijk insluipen; het kan ongemerkt velen besmetten en gaandeweg zich verbreiden in wijden en wijderen kring. Gemakzucht en al te goedwillig vertrouwen kunnen licht verleiden tot onbedacht berusten in de aanwijzing van voorgangers, wien men gaarne de bevoegdheid om te oordeelen toekent. Tegen die verleiding te waken, is de roeping van elk, die den adel onzer moedertaal met bewustheid waardeert. Tot het ontstaan van dat gevaar althans geene aanleiding te geven, is de dure verplichting van hen, die zich op het verlangen hunner landgenooten met het bewerken van een woordenboek hebben belast. Daarom heeft onze Redactie, van den aanvang af, tot beginsel aangenomen, dat haar werk in geen geval een wetboek mocht worden. Daarom hebben wij, bij elke gelegenheid, met al de kracht die in ons was, de rechten der vrije taal verdedigd en onze stem verheven tegen alle geestdoovend gezag en schoolmeesterlijken dwang. Thans, nu ik nog eens te spreken heb over het doel en de bestemming van onzen arbeid, gevoel ik mij gedrongen nogmaals onze leus te herhalen, nogmaals te waarschuwen,

dat niemand ons eene mate van vertrouwen schenke, die wij zelven niet vragen en niet gezind zijn ons te laten aanleunen. Niet in het doen van beslissende uitspraken en het vellen van vonnissen is de taak van het Woordenboek gelegen: het moet eenvoudig de schatten onzer taal ten toon spreiden in voegzame orde en juist verband; het moet de middelen aanwijzen, waarover elk, die Nederlandsch schrijft of spreekt, vrij te beschikken heeft; het moet ophelderen hetgeen duister is, en hereenigen wat de stroom des tijds heeft gescheiden en uiteengeworpen; het moet eene afspiegeling zijn van al de kleuren en tinten, die de taal in duizenderlei schakeeringen uitstraalt; het moet aan zijne lezers de geheimen der spraak openbaren, hen in staat stellen in haar heiligdom door te dringen en zich in de volheid der aanschouwing te verlustigen. Zoo zal het in waarheid aan zijne bestemming voldoen, en door het kweeken van eigen inzicht en eigen overtuiging den toekomstigen bloei der taal oneindig beter bevorderen dan het nitstekendste wetboek, door de geniaalste keurmeesters ontworpen.

Doch ik verneem eene tegenwerping, die ik niet onbeantwoord mag laten. Hoe? vraagt men, is uw voorbeeld niet in strijd met uwe leer? Gij wilt aan het Woordenboek geen gezag toegekend zien; gij beweert dat het niet geroepen is om voorschriften te geven: en toch, hebt gij niet in menig artikel over verschillende uitdrukkingen een goed- of afkeurend oordeel geveld? Hebt gij niet in menige „aanmerking” taalfouten aangewezen, onjuiste woordvormingen gevonnist, germanismen gebrandmerkt, kortom, u allerlei uitspraken veroorloofd? Hoe dat te rijmen met uw stelsel van vrijheid? Is het niet veeleer nog eene nawerking van die oude Fransche school, waaraan gij meent ontwassen te zijn? Zie het Woordenboek van onze Dnitsche stambroeders. Daar onthoudt men zich zorgvuldig van alle beoordeeling van woorden en vormen. Daar heet het niet: „zus of zoo *moet* het zijn,” maar: „zus of zoo *is* het, want zóó is het gegroeid en geworden.” Daar ademt de lezer de frissche lucht der wetenschap in; bij u riekt hij nog altijd iets van de bedompte schoollucht van voorheen.

Het geldt hier eene zaak van zóó groot belang, en die met de gansche strekking van het Woordenboek in zóó nauw verband staat, dat ik niet verzuimen mag mij nader te verklaren en onze handelwijze te rechtvaardigen. Ik doe het te liever, om zelfs den schijn te vermijden, alsof ik aan de bedenking van een man als HILDEBRAND — want van hem is zij afkomstig — niet al de waarde

hechte, die zij verdient ¹⁾). Alles wel overwogen, zal het blijken, dat ook hier verschil van standpunt het verschil van methode bepaalde.

Het hoofdpunt, waarop alles aankomt, is .de onderlinge verhouding tusschen volksspraak en schrijftaal. Vroeger placht men op de eerste met minachting neder te zien, thans begint men de laatste te miskennen. Toch hebben beide even deugdelijke rechten, maar elk op eigen gebied. Ik heb mijn leven lang met zooveel warmte voor de volksspraak geijverd ²⁾, dat niemand mij verdenken zal van vooringenomenheid, wanneer ik nu eens optreed om de zaak der schrijftaal te bepleiten. Het onderwerp is te uitgebreid om het hier in zijn geheel grondig te behandelen. Enkele vluchtige opmerkingen mogen voor ons oogmerk voldoende zijn.

De volksspraak heeft de oudste rechten. Zij is de taal in haren natuurstaat, zooals zij „gegroeid en geworden" is, onafhankelijk van den menschelijken wil, naar vaste en onveranderlijke wetten, door den aanleg van 'smenschen geest en den aard zijner spraakwerktuigen bepaald, onder velerlei invloeden van afstamming, luchtsgestel, levenswijze, karakter enz. Maar juist omdat zij noodwendig de werking van al die afwisselende omstandigheden ondergaat, wijzigt zij zich naarmate deze veranderen. Zoo verschilt zij van gewest tot gewest, van stad tot stad, van dorp tot dorp, van buurt tot buurt, ja van persoon tot persoon: bij geen twee leden van hetzelfde huisgezin is zij volkomen dezelfde, want van iedere persoonlijke eigenaardigheid ontvangt zij den indruk. Zoo voldoet zij aan de behoeften van het individu en zijne naaste omgeving, maar slechts binnen een beperkten kring. Breidt het verkeer zich uit tot een ruimeren omvang, vormen zich grootere afdeelingen van stamgenooten, komen deze met elkander in een geordend verband, ontwikkelen zij zich tot een volk, tot eene etaatseenheid, dan is de volksspraak niet meer toereikend voor de samenleving van het geheel. Nu begint ééne van die bijzondere spraken op den voorgrond te treden.

¹⁾ In zijne Academische redevoering *Ueber Grimms Wörterbuch in seiner wissenschaftlichen und nationalen bedeutung* (Leipzig, 1869) zegt HILDEBRAND (bl. 9 vlg.): „Um das alte verfauv**., ... es noch die Franzosen und Niederlander zum theil festhalten, weht noch etwas beengende schulluft, wo es uns anklingt: „so uud so musz es sein!“, wie es den schuler aus seiner lateinischen grammatik anklingt; wir brauchen aber die freie luft der wissenschaft, wo es heiszt: „sieh! das ist so und so, denn so ist es gewachsen und geworden — sieh selbst.“

²⁾ Reeds als student in mijne Inleiding op HOOFT'S *Warenar*, later in mijne voorlezing over *De Nederlandsche Taalkunde* (1846), in mijne beide Academische redevoeringen, in het Ontwerp en de Verslagen van het Woordenboek, en verder by alle voorkomende gelegenheden.

Het machtigste en invloedrijkste deel der bevolking geeft den toon; de andere schikken zich naar dat voorbeeld, maar niet zonder zich ook van hunnen kant te doen gelden. Verschillende elementen vloeien ineen, verwerken en wijzigen elkander, en uit die menging en versmelting ontstaat een nieuwe spraakvorm, de gemeenlandsche taal, voor allen geschikt, het merk en de band der eenheid. Bij het toenemen der beschaving wordt die taal het voertuig van hen, die tot het geheele volk spreken in hunne geschriften. Als schrijftaal heeft zij aan hoogere eischen te voldoen. Zij moet nieuwe hulpmiddelen scheppen, het ontbrekende aanvullen en het overtollige uitwerpen, schiften en scheiden, orde en regelmaat vaststellen, zich voegen naar de voorschriften van het berekenend verstand en van den goeden smaak. Zoo geraken volksspraak en schrijftaal van elkander gescheiden. De eerste zet haar natunleven voort in de verscheidenheid der dialecten, ofschoon na niet langer in volkomen vrijheid, want op den duur kan zij den invloed der schrijftaal niet ontgaan. De laatste, van den aanvang af het gewrocht der bewuste werking van den geest, wordt meer en meer een voorwerp van nadenken en studie, meer en meer ontwikkeld, verfijnd, veredeld, om altijd de evenredige uitdrukking te blijven van de stijgende behoeften eener beschaafde natie. Zij is de rijpe vrucht van den vooruitgang der menschheid, eene onschatbare weldaad voor ons geslacht, de hoofdvoorwaarde voor den bloei der letteren. Zij is de afspiegeling en de kracht der nationaliteit, gelijk de volksspraak het is van het individueele leven.

Ik heb zoo straks de taal „een verheven kunststuk" genoemd. Men ziet, zij is het in dubbelen zin. Als volksspraak is zij een kunstgewrocht der scheppende natuur, als schrijftaal een kunstgewrocht van den menschelijken geest. Ik voegde er bij, dat zij wetenschap en kunst zusterlijk vereenigt. Welnu, de volksspraak, dat is het rijk der wetenschap; de schrijftaal behoort tot het gebied der kunst. De wetenschap heeft geen ander object dan de natuur en hare stellige wetten. De wetenschappelijke taalvorscher heeft alleen te doen met de spraak, zooals zij uit en door zich zelve geworden is, met de gesprokene taal, zooals zij leeft en bloeit in den mond des volks. De meest ver-sletene en verminkte woordvorm heeft voor hem niet minder waarde dan de schoonste en keurigste uitdrukking, gelijk voor den botanicus het nietigste onkruid even belangrijk is als de prachtigste bloem. Hij beoordeelt niet het gehalte der woorden en vormen, die hij waarneemt; hij beschrijft ze eenvoudig, bepaalt hunne kenmerken, verklaart hunnen oorsprong en wijst de wetten aan,

die hun leven beheerschen. Maar de taalbeoefenaar, die de schrijftaal tot het voorwerp van zijn onderzoek maakt, betreedt het gebied der critiek. Hij is als de hovenier, die de fraaiste sierplanten uitkiest, ze zorgvuldig kweekt, bevallig groepeerd en tot een liefelijk geheel vereenigt. Hij overweegt de woorden en vormen in verband met het doel, waartoe zij bestemd zijn. Hij tracht de taal naar haren eigen aanleg te ontwikkelen en te volmaken, haar te zuiveren van de smetten die haar aankleven, haar vooruit te helpen op den weg der beschaving, haar meer en meer in overeenstemming te brengen met de eischen der kunst, in wier dienst zij hare roeping heeft te vervullen.

Uit het gezegde is reeds het verschil van standpunt tusschen het Hoogdnitsche en het Nederlandsche Woordenboek gebleken. De ontwerpers van het eerste bedoelden een museum, uitsluitend aan de wetenschap gewijd; de bewerkers van het laatste wenschen het hunne aan wetenschap en kunst beide dienstbaar te maken. In het eene staat de volksspraak overal op den voorgrond; de schrijftaal komt wel in aanmerking, maar toch hoofdzakelijk in zooverre als zij een uitvloeisel en een getuige is der gesprokene taal. In het andere wordt op de rechten van beide gelijkelijk acht geslagen; wij trachten de taal in haren aard, haren oorsprong en hare vorming, naar den eisch der wetenschap te doen kennen, maar tevens voor de toekomst haren bloei te bevorderen naar de behoeften der kunst. De gebroeders OHIMM konden en moesten, naar hun plan, zich onthouden van alle critiek op de verschijnselen der taal; zij hadden die volledig te verzamelen en te verklaren, maar mochten verder volstaan met de betuiging: „zie, zóó is het; zóó leeft het in den mond des volks." Maar wij, op ons standpunt, mogen niet nalaten ook het recht der critiek te doen gelden; niet om voor te schrijven: „zus of zoo moet het zijn," maar alleen om den lezer opmerkzaam te maken, wat naar onze bescheiden meening in het waarachtig belang der schrijftaal overweging verdient.

En wél heeft onze schrijftaal behoefte aan critiek! Juist omdat zij niet door vaste natuurwetten beheerscht wordt, maar onderworpen is aan den wil, niet zelden aan de luimen en grillen der schrijvers, is zij niet vrij gebleven van gebreken en staat zij voortdurend bloot aan velerlei verbastering. Onkunde, wansmaak, achteloosheid en overijling doen talrijke feilen insluipen, die hare gezonde ontwikkeling met ernstige gevaren bedreigen. Verkeerde spraakkunstige vormen, onhandig gesmede woorden, plumpe barbarismen, slordigheden, onhebbelijkheden, en welke ontsiersels niet al meer, komen ongemerkt in zwang en bederven het taalbewustzijn der natie. Is het niet raadzaam daartegen te waar-

schuwen, vooral in onze dagen ? Voorheen leed onze schrijftaal aan stijfheid en eenvormigheid: thans vervalt zij niet zelden tot losbandige willekeur. Wij hebben zoo lang met DE GÉNESTET de verzuchting geslaakt: „Verlos ons van den preektoon, Heer! Geef ons natuur en waarheid weer!" Zouden wij nu niet eens mogen aanheffen: „Verlos ons van de platheid, Heer! Geef ons fatsoen en schoonheid weer!" En zou dan het Woordenboek niet geroepen zijn om in dien goeden geest mede te werken? Zou het niet, bij het tentoonspreiden van de schatten der moedertaal, de ongezochte gelegenheid waarnemen om door voorlichting en raad haar te helpen zuiveren en veredelen ? Wij voor ons achtten die taak eene dure verplichting, waaraan wij ons niet mochten onttrekken. Het is waar, ook in Dnitschland wordt de schrijftaal door dezelfde invloeden besmet en lijdt zij — vooral niet in mindere mate — aan soortgelijke gebreken. Ook daar doen zich krachtige stemmen hooren, om het kwaad hoe eer hoe beter te stuiten ¹⁾. Bij onze naburen echter lag het nu eenmaal niet in het plan van hun *Wörterbuch*, de taal uit het oogpunt der kunst te beschouwen: het grootsche werk was voor de wetenschap, voor haar alleen, bestemd. Doch hier te lande was van den aan vang af deze voorwaarde gesteld. Het verlangen onzer lastgevers, in de beide eerste Congressen uitgesproken, was niet dubbelzinnig. De practische geest onzer landgenooten kon zich ook hier niet verloochenen. Men wenschte een woordenboek ten nutte onzer taalkunde, maar ook ten voordeele onzer letteren. Die wensch strookte geheel met onze eigen overtuiging. Zoo was ons reeds bij het beramen van ons Ontwerp het doel aangewezen, waarnaar wij behoorden te streven. Wetenschap en kunst moesten eendrachtig samenwerken in het welbegrepen belang onzer Nederlandsche taal. Ik ben mij niet onbewust, dat de critische behandeling van de gebreken der schrijftaal den lexicograaf op een gevaarlijk terrein brengt. Menigmaal heb ik zelf gewaarschuwd tegen het misbruik, waartoe dat beoordeelen allicht aanleiding geeft, en geklaagd over „de schoolsche willekeur en betweterij van vroegere spraakkunsten²⁾." Het is mij dan ook volkomen verklaarbaar, dat

¹⁾ Verg. A. LKHMANN, *SprachUicke Sünden der Gegenwart* (Braunschweig, 1877) en dergelijke werken. Merkwaardig vooral in dit opzicht is de redevoering van den beroemden geleerde DU BOIS-KKTMOND, *Veter tine Akademie der deustTien Sprache* (Berlin, 1874), waarin hij een treurig tafereel ophangt van de „stilistische Yernrüderung" in Duitschland, en den wensch uit, dat men daar eene [^]*Katierliche Akademie der deutschen Sprache* mocht bezitten, in den ijcest der *Académie franfaae*. Met Jien wensch, geloof ik, zullen wel de meeste Germanisten niet instemmen; nv_r dat hij door ecu man als DU BOIS- IIEYMOND wordt uitge-sproken, is kenschetsen! voor den toestand.

²⁾ Zelfs nog in deze Inleiding: zie boveü, bl. XLIV.

sommige voorstanders der historische taalwetenschap ons niet zonder bezorgdheid dezen weg zagen inslaan. Is het niet te duchten, dat wij zelven ons schuldig zullen maken aan hetgeen wij in anderen afkeurden? Ik voor mij ben daar niet bevreesd voor, en meen mijne geachte vakgenooten gerust te mogen stellen. Niet het oordeelen zelf over woorden en vormen der schrijftaal is gevaarlijk, maar de verkeerde wijze, waarop dat vroeger placht te geschieden, toen men de rechten der volksspraak nog niet had erkend. Men doorzag het beginsel niet, dat het oordeel moet besturen. Men ging te werk naar eigen goedvinden, naar persoonlijke meeningen, naar de ingeving van ieders bijzonderen smaak, veelal naar herinneringen uit de classieke Latijnsche of Fransche school. Zelfs een man als HUYDECOPER, de beste criticus voor taal en stijl, dien de vorige eeuw gekend heeft, kon zich van die eigenmachtige methode niet geheel vrijhouden. En hoe hebben de Aristarchen der dichtlievende genootschappen in hunne kunstrechtelijke wijsheid wetten gesmeed en voorschriften uitgedacht, om de taal te dwingen tot die afgepaste regelmaat, die bij hen gold voor het toonbeeld van volmaaktheid! Maar al die willekeur heeft niets nagelaten dan eene heilzame vermaning voor latere geslachten. In onzen tijd, nu wij een helderder inzicht hebben verkregen in het wezen der taal en de voorwaarden van haren gezonden groei, staat het beginsel vast, dat ons leiden moet bij de beoordeeling van practische vragen. De studie der volksspraak, der gesprokene taal, moet ook hier, evenals in de wetenschap, het punt van uitgang zijn. Door die studie alleen leert men de wetten kennen, die het leven der taal in al zijne uitingen beheerschen, de regelen die zij volgen moet om zich naar eigen aard en aanleg te ontwikkelen. Die wetten te eerbiedigen, die regelen toe te passen, ziedaar de taak van hem, die over de verschijnselen der schrijftaal een juist oordeel wil vellen. Niet aan zijn subjectief welgevallen ontleent hij de gronden zijner uitspraak, maar hij raadpleegt de taal zelve, om van haar het antwoord op iedere vraag te vernemen. Hij tracht haar waarachtig welzijn te bevorderen, door haar te doen leven naar de eischen harer eigene natuur; de gebreken, die zich voordoen, weg te nemen, omdat zij met die eischen in strijd zijn en dus niet anders dan bederf kunnen veroorzaken. Zoo is hij gelijk aan den verstandigen arts, die door nauwgezette studie van het levend organisme in staat wordt gesteld ziekten te genezen en goeden raad te geven tot duurzame instandhouding der gezondheid. Mochten de proeven, tot dusverre in het Woordenboek verschenen, het bewijs hebben geleverd, dat wij in de practijk

aan onze leer getrouw zijn gebleven en, wars van alle willekeur, den plicht van een goed medicijnmeester hebben vervuld!

Doch ook de bekwaamste geneesheer kan falen, en ook met de beste beoelingen kan een taaikenner zich vergissen. Welnu, zelfs dan bestaat er geen ernstig gevaar, mits maar de lezer bestendig voor oogen boude, wat ik zoo even met allen nadruk heb uitgesproken, dat wij geen onbepaald vertrouwen verlangen en reedfl bij voorbaat verzet aantekenen tegen alle gezag, dat men aan het Woordenboek zon gelieven toe te kennen. Uitspraken, ja, moet het behelzen, want inderdaad, zonder de uiting van eene bepaalde overtuiging zon het alle zedelijke kracht missen; maar die uitspraken zijn geene beslissingen, geen gezaghebbend verlot of verbod: zij zijn niets anders dan de bescheidene uitdrukking van het bijzonder gevoelen der bewerkers, de mededeeling van den indruk, door de waargenomen feiten, na nauwlettende overweging, op hun zintuig gemaakt. De lezer zal er niet blindelings en volgzaam in berusten; veeleer zal hij geprikkeld worden tot eigen nadenken en zelfstandig onderzoek. Misschien zelfs zal dit aanleiding geven tot wisseling en wrijving van denkbeelden, tot veelzijdige en grondige critiek, en de taalkunde zal er wel bij varen. In dien geest dan, waarde landge-nooten, wenschen wij het Woordenboek beschouwd en aangewend te zien: als een „taaimuseum," waarin gij naar goedvinden rondwandelt, om n in den rijkdom uwer moedertaal te vermeien, terwijl een paar geleiders u dienstvaardig de noodige aanwijzing doen en u bij al die schatten voorloopig te recht helpen, maar om alles verder over te laten aan uwe eigene opmerkzaamheid en uw eigen oordeel.

Meer dan eens sprak ik reeds van de *lezers* van het Woordenboek. Het zon mij niet verwonderen, zoo die uitdrukking menigeen vreemd in de ooren klonk. Wie iets in een woordenboek opzoekt, nu ja, die *leest* er in, zoo ge wilt, maar dat is toch niet wat men in den eigenlijken zin door een *lezer* verstaat. En wie zal ooit op het denkbeeld komen, een woordenboek geregeld te *lezen* *f* Zoo vraagt wellicht deze of gene, die over den aard en het doel van ons werk niet heeft nagedacht. Ik antwoord onbeschroomd: dat is toch wel degelijk de bestemming van het boek, door onze taalgenooten *gelezen* te worden. Men bezoekt een museum niet alleen, om bij eene bepaalde gelegenheid een enkel voorwerp na te kijken, maar men vertoeft er een tijdlang, om op zijn gemak het geheel te overzien, de onderdeden van nabij te beschouwen, te vergelijken en te genieten. Waarom zou men niet hetzelfde doen in eene schatkamer der taal? Het boek staat n ten dienste, zeker, wanneer gij iets hebt

na te slaan, wanneer gij omtrent eenig punt van spelling, spraakkunst, betekenis of afleiding, eene oogenblikkelijke inlichting verlangt. Maar daarmede heeft het niet afgedaan. Het noodigt a ook uit tot eene minder vluchtige kennismaking. Het biedt u ruime stof aan tot gezette lezing, en die stof is uwe aandacht overwaardig, want onze taal bevat een onnitputtelijken rijkdom van onschatbare leering voor ieder, die zich de moeite getroosten wil er eenige oplettendheid aan te wijden. Meent iemand, dat die lectuur, bij alle belangrijkheid der stof, toch niet anders dan dor en vervelend kan zijn, wij wagen het niet hem gerust te stellen. Het meer of minder aantrekkelijke hangt af van den smaak en het talent der schrijvers, en daaromtrent kunnen *wij* geen waarborg geven. Wij kunnen slechts in oprechtheid verklaren, dat wij gepoogd hebben onze artikelen te bewerken in leesbaren vorm. Elk woord zoodanig te behandelen, dat al die verklaringen, aanhalingen en opmerkingen een samenhangend tafereel uitmaken, waarin de afzonderlijke trekken, die achtereenvolgens worden geschetst, zich vereenigen tot één helder beeld: ziedaar, wat wij ons moesten voorstellen. Zijn wij bij die poging niet al te ver beneden het peil van billijke eisenen gebleven, dan mogen wij hopen dat het Woordenboek, in overeenstemming met de bedoeling, niet alleen bij voorkomende behoefte opgeslagen, maar ook wel eens gelezen zal worden ¹).

Inderdaad, zóó alleen kan het in waarheid zijne bestemming vervullen. Het moet niet enkel bevorderlijk zijn aan de verspreiding van degelijke taalkennis, niet enkel de gelegenheid aanbieden om de woorden en vormen der taal in al hunne verscheidenheid te overzien, in hunnen aard en hun onderling verband te begrijpen. Het moet de taal niet uitsluitend als een voorwerp van wetenschap, maar ook als een knnstgewrocht, te beschouwen geven. Het moet niet slechts spreken tot het verstand, maar ook tot het gevoel en de verbeelding. Er moet niet alleen leering, maar ook bezieling van uitgaan. Men noeme het geen ijdel waan, geene aanmatiging, zóó iets te verwachten: het is veeleer een welgegrond vertrouwen op de natuurlijke en noodwendige werking der taal zelve, wier nederige tolken

>) In z\$ne Inleiding (bl. XIII) **stelt annot** het *ltse*» van het *De*f*ek* WörterlmeIt* als de natuurlgkite Mak ter wereld voor. Hij zegt o. a. in den hem eigenen „biederen" toon: „Fande bei den leuten die ednfache kost der heimischen sprache eingang, so könnte dat wörterbuch zum hanihedarf, und mit verlangen, oft mit andaecht gelesen werden. Wamm sollte sich nicht der vater ein paar wörter ansheben nnd rie abends mit den knaben dnrrchgehend zugleich ihre sprachgabe prüfen nnd die eigne anfrischen? Die mutter würde gern luhören. Preuen, mit ihrem gesonden mutterwitz und im gedachtnis gute sprüche bewahreud, tragen oft wahre begierde ihr nnverdorbnes sprachgefühl zu üben."

wij zijn. De taal oefent op ieder, wien zij hare geheimen onthult, eene wonderbare tooverkracht. Zij is de spiegel van den geest. Door in dien spiegel te zien, aanschouwt de mensch zijn eigen beeld, het afstraalsel van zijn innerlijk wezen. Hij erkent de spraak als

't Ontvloeisel van zijn ziel, door 't lichaam uitgedreven, Waarin
zijn menschheid schuilt, zijn zelfgevoel en leven ¹⁾.

Hij leert de taal waardeeren als de grootsche schepping van het volk, waartoe hij behoort; als de openbaring van al het denken en gevoelen, al het handelen en streven, al het lijden en verblijden van vroegere geslachten; als den nationalen schat, waarop elk tijdperk onzer geschiedenis zijn eigen merk heeft gedrukt, en die ook van het onze den stempel draagt; als den band, die alle zonen van denzelfden stam omstrengelt; als den steun en het onderpand onzer nationaliteit. Wat al denkbeelden verdringen zich voor den geest, wat al gewaarwordingen vervullen het gemoed, als men dat alles helder beseft, als men die vluchtige onstoffelijke klanken in al hunne beteekenis, in al hunne waarde doorgrondt. Die denkbeelden en gewaarwordingen bij den lezer op te wekken, zijn taalbewustzijn te verhelderen, het aan te kweken tot eene zedelijke kracht: dat is de ware bestemming van eene schatkamer der taal!

Om aan die bestemming naar eisch te voldoen, moet zij bovenal op het onderwijs haren invloed doen gelden. In het onderwijs ligt de toekomst der natie, en bij dat gewichtigste aller volksbelangen staat het onderricht in de moedertaal op den voorgrond, want daarin ligt het krachtigste middel tot ontwikkeling van den geest, tot waarachtige vorming van den mensch. Maar het is, helaas! niet te ontkennen, dat het taalkundig onderwijs hier te lande niet altijd is wat het behoorde te wezen. Wij zijn gelukkig den tijd te boven van die geestdoovende „redekunstige ontleding," die zoo lang als een vloek op onze lagere scholen rustte. Men begint het doel en de strekking van het taaionder-richt beter te begrijpen. Doch hoe dikwijls sukkelt men nog voort in de oude sleur! Dorre spelregels en spraakkunstige voorschriften, stijve vormenleer en verwarrende cacographieën maken nog een al te groot deel der lessen uit. Er moet in dat onderwijs meer natuur, meer eenvoud, meer leven komen; het moet, van den geest der taal zelve doortrokken, meer liefde voor de moedertaal wekken, meer bewijzen geven van de vormende kracht, die het, goed aangelegd, in zoo hooge mate bezit. Wat kan beter werken om die behoefte te vervullen,

1) BILDERDIJK, *De Taal*, in *Dichtw.* XIII, 385.

dan de volledige verzameling en duidelijke verklaring van al de schatten der taal, zooals het Woordenboek die beoogt? De geregelde lezing van grootere en kleinere artikelen, waarin zoo veel en zoo velerlei wordt behandeld, zal den leeraar niet alleen — gelijk ik hoven reeds opmerkte — aan juistheid van taalkundige begrippen gewennen, maar ook zijn taalgevoel zuiveren en versterken, hem een dieper blik doen slaan in het wezen der spraak, en daardoor hem in staat stellen het onderwijs in de ware richting te leiden, waardoor het opwekkend, vormend en bezielend kan worden. Het is waar, niet ieder onderwijzer heeft den tijd en de gelegenheid om zich aan dit gedeelte van zijne taak met volle aandacht te wijden en het leven der taal kalm te overdenken. Voor velen zal het Woordenboek reeds door zijn omvang een gesloten boek blijven. Maar geen nood. Ook langs andere wegen kan hetzelfde doel worden bereikt. Naarmate het groote werk voortschrijdt, zal het aanleiding geven tot de uitgave van kleinere geschriften, naar andere behoeften berekend. Beknopter woordenboeken, degelijke spraakkunsten, geschikte handleidingen voor taalgebruik en stijl, zullen allengs het licht zien, uit de algemeene verzameling getrokken of althans in haren geest bewerkt. Zoo zullen, met de uitkomsten van het taalkundig onderzoek, helderder beschouwingen omtrent den aard en de waarde der taal zich in wijdere kringen verspreiden en, door het onderwijs in middelbare en lagere scholen, in alle aderen van het volksleven doordringen. Zoo zullen de lessen der wetenschap vruchten dragen in het leven, door dienstbaar te worden aan de opvoeding en beschaving van het Nederlandsche volk.

Nog op één punt heb ik te wijzen, om de bestemming van het Woordenboek in het volle licht te stellen. Wij zagen, welken invloed het oefenen moet, zoowel door de machtige inwendige werking op het individu, als door de heilzame strekking ter verbetering van het taalkundig onderwijs en ter vorming van het opkomend geslacht. Maar ook voor ons volk in zijn geheel, voor onze nationaliteit, heeft hét eene edele roeping. Is de taal de band onzer eenheid en het pand van ons volksbestaan; is hare kennis en waardeering het vermogendste middel om het nationale bewustzijn te voeden en te versterken: dan moet ook van een Woordenboek der Nederlandsche taal eene bezielende kracht over Nederland uitgaan. Door liefde voor de moedertaal te kweeken, moet het de liefde voor het vaderland verhoogen. Door de taal te doen erkennen als een kostbaar erfdeel der vaders, moet het aanprikken om de groote voorbeelden van die vaders na te streven, de eer van den Nederlandschen naam ongeschonden te

handhaven. Zoo moet het de zedelijke welvaart der natie bevorderen en zegenrijk werken, — ook buiten de enge grenzen van ons grondgebied. Reeds zien wij de teekenen der tijden! Gesproken uit de broederlijke vereeniging der Nederlanders van Noord en Zuid, is het van den aanvang af bestemd geweest om te getuigen van de eenheid van spraak, die alle telgen van den Dietschen stam aan elkander snoert. Reeds bij zijne eerste wording heeft het medegewerkt om Vlaamsen en Hollandsen eens voor al tot één gemeenschappelijk Nederlandsch te verbinden; reeds nu is het een zichtbaar teeken van eendracht en broedertrouw geworden, een waarborg van duurzame samenwerking op het gebied van letteren en taal. Die aaneensluiting met onze broeders in het Zuiden wekt eene blijde hoop. Nederland is klein van omvang, maar krachtig in het fiere gevoel zijner nationaliteit. Bij de herinnering aan een roemrijk verleden, durft het zich eene schoone toekomst voorspellen. Nog wordt zijne taal niet alleen in de overzeesche bezittingen van Oost en West, maar ook door talrijke verwanten in Noord-Amerika gesproken, en bij onze stamgenooten in Zuid-Afrika, in de Transvaal, streeft zij met klimmend bewustzijn een nieuw leven te ontmoet. Wie zal zeggen, hoe onze nationaliteit zich nog eenmaal kan ontwikkelen, welke taak Nederland nog te vervullen kan hebben? Maar dan moet het zijne kracht daar zoeken, waar die gelegen is: in zijne taal, in zijn volksaard, in zijne vrijheid. En bovenal handhave het de rechten zijner taal, want eene natie, die hare taal niet in eere houdt, verloochent haren volksaard, verspeelt hare vrijheid, en is den ondergang nabij.

Ik heb openhartig de denkbeelden uitgesproken, die mij, bij getrouwe toewijding aan onze vaderlandsche zaak, moed en steun hebben gegeven. Ik gevoel zeer wel, dat ik in mijne schets van het doel en de bestemming van het Woordenboek een ideaal heb geteekend, en ik ben mij diep bewust, hoe verre onze krachten te kort schieten, om zulk een ideaal te verwezenlijken. Doch ik kon nu eenmaal niet anders dan het beeld schetsen, dat mij voor den geest zweeft. Wie zich bij de taak, die hij tot levensdoel heeft gekozen, geen ideaal voor oogen stelt, zal nimmer iets groots tot stand brengen. Het ideaal bepaalt de richting van ons streven en stuurt ons op den goeden weg. Hoeveel wij van dien weg zullen afleggen, en wat wij bereiken kunnen, dat moet de tijd leeren. Maar nooit zal het ons berouwen, naar iets hoogers getracht te hebben dan hetgeen in ons vermogen was. En waarlijk, het bewerken van een Nederlandsch Woordenboek leidt wel op tot verheffende gedachten. Hoe ver-

anderen toch in den loop des tijds de inzichten der menschen! Bijna drie eeuwen geleden schreef JOS. SCALIGER zijn bekend epigram, „*In lexicorum compilatores*” getiteld. „Heeft iemand het strengste vonnis verdiend,” zoo luidt het ongeveer, „straf hem dan niet met dwangarbeid in het tuchthuis of in de mijnen; neen, laat hem woordenboeken schrijven, want alle mogelijke kwellingen zijn in dat ééne werk begrepen ¹⁾!” En thans, nu wij omtrent het wezen der taal geheel anders zijn ingelicht, komen de schrijvers van een woordenboek erkentelijk getuigen, dat die arbeid hun eene mime bron is geweest van waarachtig genot. Bevreemdt u die verklaring, lezer? Na al het gezegde durf ik vertrouwen, dat gij gevoelt wat ik bedoel. In waarheid, als men die ontelbare menigte van woorden, spreekwijzen en vormen overziet, die achtereenvolgens zich aan het oog vertoonen; als men die alle leert kennen in oorsprong, aard en kracht; als men de verschijnselen der taal zich ziet vormen tot groepen en die groepen waarneemt in haren ouderlingen samenhang; als men de wetten doorgrondt, die het leven der spraak in al zijne uitingen beheerschen, in alles „beeld en spiegling en verband ²⁾” bespeurt, in alles de afstraling erkent van 's menschen geest en den afdruk van de geschiedenis der menschheid: dan wordt men onwillekeurig opgevoerd tot hoogere aanschouwing, en in verrukking stemt men in met de ontboezeming des dichters, die den lof der taal zoo schoon heeft bezongen ³⁾:

Hier vloeitt, op de schemerige grenzen,
 Aurde en hemel, stof en geest ineen, Bn aanschouwbaar
 breekt de nel des mensehen
 Door den dichtgeweren sluier heen. Hier,
 hier Tallen stralen uit den hoogen,
 Hartrerheffend door hun godlijk licht; Maar ook hier
 zweeft ons die miat voor oogen,
 Die tot needrigheid Terplicht.

Ja, wél zweeft ons, bij het bewonderen van de heerlijkheden der taal, nog altijd een mist voor oogen; wél voelen wij ons tot nederigheid gedrongen! Wij mogen meer weten dan men eene eeuw te voren wist, maar nu ook beseffen wij eerst recht, hoe ver wij nog van de ware kennis verwijderd zijn. Toch

¹⁾ Jos. SCAUOMI *Poëmat*» (Lugd. Bat 1615), p. 35. Het epigram dagteekent van 1597. De twee laatste verzen luiden:

Lexica oontezat; nam, eaetera qnid moror? omnei
 Poenarum facies hic labor unus habet!

²⁾ BILDEÛDUK, *De Taal*, in *JXcHte. XHI*, 810.

³⁾ Dr. M. BUTS, *Jto Taal*, in *tfieuve GedieUen*, bl. 14 Tig.

was het geen al te vermetel bestaan, dat wij, naar ons beste vermogen, voor onze taal deze „schatkamer" poogden te stichten. Zelfs was die poging een plicht. Is de taal te recht door den dichter de „gave Gods, en godlijkste aller garen ¹⁾" genoemd, dan is ook evenzeer naar waarheid gezegd: „de kweeking en veredeling der taal is het nederige dankoffer, dat den sterveling betaamt ²⁾."

Aan het slot mijner mededeelingen en beschouwingen moge nog een paar opmerkingen volgen van meer bijzonderen aard, die in het voorgaande geene geschikte plaats konden vinden ³⁾.

Het zij mij vergund te beginnen met eene persoonlijke verklaring. Mijn naam is nu eenmaal aan de zaak van het Woordenboek zoo nauw verbonden, dat ik die niet kan behandelen, zonder — hoe ongaarne ook — van mij zelven te spreken. En ik hecht te hooge waarde aan het oordeel mijner landgenooten, om niet te wenschen, dat men met juistheid de redenen kenne, die mij tot het aanvaarden van dezen arbeid hebben geleid. Men heeft er mij een verwijt van gemaakt en het betreurd, dat ik niet liever al mijn beschikbaren tijd bleef wijden aan het Middelnederlandsch Woordenboek, dat ik jaren lang voorbereidde, en waarvoor ik al de bouwstoffen had verzameld. Aan dat werk bestond eene dringende en algemeen erkende behoefte. Dat het, na het verschijnen van slechts twee afleveringen, op den achtergrond is geraakt en eindelijk gestaakt heeft moeten worden, omdat de sterkere mededinger den zwakkeren met onweerstaanbare overmacht verdrong, is iets dat menigeen, vooral onder mijne vakgenooten, mij maar half vergeven kan. Ik zou mij niet verantwoord achten, indien ik niet deze gelegenheid aangreep om van mijn besluit rekenschap te geven.

Men herinnert zich den staat van zaken tijdens het Tweede Congres, zooals ik dien boven schetste. De natie, die reeds zoovele pogingen had zien mislukken,

¹⁾ Dr. v. BIETS, t. a. pi.

²⁾ Derde Verslag, bl. 49.

³⁾ Ik moet hier eren aanstippen, dat de twee eerste bladen dezer Inleiding re*& in November van het vorige jaar werden afgedrukt, terwgl het derde blad eerst drie maanden later ter pene ging. Tusschen liet eerste en het tweede hoofdstak ligt eene tijdruimte, waarin ik, onder het wicht der smart gebogen, geheel ongeschikt was voor den arbeid. Eerst langzaam en met moeite kon ik er toe terugkeeren. Zoo is het te verklaren, dat op bl. XXIX mijne vrienden HOOFT VAN IDEKINOE en QOUDSMIT nog onder de levenden worden genoemd, die ons thans, helaas! ook reeds ontvallen zijn.

verlangde met aandrang naar een woordenboek. In het Congres gingen krachtige stemmen op. Maar te midden van alle bedenkingen en bezwaren, meeningen en voorstellen; kwam men niet veel verder. Men stond alweder op het punt den moed op te geven, en bij het afmeten van den grooten omvang der taak de handen mistroostig in den schoot te leggen. Onze BEETS, die op geestigen toon hot totstandbrengen van een woordenboek eene *mer a boire* noemde en met de droogmaking van het Haarlemmermeer vergeleek, sprak zijne overtuiging uit, dat er nooit iets van komen zon, wanneer er niet iemand opstond die voorging en de handen aan het werk sloeg, en hij paste het woord toe, daags te voren in eene welsprekende rede van H. DBS AMORIE VAN DER HOEVEN met zooveel bezieling geuit: *Exoriare aliquis* ¹⁾ ! Onder den indruk van dat woord werd het voorstel aangenomen, om eene Commissie te benoemen tot het beramen van een ontwerp voor den arbeid. Als lid dier Commissie werd ik door mijne medeleden uitgenoodigd, het plan uit te werken en in te dienen. Aan die taak, waartoe de aard mijner studiën mij riep, mocht ik mij niet onttrekken. Het Ontwerp werd goedgekeurd; men besloot het werk te ondernemen, en droeg mij het lidmaatschap der Redactie op. In zulke omstandigheden die lastgeving te weigeren, ware een verraad geweest jegens de nationale zaak, die nu zoo goed was aangevangen. In het begin bepaalde zich onze bemoeiing tot het bijeenbrengen der bouwstoffen. Doch hoe meer de verzameling toenam, des te grooter werd mijn aandeel in den arbeid; en toen de tijd der eigenlijke bewerking was gekomen, moest ik eens voor al beslissen, of ik de zaak van het Woordenboek zon laten rusten, dan wel ze moedig als levenstaak opnemen. Het antwoord op die vraag kon nu niet meer twijfelachtig zijn. Als leeraar in onze taal en letteren aan de Leidsche Hoogeschool, reeds door hare stichting zoo innig aan de belangen des vaderlands verbonden, had ik hoogere plichten te vervullen, dan enkel „onderwijs te geven in de taal- en letterkunde" en naar vermogen voor die vakken te leven. Waar een vaderlandsch belang op het spel stond van zooveel gewicht, kon noch mocht ik aarzelen. Het betrof hier niet alleen eene behoefte der wetenschap: het gold den eisch en het recht onzer nationaliteit. Voor die bedenking moest elke andere zwichten. Als ambtsplicht — ik stel er prijs op dit uitdrukkelijk te verklaren — aanvaardde ik de mij

¹⁾ Zie *Handelingen van het Tweede Congres*, bl. 157 vlg. Wie de rede van BEETS herleest, zal begrijpen, hoe die woorden een jong taalbeoefenaar moesten prikkelen, die wat „liefde tot zijn land" in zijn binnenste gevoelde.

aangewezen taak, en in dat plichtsgevoel heb ik de kracht gevonden om, tegen alle zwaarigheden in, tot op heden te volharden.

Wat nu het Middelnederlandsch Woordenboek betreft: wie mij daarover hardvalt, hem vermag ik niets anders te antwoorden, dan: „*infandum... iubet renovare dolorem!*” Wie mij kent, weet wat dat offer mij gekost heeft, hoe het mij, nu achttien jaren lang, eene aanhoudende bittere grief is geweest. Men scheidt niet zoo licht van het meest geliefde werk zijner jeugd, van de vrucht van vijf en twintig jaren studie, van de blijde hoop die men zich had voorgespiegeld ! Gelukkig, dat de pijnlijke teleurstelling nu weldra verzacht en vergoed zal worden. Mijn jongere vriend, Dr. VERDAM, heeft zich moedig aangejord om de taak op te vatten, waarvan ik afstand heb moeten doen, en waarvoor hij volkomen berekend is. Volgaarne stel ik alles, wat door mij was verzameld en voorbereid, te zijner beschikking, en met vreugde zie ik zijn boek te gemoet, dat aan de wetenschap onschatbare diensten zal bewijzen en mijne gedwongene tekortkoming eenmaal voorgoed zal doen vergeten.

Dat de toewijding aan de zaak van het Woordenboek ons geen onverdeeld genot zou opleveren, was te voorzien. Wie een groot werk onderneemt, weet vooruit, dat hij niet alleen met talrijke moeilijkheden te worstelen zal hebben, maar dat het ook aan velerlei belemmering, zelfs aan verzet en tegenwerking, niet zal ontbreken. Dat ligt zoo in den aard der dingen en in de menschelijke natuur. Doch wie er te voren op gerekend heeft, kan zich daar licht overheen zetten. Wij hebben er ruimschoots ons aandeel van gehad, meer wellicht dan wij in den aanvang behoefden te vreezen, maar wij hebben er den moed niet bij verloren. Dreigde somtijds de verdrietelijke invloed van zoovele bezwaren de geestkracht terneder te slaan, wij kwamen dat telkens gelukkig te boven. Wel verre dus van ons te beklagen over de onaangenaamheden, die nu eenmaal aan onze taak onafscheidelijk waren verbonden, willen wij veeleer blijmoedig erkennen, dat het kwade door veel goeds werd opgewogen, en aan allen, die ons door hunne belangstelling, goedkeuring en aanmoediging steunden, nogmaals de betuiging aanbieden van onzen hartgrondigen dank.

Van eigenlijke critiek van het Woordenboek, voor zooverre het reeds in 't licht is verschenen, is tot hiertoe nog weinig sprake geweest. Er is, ja, in dagbladen en vlugschriften, naar aanleiding vooral van de eerste afleveringen, vrij wat over allerlei onderwerpen gesproken, en menige spotvogel heeft zich naar hartelust vroolijk gemaakt over hetgeen hij in aard en strekking niet begreep.

Dat was niet meer dan natuurlijk. „Wie aan den weg timmert, heeft veel berechts," zegt het oude spreekwoord; en wie heeft meer berechts te verwachten dan de bewerkers van een woordenboek, dat immers de taal van elk onzer behandelt, waarover dus elkeen oordeelen kan, en dat in den grenzenloozen overvloed zijner bijzonderheden altijd ruime stof tot op- en aanmerkingen geeft? Doch dit alles is geheel iets anders dan degelijke en leerrijke critiek, die voor het vervolg van het werk goede vruchten kan dragen ¹⁾. Onze letterkundige tijdschriften bepaalden zich tot dusverre meest bij enkele welwillende aanprijzingen, die wij erkentelijk waardeeren, en enkele even welgemeende bedenkingen, deze of geene onderdeelen betreffende, die wij gaarne ten nutte aanwenden, zoo dikwijls zij daartoe gelegenheid geven. Alleen onze betreurde vriend Dr. DE JAGER leverde eene reeks artikelen, meer geregeld en doorlopend aan den inhoud des werks gewijd, en bracht uit den schat zijner belezenheid nieuwe bouwstoffen aan, die wij in dank ontvingen, al was daaronder ook menig woord en menig citaat, dat ons niet onbekend was gebleven, maar dat wij opzettelijk om geldige redenen hadden weggelaten. Thans, nu eindelijk een Deel is afgesloten, is de tijd voor meer gezette en grondige critiek aangebroken. De hernieuwde uiteenzetting van de geschiedenis, den aard en de bestemming onzer onderneming, door mij in deze Inleiding gegeven, kan medewerken om haar het juiste standpunt aan te wijzen. Stelt zij zich ten doel, ons plan in verband met de behoeften der natie te beoordeelen, na te gaan of wij aan het voorgenomen bestek getrouw zijn gebleven, of te midden van zooveel verscheidenheid de eenheid behoorlijk in acht is genomen, of wij voldaan hebben aan de eischen der hedendaagsche wetenschap, en of onze opmerkingen van

¹⁾ Nu ik hier eenmaal spreek van overrijde of hartstochtelijke beoordeelaars, mag ik niet nalaten — met hoeveel weezin ook — in 't voorbijgaan even gewag te maken van den onvermoeiden schimpredenaar, die sedert 24 November 1864, met eene volharding eene betere zaak waardig, niet opgehouden heeft, mijn persoon en het Woordenboek met hoon en smaad te overladen. Ik mag den schijn niet aannemen, alsof ik van al 's mans geschrijf niets had opgemerkt. Doch wat zal ik er van zeggen? Alleen dit. In al die jaren heb ik nooit een enkelen regel geantwoord, en ik heb mij daar uitnemend wel bij bevonden. Ik kan mijn tijd beter besteden dan aan doellooze twistchriften. En daarenboven, dergelijke aanvallen deren niet. Dr. VAN VLOTEN zelf heeft (in zijne Inleiding op MAERLANT'S *Merlijn*, bl. XIII) te recht gezegd, en ik maak gaarne die woorden tot de mijne, omdat zij hier zoo volkomen toepasselijk zijn: „In dank zal ik ieder doeltreffende opmerking aannemen, en slechts alle deerniswaarde kwade trouw daarby, uit gekrenkte eigenmin en letterkundigen wrevel, die voor geen godgeleerden onderdoet, geboren, laten voor 't geen zij is. „Met valse te scri vene si daden sonde" is al wat er, met MAERLANT'S trouwhartig verwijt, van te zeggen valt."

practischen aard iets kunnen bijdragen om den bloei der taal te bevorderen: dan mogen wij van hare beschouwingen nuttige leering en bruikbare wenken verwachten, die ons bij het voortzetten van den arbeid goede diensten kunnen doen. Vervult zij daarbij tevens hare taak — waarop men tot dusverre niet lette — om het Nederlandsen Woordenboek in zijn aard en aanleg te vergelijken met andere werken van dezelfde soort, door naburige volkeren aan hunne talen gewijd, dan zal het karakter van het onze des te beter in het ware licht treden, en zoo zal zich allengs een billijk en onpartijdig oordeel vestigen over de wijze, waarop wij aan het vertrouwen onzer lastgevers hebben beantwoord.

Hoedanig dat oordeel ook zijn moge, wij weten maar al te goed, dat het ons niet gelukken zal, onze landgenooten geheel tevrede te stellen. Er blijven altijd twee schrikbeelden bestaan, die wij niet vermogen weg te nemen: de groote omvang, waartoe het Woordenboek zal uitdijen, en het lange tijdsverloop, dat voor de voltooiing vereischt wordt. Hoe dikwijls werd niet de bekommering over die beide bezwaren in het openbaar uitgesproken! Doch wat baat het, klachten aan te heffen over hetgeen de aard der zaak als eene onvermijdelijke noodwendigheid met zich brengt? Men wist het vooruit, toen wij voor 't eerst aan het werk togen. Juist daarom is er eene volle eeuw verlopen met wenschen te uiten en plannen te maken, die telkens verijdeld werden, omdat men telkens opnieuw met schrik ontwaarde, dat de arbeid zoo groot van omvang en zoo lang van duur zou wezen. Wel verre van die angstvallige bedenkingen, die een kloek besluit zoo lang weerhielden, nogmaals op te halen, laat ons veeleer voortgaan ze moedig te braveeren, thans nu het werk gelukkig aan den gang en, trots alle hindernissen, reeds voor een gedeelte tot stand is gebracht.

Inderdaad, het kan nu eenmaal niet anders. Een woordenboek, bestemd om een beredeneerd overzicht te geven van alles wat de denkende en scheppende geest der natie in de taal heeft nedergelegd, kan onmogelijk in een klein bestek worden saamgedrongen. Een uitgebreid museum kan niet in een korten catalogus worden beschreven. Onze Nederlandsche taal wordt in rijkdom van woorden en uitdrukkingen, om de fijnste wijzigingen der begrippen af te beelden, misschien door geene andere overtroffen. Dat alles, hoe beknopt ook, te ontvouwen, eischt vrij wat ruimte, vrij wat meer b. v. dan het dubbel van hetgeen voor een Fransen woordenboek gevorderd wordt. De groote omvang van onzen arbeid is derhalve niet meer dan natuurlijk; het is zelfs een feit, dat allergeunstigst voor de denkkraft en de geestelijke rijpheid onzer natie getuigt, en waarover

niemand zich billijk beklagen kan, — indien althans de schuld niet aan onze behandeling ligt. De vraag is alleen, of wij misschien door al te groote uitvoerigheid de betamelijke grenzen te buiten zijn gegaan. Wij vreezen niet, dat dit verwijt ons treffen zal. Het is waar, wij mochten ons niet zóó eng beperken, dat de juiste voorstelling schade zou lijden. Aan alles, wat werkelijk ter opheldering verstrekken kon, moest eene plaats worden ingeruimd, en eene rijke keur van voorbeelden en aanhalingen was onontbeerlijk, om de taal in al hare kracht en frischheid te doen leven. Doch wij zijn ons bewust, dat wij overal naar beknoptheid hebben gestreefd, dat wij zuinig geweest zijn op iederen regel, op ieder woord. De aandachtige lezer zal er overal de bewijzen van vinden. Herlezen wij de reeds verschenen afleveringen, dan mogen wij vrijmoedig de bekentenis herhalen, „dat wij niets weten te schrappen, waarbij niet een trek verloren zou gaan van het beeld, dat wij poogden te schilderen." Zodoende trachten wij, naar ons beste weten, overvloed met spaarzaamheid te vereenigen, en de beschrijving eener taal, die onuitputtelijk is in woorden en vormen, binnen die grenzen te beperken, die het gezond verstand, de goede smaak en de eerbied voor het publiek gebiedend voorschrijven.

Aan den omvang van het werk is de tijd, dien de voltooiing zal vereischen, natuurlijk geëvenredigd. Met geene mogelijkheid laat zich die tijd vooraf bepalen. Ook bij de meest volhardende vlijt kan de bearbeiding slechts langzaam voortgaan. Het is hier niet te doen om haastig, hoe dan ook, een woordenboek in de wereld te helpen, maar om een werk te leveren van blijvende waarde, bestemd om eene nationale behoefte te bevredigen, en dat dus niet te ver mag dalen beneden het peil der schoone taal, wier schatten het ten toon spreidt. Bij weten-schappelijken arbeid zijn spoed en degelijkheid niet wel te vereenigen. Waar strijd is tusschen die beide, kan noch mag onze keuze twijfelachtig zijn. Zonder aarzelen moet de spoed aan de degelijkheid worden opgeofferd. Wat zou de natie winnen bij een woordenboek, dat, vluchtig ineengezet, weldra door al te groote gebreken onbruikbaar zou blijken? Grondig onderzoek, kalme overweging, nauwlettende zorg, zijn de onverloochenbare voorwaarden, bij wier vervulling onze aandacht geen oogenblik verslappen mag. Overijling zou alles bederven: *festina lente* behoort onze zinspreuk te blijven. Men neme dan voor lief wat niet anders mogelijk is, en beruste in het onvermijdelijke. Men verlate zich een weinig op onzen weigemeenden ijver en eerlijken zin, maar dwinge ons geene beloften af, die — gezwegen nog van het onzekere aller menschelijke

plannen — alleen zouden getuigen, dat wij geen waarachtig besef hadden van de dure verplichting, die wij vrijwillig hebben aanvaard.

Wat mij zelve betreft, ik zal de voltooiing van het Woordenboek niet beleven. Mijne jaren stijgen, mijne krachten zullen weldra afnemen. Hoe lang ik nog zal kunnen arbeiden, hangt af van Hoogeren wil. Doch ook zonder mij — ik durf er op rekenen — zal het werk worden voortgezet en, vroeger of later, tot een goed einde komen. Jongere taaibeoefenaars zullen opstaan en bereidwillig de taak op zich nemen. Zij zullen zorg dragen, de langgewenschte vaderlandsche onderneming, nu zij zooverre gevorderd is, niet weder aan mislukking prijs te geven. Zij zullen onze landgenooten voor eene nieuwe teleurstelling behoeden, die gewis nu, na al wat reeds verricht is, dubbel grievend, ja voor het nationale gevoel meer dan beschamend zou wezen. En de natie van haren kant zal niet in gebreke blijven, aan die vaderlandlievende pogingen allen mogelijken steun te verleen. Aan haar zelve — het moet ronduit gezegd zijn — staat nu voor een goed deel de beslissing, of en wanneer het Woordenboek in zijn geheel tot stand zal worden gebracht. Laat zij een twee- of drietal arbeiders voort-zwoegen, gelijk tot dusverre het geval was, onder omstandigheden die noch onverdeelde toewijding noch ruime uitbreiding van werkkrachten gedoogen, dan zeker blijft de kans op een goeden uitslag gering. Maar volgt zij, met wijs beleid en onbekrompen zin, het voorbeeld door andere beschaafde volkeren gegeven, die getoond hebben welken prijs zij stellen op eene waardige schatkamer hunner taal: dan is er geene reden om aan de toekomst te wanhopen, dan zal mijn onwrikbaar vertrouwen eenmaal worden gerechtvaardigd.

Wie het doel wil, moet ook de middelen willen.

M. DE VRIES.